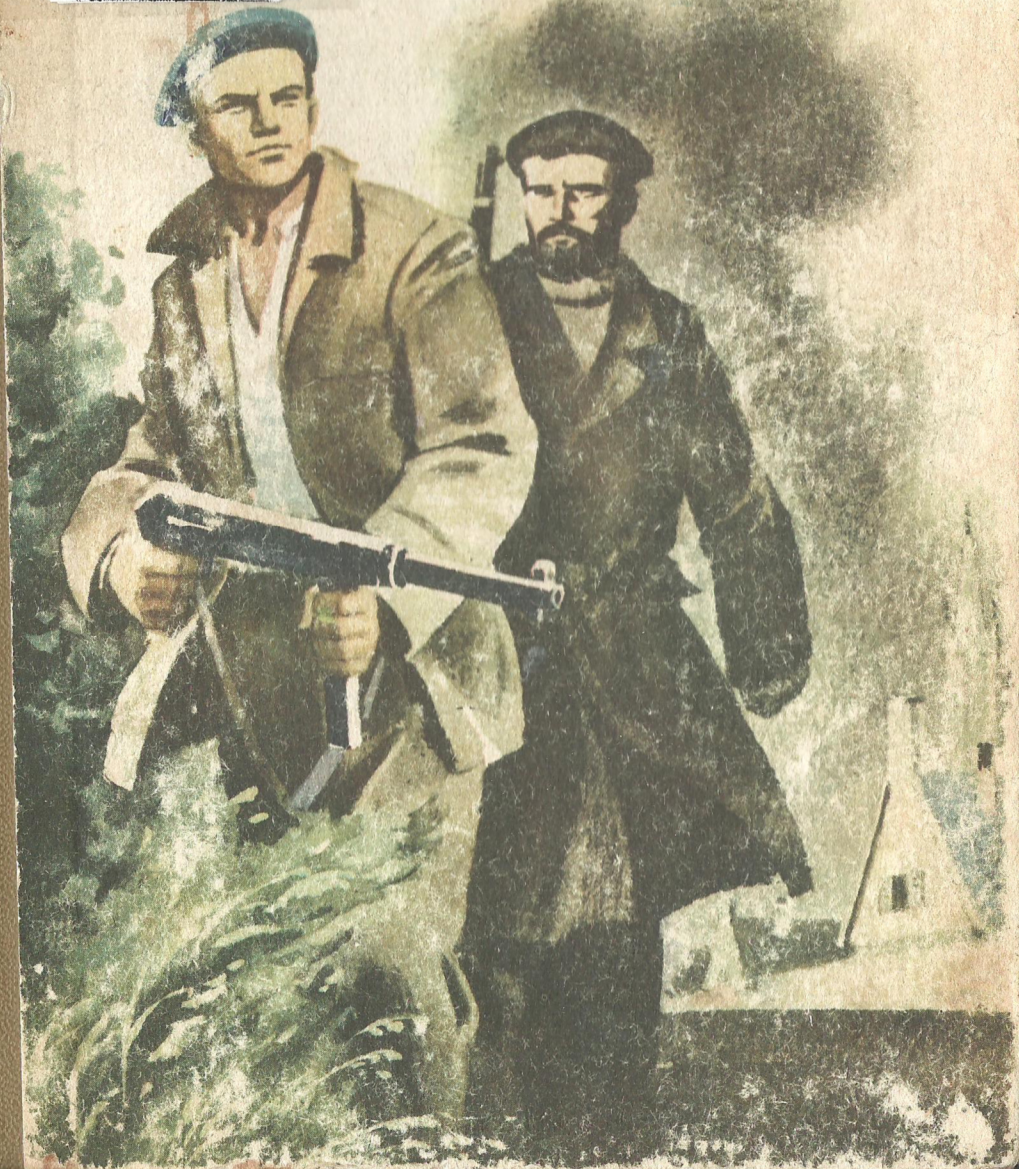

12
ср 163

ВАСИЛЬ ЛИС

СИНІ ПРОЛІСКИ

с 821(477)
163

ВАСИЛЬ ЛИС

7

СИНІ ПРОЛІСКИ

ПОВІСТЬ

Для середнього
та старшого шкільного віку

Художнє оформлення
ЄВГЕНА КОТЛЯРА

КИЇВ «ВЕСЕЛКА» 1983

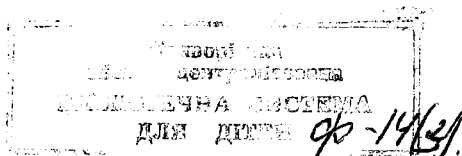
В художественно-документальной книге современного украинского писателя рассказывается о национальном герое Франции советском патриоте Василии Порике. В годы Великой Отечественной войны лейтенант Базиль, как его называли французы, храбро и мужественно сражался с фашистами, организовав партизанский отряд.

За героизм, проявленный в боях, Василию Порику посмертно присвоено звание Героя Советского Союза.

Рецензенты:

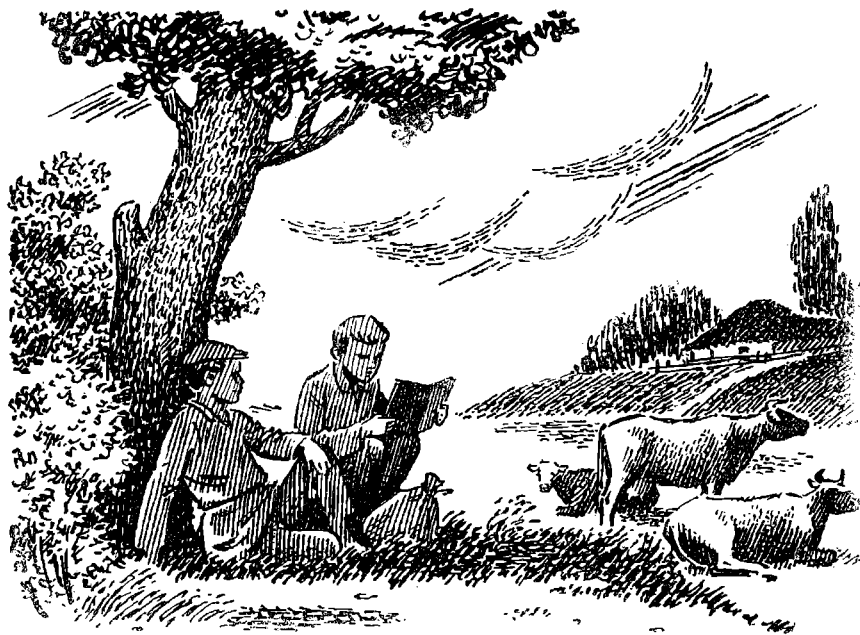
Б. М. ГУР'БВ, В. С. КОВАЛЬ

7698

*Герой Радянського Союзу
Василь Порик
завдяки своїй участі
у визвольній боротьбі нашого народу
символізує братерство,
що завжди надихало
наші два народи,
об'єднані спільно пролитою кров'ю
у загальній боротьбі
проти фашизму.*

*Секретар ЦК Комуністичної
партії Франції
Гастон Плісоньє*

ХЛОПЕЦЬ ІЗ СОЛОМІРКИ

КАЗКА ПРО ЦВІТ ПАПОРОТІ

Мати плете вінки. Різні-різні. З розхідника, м'яти, лугових квітів, із руж та лілій. Вона любить вбирати ними хату. А завтра свято Івана Купала, що завжди припадає на червневу неділю. Мати веде кіску віночка, а квіти, що купую лежать на кольоровому ліжнику, їй подає Василь. Підбгавши ноги під себе, хлопець подає по квітці й галузині зела і дивиться на мамині руки. А з них, здається, пливе не коса, а літня веселка. Мати ледь помітно похитується і стиха розповідає Василю казку про цвіт папороті, вплітаючи в неї спогади й своїх молодих літ.

...Сходилися дівчата до верби над ставом, уквітчували віночками гілля. І довгі коси квітами вбирали, взявшись за руки, пісню співали: пісню виспівували, щастя випитували. Бігли до Бугу, кидали по два віночки на воду. Якщо вони зійдуться до купи і далі попливуть разом, знайде дівчина свого судже-

ного, а коли розійдуться — розбіжаться і стежки з тим, кого серце бажає.

З веселими й журливими піснями йдуть дівчата від Бугу до Чорного лісу.

Спінилась хвиля на бистрині,
Приплинь, приплинь казкою, віночку,
А чи будемо в парі, мій легіно,
А чи будемо, Іваночку?

А з другого краю:

Ой на Купала, на Івана
Там скакав коник під гречкою.
Там скакав коник під гречкою,
А за ним Василь з вуздечкою:
— Не скачи, коню,— загнуздаю,
А ввечері ще й осідлаю.
Та й поїдемо до Марини.
Ой там Марина подруг скликає,
Вона купайла прибирає.
Вона купайла прибирає,
Мене молодого дожидає.

На галявині хлопці вже палять багаття і перестрибують через нього, танцюють, співають... Опівночі відбувається найдивовижніше. Взавшись за руки, парами, молодь іде до лісу шукати цвіт папороті. Бо, кажуть, тільки в цей час — на Івана Купала, опівночі,— цвіте папороть. І хто побачить цей цвіт, той буде найщасливішим і найсильнішим у світі.

Мати згадує, як вона з Василевим батьком, тоді ще парубком, ходила в ніч на Івана Купала до Чорного лісу шукати квітку папороті. Шуміли верхівіттям високі дерева і здавалися казковими колонами, що тримали над собою синю височінь неба з рожево-червоним місяцем. Він висівав на землю холодне золото. Йшли вони, пригорнувшись одне до одного, наче по кладці.

— Та не знайшли ми квітки папороті,— зітхає мати.

— Мамо,— всміхається Василь,— а ми вчили не ботаніці, що папороть не цвіте.

Мати ніби й не чує, продовжує своє:

— А знайшли ми в цю ніч дубка і берізку, що росли вкупі, стовбурець коло стовбурця. Восени, коли одружились і поставили хату, згадали про дубка з берізкою, пішли викопали і на обійсті посадили.

— Оці дубок з берізкою, що ростуть у кінці садка? — дивується Василь.

— Їх,— мрійливо мовила мати, задивившись на дерева.

А другого дня увечері побіг Василь під Чорний ліс, де парубки багаття палили. Він теж стрибав через вогонь, гойдався

на гойдалці, галасував з діворою. А коли зовсім стемніло, захотілось і йому піти до лісу, пошукати квітку папороті. А що, як справді цвіте?..

Та й перевірити себе захотілось — боягуз він чи ні? Адже п'ятьма навкруги — хоч в око стрель. Вітер у листі шарудить, наче хтось на п'яти наступає.

Довго бродив лісом, переконуючи себе, що не боїться. Тільки серце чомусь шалено калатало. Навіть коли місяць зійшов і в лісі розвиднілось, Василеві здалось, що хтось іде за ним, що ось-ось ухопить холодними руками за плечі. Від того аж волосся стало сторчма, і він чимдуж побіг до левади.

Зупинився під самими городами, витер піт із чола. Озираючись на ліс. Над ним висів місяць посеред чистого неба, неначе сторож. Захотілося пити. Згадав, що неподалік є криниця — он там, за кукурудзою, біля городу Сильвестра Пиріжка, біліє цямринами, обкручена колючим дротом, закидана терном. Це Сильвестр із Мокриною постаралися, аби люди до криниці не ходили й картоплі не толочили. Але ж вода у криниці джерельна, холодна і чиста. Тому часом хтось і дрīt відігне, і терен відкине, а нап'ється з криниці, полишивши сліди на землі. Отоді сердитий голос Пиріжків розноситься на всю Соломірку.

Дітвору також не підпускають до криниці. А для них же немає кращого місця для ігор, аніж тут, де тихо дихає прохолодна вода. Позавчора ввечері Василь також бігав до криниці. Шмигнувши повід дротом, сперся долонями на старі цямрини, нахилився над водою. А на дні — місяць лежить, наче золота палиниця. Так і кортить опустити руку, дістати її. Та тільки-но торкнувся пальцями холодного плеса, як водяні кола розкришили місячне срібло.

Нині Василь знову підходить до кукурудзи, сторожко оглядається на хату Пиріжка. «Мабуть, сплять уже», — думає і прямує до криниці. Все — і кукурудза, і старий пліт, і рожеві маки за ним — оповите місячною повинню. Василеві здається, що бредє він кризь білу прохолодну воду.

Тихо...

Раптом почулося, що в кінці городу, за соняшниками, хтось вовтузиться. Василь кинувся бігти, збиваючи з зела краплі роси, а з ними і пучечки місячного проміння. Сорочка стала мокрою. Холодно. Може, повернутися назад? Та в цей час із-за високої кукурудзи до хлопця долинув голос Пиріжкової Мокрини:

— Гони борозною, харцизяко, бо картоплю витовчеш!..

Обережно ступивши ще кілька кроків, Василь зупинився, вражений побаченням. Щедро залиті місячним світлом, Сильвестр і Мокрина, заваливши криницю камінням, прикидали її

землею. Колочий дріт валявся на межі. Пірижки так захопилися роботою, що не помічали, як крізь невисокі цямрини тоненькою цівкою струмувала вода.

Василеве серце стислося. Немов живої, близької істоти, стало шкода криниці. А може, ще й тому, що зруйнували її з вигляду начебто добрі люди, сусіди. Їхня донька Ніна ходить із ним до школи, навіть в один клас.

З гіркотою в душі повернувся Василь назад і пішов поміж соняшниками навмання, подалі від цього місця...

Коли через кілька днів батько й мати, втомлені за день, швидко заснули, Василь обережно виліз через вікно у садок і подався городами до криниці. Постояв хвилину, роздумуючи, що робити, затим став навколішки і почав руками розгрібати земляний горбик. Невдовзі глина набилася під нігті, пучки затерпли, а Василь усе гріб і гріб... Та ось руки торкнулись холодного й слизького каміння. Кілька малих каменюк відкинув у рів, а великого каменя не зміг навіть зрушити. Знесилений, опустився на землю і голосно зітхнув. Згадалася маміна казка про квітку папороті. О, як йому зараз хотілося, щоб то була правда, щоб він зміг знайти цвіт папороті і враз стати сильним.

А на городі срібний рум'янець тремтить над ніжними пелюстками маку, жовтуватий туман ворухиться навколо голівок соняшників, у рясній росі купається уся зелень. Та Василеві не до цієї краси. Він знову зривається на ноги, руками впирається у камінь. Невже таки не вдається викотити?.. Василеві здається, що то не холодний камінь, а його біля лежить у криниці. І чому він ще такий малий, безсилий? Чому та квітка папороті цвіте тільки в казці?

Раптом там, десь у глибині, під каменем зажебоніла вода. Спочатку несміливе, тихе, потім дедалі гучніше дзюрчання влилося у тишу ночі: живе джерельце пробивається між камінням назовні. Кволенький струмок, як і Василь, не може впоратися із каменем, плаче, стогне, а все ж не мириться зі своєю долею. Василь збирається із силами — чи то вони подвоїлись, чи струмок допоміг — і, напружившись, таки відхиляє брилу. Пробиваючись крізь землю й каміння, струмок виривається на волю. Джерельна вода б'ється, хлюпоче у Василевих руках, мов жива.

Повернувшись додому, Василь ліг, заплющив очі. Лунко калатало серце, чи то від страху перед батьками, чи од щойно пережитого. Довго вертівся в ліжку, а коли почав засинати, перед очима знову постала криниця. Хлопець нахилився над нею і побачив чисту, мов сльоза, воду, а в ній — фіалкове небо й губами доторкнувся до нього...

НА КРИЖИНІ

Наприкінці лютого почала скресати крига на Бугу. Вода вийшла з берегів, затопила левади, підійшла до самих городів. Великі й малі крижини насувалися одна на одну, скупчувалися цілими островами.

Коли вранці Василь вибіг надвір, не впізнав своєї вулиці. Від Літинського лісу аж до хат усе було затоплено водою. Новоутворене водоймище розділяло тепер Соломівку, Курилівку, Олександрівку, Журавне, Уладівку. Корпуси Уладівського цукрового заводу з цегляною трубою нагадували велетенський корабель, що зупинився посеред неспокоїного моря, запруженого великими крижинами.

Василеві так і кортить побігти до стодоли, взяти довгу тичку, стрибнути на крижину, оту найбільшу, що вперлася у пліт, відштовхнутись і, мов на човні, гайнути аж до русла. Та треба до школи йти.

А там тільки й розмов, що про крижану флотилію. Ледве дочекалися кінця уроків і — до льодоходу. Озброївшись довгими тичками, осідлали крижину і попливли по Бугу, співаючи улюбленою «Варяга».

Вирішили розділитись на дві групи і добиратися до курилівських хлопців, котрі також галасували на річці.

Екіпаж Василевої крижини складався з найхоробріших однокласників: Андрія Рибака, Петра Рихлецького та Марійки Кондратюк. Андрій, правда, хотів зігнати дівчину з крижини, та вона запротестувала, загрозово піднявши над головою тичку.

— Хай уже буде, — неохоче погодився Василь. — Тільки щоб слухалась і не плакала, як піде дощ.

— У лютому й дощ? — засміялась Марійка, відчувши себе рівноправним членом екіпажу.

— Який тобі лютий? Через два дні — березень. Весна...

Хлопці «веслували» вправно. Тільки Марійка пустувала, зриваючи з хлопчачих голів картузи й кидаючи їх з одного кінця крижини на інший. Раптом виринула зустрічна крижина і з силою вдарилася об їхню, відколовши ту частину, де стояла Марійка. Вузька смужка льоду разом з переляканою дівчиною почала віддалятися і плисти за течією. Марійка з ляку присіла, а розгублені хлопці дивились їй услід і не знали, що робити.

Та ось Василь помітив невеличку крижину, що бік у бік прилаштувалася біля їхньої, стрибнув на неї і швидко почав веслувати тичкою.

Уздовж розлитого Бугу мокрим пасмом тягнулися городи. Деякі з них до половини були затоплені.

Берегом бігли його однокласники. Розмахуючи руками, вони щось кричали. Василь розумів, що ні човном, ні вплав із берега до них ніхто не добереться. Єдине — треба будь-що наздогнати крижину з Марійкою.

Та ось попереду Василь побачив широчезну крижину, що загороджувала їм путь. Хлопець полегшено зітхнув. Це було їхнім спасінням, принаймні можна буде перебратися на цю велику крижину.

Враз налетів вітер, пішов дощ із снігом. Мокра крупа сікла обличчя. До рятівної крижини залишилося кілька метрів, та подолати їх було нелегко. Лід під ногами у Василя почав сковзатися і погойдуватися. На нього час від часу налітала хвиля. Ледве тримаючись на ногах, хлопець усе-таки доплив і перестрибнув на велику крижину. Вона вже вперлась у міст і тільки злегка погойдувалась на воді.

Тим часом крижина з Марійкою поволі наближалась. І в ту мить, коли їхні крижини зійшлися, Василь рвучко подався вперед, схопив дівчину за руку і допоміг перебратися на свій «поміст».

Та як дістатися берега? Як переплисти?

Від дощу, що почав вщухати, лід зробився слизьким. Іти було важко. Вітер шугав під ногами, штовхав у плечі, наче намагався зіпхнути у воду. Стоплена Марійка ледве переставляла ноги. А звідси до села було ще не менше трьохсот метрів.

— Ось що, — раптом повернувся Василь до дівчини. — Залазь мені на спину. Тут мілко...

Коли вони вибрались на берег, Василь попросив:

— Тільки не кажи нікому, що я тебе... переносив. Бо за-сміють...

ПОДОРОЖ ДО КАРМАЛЮКОВОЇ КРИНИЦІ

Буг дихав імлистим відпаром, то пірнав у клубочінь туманів, то виривався із них блискучою стрічкою, наздоганяючи розполохані рвучким вітром перші промені ще несміливого весняного сонця.

Давно вже зійшла крига. Лише одна маленька запізніла крижина пливла за течією, і здавалось, що то срібна хустина полощеться, виголублюючись у легких хвилях.

Василь лиш провів її довгим поглядом.

Десь далеко за Чорним лісом, аж під Хмільником, глухо озвався грім, стужавіло прокотився над Бугом і подаленів. Ва-

силь Карпович, батько Василя, зупинив човна, злегка притримуючи в руках весла.

— Урожайним обіцяє бути рік, — каже батько. — Гримить на розпукле дерево.

Між Соломіркою та лісом, аж до Уладівки, розбіглись широкі левади. На них, подекуди затоплених водою, уже цвіли куці червонолозу. Легкою прозеленню вкрився і ліс, мов накинув прозору хустину.

Батько прислухається до грому, дивиться вдалечінь, наче роздумує: пливти їм далі чи повернути човна додому? А добираються вони в ліс по дрова. Мати послала. Треба піч протопити й хліба спекти на Травневі свята.

Василь Карпович веслує мовчки, а думки його — про другу колгоспну весну, про те, щоб вона добре пройшла, тоді й куркулі перестали б теревенити, що нічого, мовляв, не вийде у цих обідранців; а то ще про те, щоб із Чорного лісу не налетіла банда Пацанівського, як торік.

Раз по раз спалахує блискавка. Там, десь далеко, йде перший весняний дощ, а тут уже й випогодилося — повно сонця і голубого водяного плеса.

На дні човна Василь побачив золоту бджолу. І звідкіля вона тут взялася? Видно, залетіла, коли пливли між кущами червонолозу. Бджола повзала по човні, але не зривалась. Куди їй летіти — кругом вода. «Бджоли розумні», — всміхається Василь. У них також є два вулики. Батько любить біля них поратись. Узимку кулями в stodолі обтикає. Береже бджіл від морозу. Ото й чують його, летять за ним.

Теплий весняний дощ настиг їх у лісі, коли кінчали збирати соснове ломаччя. Можна було нести в'язанки до човна, та батько завагався: пливти у грозвий дощ через Буг ризиковано.

— Подамося краще до Кармалюкової криниці, — запропонував Василеві. — Тут недалеко. Біля неї й сторожка лісника є. Перебудемо. Весняні дощі короткі.

Василь не раз чув від старших, що в їхніх місцях, у Чорному лісі, колись бував народний месник Устим Кармалюк. І книжки написані про нього, та в хаті-читальні їх немає. А ось пісню «За Сибіром сонце сходить» Василько не раз чув — батько з мамою вечорами співали.

— З цієї криниці сам Кармалюк пив воду, — розповідає по дорозі батько. — Є там і камінь, на якому він відпочивав. Це коли втік з Літинської тюрми, то в наших лісах оселився. І криницю сам викопав. Разом із месниками виходив звідси на чорний шлях і, як ото в пісні співають, у багатих гроші відбирав, а бідним роздавав. Нашого роду чоловік, селянського.

Кармалюкове місце виявилось недалеко. Пройшли лісовий пагорб, і Василь побачив невеличку сторожку з чорною стріхою. Біля сивого каменя — приземлені цямрини. Оброслі мохом, вони нагадували гніздо. За сторожкою височів не то насип, не то пагорб, густо вкритий кущами терну й ожини, що от-от мали розцвісти. Граби, берези, дуби, ялини обступали зубібіч цю місцину.

У сторожці, мабуть, хтось жив. Василь це зразу помітив. У кутку настелена солома, а посередині кілька обгорілих цеглин. Курилась купка вугілля. Хлопець навіть вибіг надвір, аби сказати про це батькові, що саме спускався згори. Раптом із-за тернових чагарників, неначе з-під землі, виріс височенний чоловік. За спиною у нього стирчав обріз. Незнайомець стояв спиною до дверей сторожки, тому не побачив Василя. У хлопця похололо всередині.

Та й для Василевого батька ця зустріч була несподіваною.

— А-а, це ти, колгоспний агітаторе, — озвався бандит хрипуватим голосом. — Третю добу винюхуєш мене? — і клацнув затвором, пославши патрон у ствол. — Я все думав, хто це полює за моєю душею. А то, виходить, їхня більшовицька величність Василь Карпович Порик. То скільки тобі чекісти заплатили за мою голову? — і навів дуло на батька.

— А говорили, тебе в тюрму забрали, Едуарде, — спокійно озвався Василь Карпович.

— Який я тобі Едуард! Коли батька розкуркулював, стодолу розбирав, віялку і січкарню волік до колгоспу, то по-іншому називав: куркуль Красуцький.

— Наше забирав. А ти що хотів, щоб і далі на вас люди спити гнули?

— Ану на коліна! — скинів бандит.

— Перед зайдами та вовкулаками на коліна зроду не ставав!

Василь розумів: треба діяти, секунди вирішують усе. Погляд його упав саме туди, де лежала обгоріла цегла. Не роздумуючи довго, схопив одну й що мав сили пожбури в бандита. Той лиш скрикнув і, падаючи прямо під ноги Василеві Карповичу, натиснув на скобу. Пропоровши гниле торішнє листя, куля увійшла в землю біля самих батькових ніг.

Коли вони вдвох зв'язували бандита, нараз почули в кущах якесь шарудіння. Насторожились і завмерли.

Та ось кущі розсунулися і з них вистромила гвинтівка, потім з'явився і її власник Олексій Бондар, секретар комсомольського осередку із сусіднього села Курилівки.

— Це ти, Олексію? — полегшено перевів подих Василь Кар-

пович.— Добре, що нагодився. А то, думав, кінець нам тут із малим.

— Третій день вистежую цього бандюгу,— показав на зв'язаного Красуцького.— Скільки лиха він наробив. Судити будемо.— І поцікавився:— А ви ж як із ним справились?

— Якби син цеглиною ззаду не стукнув, бандюга мене б укатрупив.

— Скільки ж тобі літ? — звернувся Бондар до Василя.

— Дванадцятий пішов,— відповів хлопець.

— Жаль, малувато, а то б у комсомол прийняли.

— У комсомол? — з недовірою перепитав Василь.— Туди ж заслужених приймають. А я...

— І ти заслужив. Он якого лютого ворога допоміг затримати.

— Він же хотів у тата вистрелити...

— Тепер не вистрелить.— По хвилі додав: — Від імені комсомольського осередку дякую за... вірну службу!..

Дощ поволі ущух. Хмари над лісом розступились. Свіжо зазеленіло суцвіття рясту, заяскравіли сині язички пролісків. Випогоджувалось.

«ГАВРОШ»

З настанням травня і в школі трохи потеплішало. Діти скинули пальтечка та фуфайки. Навіть Ніна Іванівна прийшла сьогодні не в старому пальті і грубій хустині, а в легкій зеленій сукні, білому березі, туфлях. Якоюсь святковою видалася вона Василеві. Давно їй такою не бачив.

Учителька зосереджено дивиться на клас. Адже протягом зими, оскільки в школі було холодно, вони не писали творів та диктантів. Тож зараз, повідомляє учителька, потрібно надолужувати згаяне, бо той, хто закінчує початкову школу, повинен уміти грамотно висловлювати свої думки.

У Василя одразу тьмяніє сонячний настрій. Знову не буде йому життя через оті трикляті граматичні помилки. Краще б уже було у школі холодно: сидів би він у козушку, хукав у руки й слухав цікаві розповіді Ніни Іванівни.

А вчителька тим часом розгортає книжку і читає оповідання «Гаврош» з роману Віктора Гюго «Знедолені». Потім учні повинні написати по цьому творові переказ.

Засмучений тим, що знову йому не уникнути докорів учительки, Василь не дуже дослухався до того, що читала Ніна Іванівна. Він сидів на другій парті, біля вікна, і позирав на левади. Буг уже ввійшов у свої береги і спокійно блищав вузькою стрічкою серед зелені. Над першими квітами кружляли

метелики. Ото побігти б із картузом за ними, покачатись на моріжку. Швидше б минали уроки.

Враз у плин його думок ввірвалися слова з того, що читала Ніна Іванівна: «Ще чверть години такого успіху, і на барикаді не залишиться й десятка патронів». Гаврош почув ці слова. Раптом на барикаді помітили, що хтось спустився на вулицю і стоїть під кулями. То Гаврош узяв у шинку кошик, вийшов через щілину в барикаді і заходився спокійно висипати в нього патрони з патронташів убитих солдатів...»

Захоплений почутим, Василь забув, що попереду переказ. У бурхливій уяві він уже бачив Гавроша на вулиці великого міста (хоч сам, окрім Вінниці, ніде не був), серед шаленого бою під посвистом куль.

«Друга куля, — чує Василь голос учительки, — викресала іскри з каменя поруч із ним. Третя перекинула його кошик. Гаврош випростався на весь зріст, узявся в боки і, повернувшись до стрільців, заспівав...»

Далека невідома Франція немов заповонила невеликий клас сільської школи. Затамувавши подих, діти слухали про відважного героя і не один з них подумки уявляв себе там, біля Гавроша на барикадах.

Від почутого у Василя похололо всередині. «Нарешті, одна куля наздогнала хлопця. Гаврош похитнувся і впав. Усі на барикаді скрикнули від жаху...» Завмер клас. Не втримавшись, схлипнула Марійка. Василеві в очах затуманилося. Щоб і собі не заплакати, хлопець починає кусати кулак.

«Але Гаврош підвівся. По його обличчю текла кров. Він підняв обидві руки, глянув у той бік, звідки в нього стріляли, і заспівав:

Я спіткнувся неумисно,
Це Вольтер тут винен, звісно,
Покотився я в рівчак —
Знову винен тут...

Гаврош не доспівав. Куля змусила його замовкнути. Він упав і більше не ворухнувся. Маленький герой був убитий...»

Коли клас заспокоївся, Ніна Іванівна промовила:

— Я впевнена, ви напишете гарні перекази про Гавроша. Адже він вам сподобався?

Учні ствердно закивали головами. Потім запала тиша. Тільки поскрипували пера.

— Ти чого такий набурмосений? — запитав Василя Андрійко Рибак, коли вони вже йшли додому.

— Шкода Гавроша, — зітхнув Василь.

— То ж книжний Гаврош. Ну, наче з казки. Насправді його й не було.

Василь нічого на це не відповів, лиш запропонував:

— Давай зайдемо в хату-читальню... Як називається ця книжка?

— «Знедолені», Віктора Гюго.

— У ній повинно бути більше написано про Гавроша.

— Звісно. Ніна Іванівна прочитала лише уривок. А роман — книга товста, що й за місяць не втнеш, — говорив Андрій. — А я собі Жюля Верна візьму.

Подаючи книгу, дідок з борідкою, мов у цапа, лиш почував потилицю.

— Товстезна книженція. Хіба ти її прочитаєш? — недовірколиво приглядається до хлопця завідуючий хатою-читальнею. І бубонить уже до себе: — Я сам не читав цього француза, а воно ще молоко на губах не обсохло, а вже: Віктора Гюго подавай... А тобі що? — враз звертається дідок до Андрія.

— Жюля Верна.

Він довго порпається у шафі

— Нема, — повідомляє.

— Тоді Гоголя.

— Хіба наш Степан Гоголь книги пише?

— Наш не пише. А Микола Васильович писав. Он його книга — «Тарас Бульба». Звідси бачу.

— Ну й часи пішли. Діти вчать дорослих.

— Ми ж піонери, — з гордістю заявив Василь, оглядаючи світлицю. — А у вас в читальні жодного лозунга.

— Недобачаю вже, — зізнався дідок.

— Тоді ми допоможемо.

— А що ж ви напишете?

— Як що?.. Слава великому Леніну!

ПРАПОР НА «БАРИКАДІ»

Тепер, коли Василь гнав корову на пашу, в торбину з полуденком неодмінно клав і книжку. Та з читанням «Знедолених» у нього вийшла ціла історія — з'ясувалося, що це третя і четверта книги. То ж хлопець, перегорнувши кілька сторінок, не знайшов нічого про Гавроша. Сказав про це Ніні Іванівні.

— Хіба ж я говорила, що ця книжка тільки про Гавроша? — запитала вчителька. — То роман про людей Франції, про добрих і милосердних, злих і підлих. Підростеш, усе сам зрозумієш... А про Гавроша в ній лише окремі епізоди, — вона взяла до рук книжку. — Ось, Васильку, про бій на барикаді. Тут є і про Гавроша.

Захопившись, Василь перечитав це місце кілька разів.

— Давай організуємо таку гру,— запропонував Василь, звертаючись до Андрія.— Я буду за Гавроша, а ти — за повстанця. Зробимо барикаду. Я захищатиму її, ти піднімеш червоний прапор. Коли сюди ввірвуться солдати короля, крикнеш, що зірвеш бочку з порохом, якщо вони не заберуться геть.

— А хто ж буде за повстанців та солдат короля? — запитав Андрій.

— Гукнемо хлопців...

Вуличка, де вирішили грати Гавроша на барикаді, з обох боків заросла ожинником, терниною. Вона тяглася з колишнього попівського городу сюди, на пастівник, одначе нею вже давно ніхто не ходив і не їздив. Під ожинником лежав повалений трухлявий пліт. А там, де дорога впиралась у попівський город, валялися дуплисті, не знати коли зрізані, верби, пустивши своє пагіння у землю. А для Василя та Андрія верби — то ж основа барикади. І церкву видно звідси. Віднині вони називають її церквою Сен-Меррі, як у книжці. А город — передмістям Парижа, Сент-Антуан. Соломірка стала тепер Санта де-Соломірка.

Ото ж стовбури верб усі гуртом викотили на середину вулички, прикрили їх ломаччям із прогнилого плоту, з дому принесли з-під квашеної капусти діряву бочку. І барикада вийшла дуже схожою на ту, що намальована у книзі. Тут можна було вести бій. Та от біда: ні в кого нема червоного прапора. А тим часом у книжці написано: «Страшний залп сколихнув повітря над барикадою. Червоний прапор упав. Куль було так багато, що вони, наче пилкою, перерізали держак прапора, тобто дишель омнібуса.

— І насамперед,— сказав студент,— знову піднімемо прапор.— І він узяв прапор, що лежав біля його ніг...»

Старого дишля од воза знайшли на городі. Помили його в Бузі, вишкрябали ножами, і він забілів, мов новий. Але де дістати хоч клаптик червоного полотна? Бо що це за бій на барикаді, як немає червоного прапора?!

Раптом Василь вигукнув:

— У моєї мами є червона хустина! — і тут же запропонував Андрієві: — Паси корів, а я збігаю додому.

Через півгодини Василь повернувся, тримаючи під полою піджака щось червоне.

І замайорів багряний прапор над барикадою, залопотів на вітрі. Збіглися хлопці з усієї вулиці. Почався «бій». Загримкотіли «постріли»... Ось підносять до бочки віхоть соломи. Зараз бочка «зірветься». Звідусіль тільки й чується: «Плі!», «Хай живе французька революція!..»

Навіть Жентичка прибіг. Але стоїть оддалік, у гру не вступає, боїться. Та на нього зараз і не звертають уваги. Всі захоплені «боєм», у якому головною особою виступає Василь — «Гаврош на барикаді». «Повстанці» забрались на барикаду, а «солдати короля», озброївшись палками, атакують їх.

Кликали і Жентичку до гурту, але той позадкував.

— Ех ти, боягуз! — дошкулив Василь. — Нам і не треба такого!

— І мені ваша гра не потрібна, — показав язика Жентичка і гасонув геть.

Про нього одразу й забули. Та через якусь годину довелося згадати, бо Василева мати з кочергою уже орудувала на «барикаді».

— Хустку, нову-новісіньку, виволік із скрині, почепив на дишель, — приказувала вона, обережно знімаючи свій святковий скарб.

Гра була зіпсована. Хлопці стояли насуплені, розчаровані. Тільки Жентичка задоволено повискував на городі, впливаючись насолодою од зради.

Усі розійшлися по домівках, залишилися тільки Василь та Андрій. Вони сиділи мовчазні, похнюплені.

— Давай грати без прапора, — перегодя запропонував Андрій.

— Не можна, — вперто крутнув головою Василь.

— У голови сільради Іполита Рихлецького, здається, повинна бути червона матерія, — аж підскачав Андрій, зрадивши, що така ідея нараз прийшла йому в голову.

Пригнавши корову додому, Василь нашвидку з'їв миску кукурудзяної каші і майнув до Андрія. Разом побігли до сільської Ради. Вислухавши хлопців, Рихлецький лиш руками розвів:

— Дав би вам матерії на таку славу гру, та, повірте, нема ні клаптика. Важкувато, хлопці, у нас зараз з матерією. — І по хвилі додав: — А збігайте-но до Олексія Бондаря. Скоро ж у комсомол вас прийматиме... Здається, він привіз із району кілька метрів...

Олексій Бондар зустрів Василя, як доброго знайомого. У нього й справді виявилась червона матерія, і комсомольський секретар відрізав хлопцям сантиметрів сорок.

Коли сяючий Василь ховав полотно за пазуху, Бондар сказав:

— Завтра прийду до вас, подивлюся гру.

— Приходьте, — зраділи хлопці. — Чекатимем.

Так і заснув Василь того дня, не виймаючи червоної матерії з-за пазухи.

ВАЖЛИВЕ ДОРУЧЕННЯ

Був важкий спекотливий серпень 1932 року. Цієї осені Василь піде до п'ятого класу Журавненської семирічки. Це — у сусіднє село, що за три кілометри від Соломірки. Зараз, жнучи в заплавах Бугу зелений очерет для корови (тільки тут не вигоріла трава), Василь думав про школу, про нових друзів.

Наближалась обідня пора, хотілося їсти. Та про хліб годі й думати. Всі бідкалися, чим засіяти землю...

Кілька десятків центнерів насіння озимої пшениці та жита Соломірському колгоспові обіцяли дати в районі. Та час минав, а насіння не було. Вчора Василів батько повернувся з Хмільника з порожніми руками.

У селі знали, що в куркуля Коробки торік вродило добре. Коли влітку вдарила засуха, він одразу ж докумекав, що буде дорожнеча на хліб, і заховав зерно. Та скільки Олексій Бондар з комсомольцями не обшукували обійстя Коробки, нічого не знаходили. Василеві дуже хотілося їм допомогти. Якось він сказав Олексію Бондарю:

— Я не викличу підозри в куркуля, як наглядатиму за його хатою... По-моєму, він заховав зерно десь далеченько, бо щодня кудись ходить. І надовго.

— Молодець ти, Василю, — похвалив його секретар.

— А можна, щоб мені допомагав мій товариш, Андрій Рибак?

— Якщо він надійний друг, піонер...

Тож і зараз Василь жне очерет, пильнуючи за Коробкою, який неподалік також борсається в очереті. А Андрій у цей час стежить за хатою куркуля. І так щоденно вони не спускають з нього очей.

А вчора ходили з Андрієм до лісу по хмиз. І, здається, натрапили на слід. От тільки нехай стемніє... Швидко вимахуючи лопатою, Василь почав копати яму. Чому його протягло саме сюди? Здивувало, що на цьому місці під мохом не було дерну, а земля пухка, мов на грядці. Значить, кимось копана. Вже змокріла сорочка, печуть мозолі на почервонілих долонях, але Василь не перепочиває. Треба встигнути, поки розвидниться. Він упевнений, що тут щось є. Навіть під ногами чути. Раптом лопата вдарилась об якусь твердь. При місячному сяйві хлопцеві побачив кінець білої мотузки. Почав розгрібати землю руками — вона перемішана з половиною та зерном. Видно, поспішав Коробка...

Уже давно хлопці помітили, що Коробка частенько ходить на сільський цвинтар. Особливої підозри це не викликало, бо в нього недавно померла мати. Але дуже подовгу куркуль

«проливав» там сльози. Піде завидна, а повертається вночі. Це й насторожило. А вчора Василь з Андрієм увесь день пролежали в кущах. Не поспішаючи, Коробка обкопував могилу, щось садив, фарбував огорожу. Та коли почало смеркати, хлопці сторопіли від того, що побачили: Коробка вийняв із куща бузини вузлик, розв'язав його і дістав... жіночий одяг. Переодягнувся в нього, а свій швидко замотав у хустину. Десь і вила з'явилися в його руках. Так з ними і попрямував до Бугу, в бік Чорного лісу. В заростях відв'язав човна, переплив на другий берег і заховав його в очереті. Більше з цього боку річки хлопці не могли побачити нічого. Але тепер вони вже твердо знали, що стежка до куркулевого зерна веде у ліс.

Наступного дня пополудню, перебравшись через Буг, Василь та Андрій залягли на краю лісу. Та куркуль не з'являвся. Три вечори чатували в кущах, і все марно.

І ось зараз Василь уже добирався до мішків із зерном, вкритих шаром сухого листя, як раптом над ним майнула людська тінь. Хлопець плечима відчув, що хтось стоїть на краю ями і дивиться йому в потилицю. То був не Андрій — той обізвався б. Невже Коробка?.. Але ж Андрій, що стояв на чатах, повинен був помітити його й подати знак. Що діяти? Як поведися?.. Василева спина вкрилася холодним потом, а мозок працював посилено. Не чекаючи, поки на нього нападуть, хлопець рвучко випростується і в ту мить, коли над ямою здімаються вила, клубком, мов кішка, падає під ноги жіночій постаті, щосили вхопивши її за чоботи. Незнайомець зненацька летить у яму.

Поки Коробка (а це був він) стогне і лається, Василь, ухопившись за товсту коріняку, вмить опинився угорі. Тепер — щодуху в лісову гущавину, хай наздожене вітер. Прибігає до того місця, де повинен нести варту Андрій, і бачить, як той, розкинувши руки, солодко спить серед високого папоротника. Навіть не розбудивши його, Василь мчить у село. Сердитись на товариша не може: адже минулої ночі вони навіть не стугили очей.

А через годину-другу з лісу виїхала підвода, вщент навантажена зерном. Олексій Бондар тиснув хлопцям руки.

— Спасибі, герої, — говорив комсомольський секретар. — Це велика підмога селу.

Василь лиш зніяковіло опустив голову:

— На нашому місці так зробив би кожен піонер.

СМЕРТЬ КОМСОМОЛЬЦЯ ОЛЕКСІЯ

Усі вже розійшлися з траурного мітингу. Відлунали промови, жалібно відспівав колгоспний духовий оркестр. Тільки Василь з Андрієм стоять біля свіжої могили. Не приховуючи сліз, плачуть, бо похоронили великого друга і товариша.

Ще не так давно прибігали вони до Олексія за червоною матерією. Він приходив до них на пастівник, приносив книжки. Запросив виступити на сцені у клубі. І показували вони свою гру аж у трьох селах — Курилівці, Клітищах, Соломірці. Олексій і назву їй дав: «Прапор над барикадою».

Василь потягнувся до Бондаря ще відтоді, як зустрілися вони у Чорному лісі, побіля Кармалюкової криниці. Разом з піонерами він щовечора бігав туди, де збиралися дорослі. Часто виконував їхні доручення. Весною, напередодні великодніх свят, за порадою Олексія написав лозунг і повісив на найчільнішому місці в селі: «Ми, піонери, на великдень підемо всі працювати в поле!» І загін Василя весь день водив коней на оранці.

Йому дуже хотілося бути схожим на Бондаря.

Зараз, біля могили, Василь згадав ті останні збори, на яких вони з Андрієм бачили Олексія живого... Він стояв за столом на сцені клубу і пильно дивився у зал. Задуманий, серйозний, що робило його старшим за свої 22 роки. Права рука в кишені, у лівій — затиснутий кашкет із блискучим чорним козирком. Бондар завжди говорив прямо, відверто, дивлячись людям в очі.

— Знаєте, хто заважає нам у колгоспних справах? Хто баламутить село?!

— Хто? — загув зал.

— Іван Кравчук.

Десятки здивованих поглядів метнулися на сцену.

— Але ж він голова Курилівської сільської Ради...

— І в цьому є наша вина. Прикрившись мандатом Радянської влади, легше встромити ніж їй у спину. У його хаті по ночах збираються вороги на свою раду.

— Наклеп! — на весь зал заверещав Кравчук, що до того гордовито сидів за столом президії. — Ти відповіси за наклеп на владу! Я тобі покажу, де раки зимують!

— Ваша пісня кінчається, — різко змахнув рукою Олексій. — А я ще не закінчив... Супроти комсомолу і колгоспів веде пропаганду помилуваний Радянською владою син колишнього економа графа Орловського Едуард Красуцький. Йому Радянська влада простила всі гріхи, а він не покався. Знову взявся за старе. — Зустрівшись поглядом із Василем, Олексій кивнув

йому: — Он і піонер Порик може розповісти, як ми його впі-
ймали в Чорному лісі...

Не знав Олексій, що вже тієї ночі після зборів у хаті Крав-
чука Красуцький рубав цвяхи і перемішував залізний дріб із
сіллю, набиваючи ним патрони. А Іван Кравчук бив себе в
груди, повчаючи підпанка-бандита: «Дивись мені, стріляй
влучно, прямо в горло!..»

І ось, коли Олексій, насмикавши сіна для корівчини, підход-
ив до двору, вздрів Едуарда Красуцького з рушницею.

— На полювання йдеш? — запитав.

— Ні, ворон хочу полякати, — відповів той.

Олексій підняв догори голову, поглянув у холодну синь неба.
В цей час бандит вистрелив йому прямо в горло. Хлопець упав
на білий сніг, на розтрушене сіно...

...Василь розгортає руками сніг, знаходить зелений барвінок,
рве його і кладе до підніжжя дерев'яного обеліска з зіркою.
Затим з-за пазухи виймає червоне полотно — дорогий прапор
їхньої «барикади» — і покриває ним білий сніг, що встиг на-
падати на свіжу могилу.

ПОРТФЕЛЬ

Цього дня Василь повертався із школи один. Випала йому
черга прибирати класну кімнату, от і затримався. День був
вересневий, сонячний. Василь поспішав, бо батько ще вранці
наказав: розкидати на подвір'ї копичку конюшини, щоб сохла,
а ввечері вони разом закидають її на горище.

Підходячи до села, біля крайньої хати Василь ще здалеку за-
примітив дим. Хлопчина років п'яти, злякано оглядаючись, біг
на город у соняшники. «Якась біда!» — подумав Василь і звер-
нув на стежину, що обгинала кар'єр.

Опинившись на подвір'ї, побачив, що горіло розкидане сіно.
Воно лежало товстим валком, по якому стрибало полум'я, а за
ним — у Василя аж дух забило! — на землі рачкувало немовля.

Жбурнувши на землю полотняну торбину з підручниками,
Василь замотав піджачиною голову і, перескочивши вогняний
заслін, опинився біля маляти. Швидко замотав його у піджак,
притис до грудей і помчав назад.

Незабаром збіглись підлітки, котрі також побачили вогонь
(їхні батьки були в полі), стали допомагати. Пожежу погасили.

А через кілька днів до Василювого класу зайшов директор
школи, а з ним колгоспниця з хлопчиком.

— Покажи, сину, котрий? — звернулася жінка до малого.

Той несміливо озирнув клас і, вгледівши Василя, вигукнув:

— Ось він!

— Порик виніс з вогню дитину, — схвильовано мовив директор, — і мати прийшла подякувати йому.

А наступного дня на шкільній лінійці директор зачитав наказ: за виявлену мужність на пожежі Василя Порики нагородили портфелем. І вручили йому чорний шкіряний портфель з блискучим замком. Це була радість не тільки для Василя, а й для всіх соломірських хлопців та дівчат, що ходили в Журавненську школу.

Із Журавного в Соломірку — кілометрів три. Але зараз усім п'ятикласникам хотілося, щоб ця відстань була довшою, бо вони несли портфель по черзі. Адже він був один серед звичайних полотняних торбинок.

З тих пір Василеві рідко випадала нагода самому нести портфель до школи.

— Так не годиться, — нарешті заперечив хлопець і жартома додав: — Ви носите мій портфель, мої підручники, а я ходжу, як панач. То ж чиста експлуатація! А ще голова піонерського загону.

— Може, тобі жаль, — засумнівався хтось із п'ятикласників.

— Давайте зробимо так, — вів своєї Василь, — хто отримає п'ятірку, той нестиме підручники в портфелі до школи і зі школи, а хто четвірку — тільки в один бік. Згода?

— Згода! — зраділи товариші.

— А хто трійку? — поцікавилася Марійка, хоч сама вчилася на п'ятірки.

— Хто одержить трійку чи двійку, нехай виправляє її, тоді й носитиме портфель. От так!

Через півроку в школі здивувалися — соломірська група в п'ятому класі вчилася найкраще.

ГАРМОШКА

У кінці червня на Поділлі цвітуть липи. Цвітуть вони і впродовж дороги, що в'ється од Вінниці до Хмільника. І Василь, сидячи у кузові військової машини (шофер-солдат змилювався, підібрав його), дивиться не надивиться на ці старезні липи, що, наче бджолиними роями, обліплені золотистим пахучим цвітом.

Немає такої краси, як на його Поділлі. Ось уже рік, як він учиться у Бобринецькому сільськогосподарському технікумі на Кіровоградщині. І там такі ж степові простори, чорнозем, такі ж розливи золотої пшениці, жовточубих соняшників, зелені озера цукрових буряків. Такі ж ночі — степові, оповиті густою

зоряно-синьою повинню. Дороги обсажені тополями. Та все ж Васи́леві подільська сторона миліша.

Чим ближче під'їжджає він до рідної Соломірки, тим частіше стукотить серце. А село, мов русалка над Бугом. Засмагло під червневим сонцем, сміється червонобокими яблуками, ромашковими лугами до ніг стелиться, у гості кличе.

Нарешті він їде додому на канікули. На душі спокійно — успішно склав екзамени за перший курс і переведений на другий. Рік не минув марно: навчився монтувати схему радіоприймача, здав норми на оборонні значки. Найшвидше у групі бігає, плаває. Та найбільша радість од того, що прийняли його в комсомол, якраз 21 квітня, у ленінський день нинішнього, 1936 року.

Вперше у житті везе додому подарунки: матері — хустку, батькові — сорочку, братові Павлу — парусинові туфлі, сестрам Галі та Оксані — суknі й цукерки.

Та є ще щось заповітне у його рюкзаку — загорнута в полотно гармошка. Василь уявляє, як він роздаватиме подарунки. Мати приміряє хустину, батько зодягне сорочку і пожурить його: мовляв, мабуть, усю стипендію пустив на ці покупки. А Павло, молодший од нього лише на три роки, подасться у нових туфлях на вулицю хвалитись перед ровесниками.

За Хмільником Василь вирішив попростувати додому польовою дорогою. Поминувши міст, опинився на левадах. Якраз у розпалі була косовиця. Пахло прив'ялою отавою.

На соломірських левадах ще здалеку впізнав батька серед косарів. Зігнутий у плечах, широко вимахуючи кіссям, він рівно вів покіс до берега, де зеленіли кущі червонолозу, снопи очерету й кінського щавлю. Серед зеленого, аж смарагдового лугу батько посувався поволі, у білій сорочці з закачаними рукавами. Горів на сонці непокірний чуб. Працював з такою легкістю, що здавалося, він не косить, а тішиться.

Батько уздрів Васи́ля, але покіс не залишив. Він завжди такий — усе любить доводити до кінця. Інші косарі поставали, гострять мантачками коси, роздивляються, якого-то студента має Василь Карпович. Адже із Соломірки ще ніхто не вивчився на агронома. А батько косить і косить розмірено. Василь знає, що то він витримує характер: щедрий на щирі почуття, батько ніколи не виставляє їх на людях.

Нарешті Василь підходить ближче, по-дорослому вітається. Аж тепер батько зупиняється, забиває кісся у землю, береться рукою за пруг коси і починає мантачити тонке лезо, кидаючи з-під густих брів погляд на Васи́ля.

— То здрастуй, сину! — зрештою витирає одну долоню об другу. — Зовсім чи на канікули, агрономе?

— На канікули.

— Якраз впо́ру. Допоможеш косити,— і перепитує: — Ще не відвик тримати косу, не розлінився?

— Та ні, тату.

— То покажи,— протягує косу.

Василь у душі посміхається, бере з батькових рук косу і стає у два рівчачки, витоптані батьковими ногами в скошеній траві.

Пройшовши кілька метрів, Василь витирає піт, зиркає на батька. Той ступає за ним збоку і дивиться, як трава лягає у покіс. Очі в нього добрі-добрі.

— Славно. Не забудь,— похвалив сина.— А тепер давай полуднати... Підріс, змужнів,— розглядає батько сина.— Тільки худий. Мабуть, книгами сушиш голову. Та то нічого, мати за літо відгодує свіженьким молочком.— По тому спохватився: — Та що це я? Голодного балачками не годують. Пішли на межу, там полуденок в кошику. Мати наче знала, що приїдеш, якраз вареників з ягідьми наварила.

І Василь не втримався.

— Тату, а в мене для вас подарунок.

Батько тут же скинув свою важку, з домотканого полотна сорочку й одягнув легеньку, фабричну, в зелений горошок. Щось парубоцьке пробудилося в ньому.

— У такій не косити, а на весіллі танцювати.

Посідали на траву. Батько попросив Василя розповісти, чого ж його там вчать.

— Усе про землю.

— А що про землю вчити? Земля — штука проста. Її любити треба.

— Звичайно. Але й про землю є ціла наука... Ось, приміром,— Василь показав кілька книг,— «Загальний курс фітопатології», «Основи радянського господарства»...

На те батько лиш похитав головою.

— Ну, а що там у світі чувати?

— Чутки, батьку, не дуже втішні. Фашизм у Німеччині голову піднімає.

— Треба б скрутити ту голову гаду,— суворіше мовив батько.

Вони посідали ще трохи мовчки, суворі, замислені. Й Васи́леві враз захотілося хоч трохи розважити батька. Він обережно дістав з рюкзака гармошку, розтягнув її, і полилася мелодія.

Батько лиш здивовано закліпав очима: Василь уміє грати на гармошці? Навіть має власну?

— Зажди грати, — раптом пригасив радість батько. — Ти перше скажи, за які гроші купив гармошку? Адже стипендія у вас не така велика.

І Василь зізнався батькові, що він не тільки вчиться, а й працює. У них є своє підсобне господарство — ферма, конюшні, техніка, знаряддя. От і попросився в конюхи. Бо давно вже хотілося купити гармошку. При технікумі працює гурток художньої самодіяльності. Отож записався у нього, а там учать грати на гармошці.

— А що ж ти хоч умієш грати? — цікавиться батько.

— «Сонце низенько», «По долинам и по взгорьям», «Из-за острова на стрежень», — почав перераховувати Василь.

Батько зрадів.

— Ого, всі мої любими. То заграй, сину, звесели косарів.

І Василь заграв. Тим часом до гурту зійшлися дядьки, розсілися під тінистими липами. І полилася широка українська народна пісня.

Ціле літо в Соломірці по вечорах заливалася Василева гармошка. Старі й молоді збиралися посеред вигону, де криниця стоїть і ростуть два могутніх дуби, а між ними гойдалка висить. Кілька зрізаних верб правили за лавчини для літніх людей. А молодь вибивала підківками під гармошку, аж моріжок ходором ходив.

— Спасибі тобі, Василю, од нас і від наших ніг, — жартували парубки.

— А чого ж від ніг?

— Бо ми щосуботи ходили в Уладівку на танці. Десять кілометрів туди, стільки ж назад. А тепер усе на місці, не треба ноги бити на дорогу — більше для танців зостається...

До третій півнів витинала Василева гармошка, і тільки сизуватий ранок заганяв молодь по домівках.

ОСТАННІ КАНКУЛИ

У домі Пориків найбільше любили серпень — пору, коли наставала молотьба. До цієї роботи особливо лежала душа Василя Карповича. Він навіть з посади машиніста локомотива попросився, коли в колгоспі пустили молотарку.

Але спершу Василя Карповича послали помічником машиніста, до механіка, який приїжджав на жнива аж з Уладівського цукрозаводу. Часто батькові допомагав Василь.

Та одного літа уладівський механік не приїхав. На його місце поставили Василя Карповича. Тепер йому ще більше став допомагати син.

І сьогодні він, вісімнадцятилітній учень технікуму, не без хвилювання підійшов до молотарки. Вона стояла край поля, а

неподалік білили дві скирти пшеничних снопів. Усе було, як колись: колеса локомотива закріплені дерев'яними колодами, бочка з водою, стосик нарубаних дров... І батько, тільки більш посивілий, наче аж менший, з розпашілим від полум'я обличчям чаклує залізним рогачем у топці котла. Він прийшов сюди, коли ще ледь-ледь починало свігати, а Василь спав. Звичайно, міг би й розбудити його, як було завжди, але не зробив цього. Знає Василь: гнівається батько після вчорашньої розмови. Син зізнався, що вирішив залишити навчання у технікумі і вступати у військове училище.

— Схаменись, Василю, — вмовляв сина старий.

— Ні, тату, — твердо стояв той на своєму. — Я вже у Бобринецький військкомат другу заяву подав.

— Заяву можна вернути.

— Не могу.

— Чому? Ти ж так любив поле.

— Ось і буду його не засівати, а оберігати.

Батько й сам знає, що тривожно у світі. Фашисти вже хазяйнують у Польщі, душать Францію. На всю Європу замахуються. Він би й сам, якби молодший, так учинив... І все ж важко було йому розпрощатися з мрією невдовзі побачити сина агрономом.

— Ну що ж, роби, як тобі серце велить, — глухо промовив Василь Карпович і вмовк.

Ще вчора, коли односельчани розпитували його про сина, довго, з подробицями розповідав, як той учиться, частенько повторюючи слово «студент», а зараз вдавав заклопотаного, ніби й не чув запитань: коли Василь закінчить технікум?

Раптово засвистів локомотив — це батько подав сигнал, щоб люди займали свої місця. Василь швидко забрався до подавального столу молотарки, став за ним у чеканні, коли на ляду подадуть розв'язані снопи. Працювати на молотарці навчив Василя батько.

Загула молотарка. Від барабанів вдарили теплою хвилею остюки. Дві жінки розв'язують снопи й підсовують до Василя, а він, розрівнюючи стебла, подає у гирло. Рівномірно гудуть молотильні барабани. Остюки поколюють у руки, забиваються під сорочку, густа пилюка тріщить на зубах. Василь через захисні окуляри бачить, як плавно похитується натягнутий між колесами локомотива і молотарки цератовий пас.

Раптом з-за обрію зринула хмара. Загриміло. І хоч ніхто й словом не обмовився, усе навколо пожвавішало: жінки почали швидше розв'язувати снопи, скиртоправи заквапилися. І лише коли небо сипнуло дрібним дощем, усі враз заметушилися, жартуючи, неначе й не було втоми. Від дощу не ховалися,

навпаки, підставляли під небесній душ розгарячілі спини, хапали його губами, тамуючи спрагу.

Хтось похвалив Василя, що добре подає снопи, не надриває молотарки: мовляв, добрим агрономом буде. А батько мовчав. Комусь потрапив під руку шматок газети. Стали читати вголос про звірства фашистів у Чехословаччині, Іспанії. Хитали головами, журились...

КУРСАНТ

Василь Карпович і Катерина Сильвестрівна кілька разів виходили до воріт, виглядаючи листоношу, бо вже давненько не було вісточки од Василя. Останній лист вони отримали ще в серпні з Чугуївського військового табору, де син проходив військово-польове навчання. Навіть фотографію прислав із підписом: «Відділення під командуванням Порики форсує Північний Донець у серпні 1940 р. Чугуївський табір».

Хвилювалися батьки. Думали: може, щось лихе трапилось?.. І, наче почувши переживання батьків, у полудень листоноша принесла аж два листи. Один від Василя, другий — од начальника піхотного училища Шерстова. Він хвалив Василя, дякував батькам за те, що виховали й виростили мужнього, працьовитого сина, який став відмінником бойової та політичної підготовки. Повідомлялося також, що в училищі вже давно існує гарна традиція — усі курсанти, відмінники бойової та політичної підготовки, удостоюються честі бути сфотографованими із своїми батьками. Отже, Порикив запрошували приїхати в училище. Прочитавши листа, Василь Карпович промовив до дружини:

— То що, старенька, розпалюй піч, міси тісто й печи маківники. Дорога до Харкова неблизька.

А через тиждень на прохідній військового піхотного училища Василь обнімав батька. Вони не бачилися два роки, бо спочатку Василь навчався в Одеському піхотному училищі імені К. С. Ворошилова, а взимку 1940 року їхню групу перевели в Харківське. За цей час він став помічником командира взводу, йому присвоїли звання старшого сержанта.

Обнімаючи батька, Василь подумав: як він подався — побільшало зморщок і голова посивіла, тільки очі під кошлатими бровами, як і колись, горіли, мов дві вуглинки.

— Ось тут, в офіцерському гуртожитку, вам виділена кімната, — повідомив Василь.

У коридорі гуртожитку днювальний козирнув Василеві і виструнчився. Василь Карпович вдоволено всміхнувся: он яка йому шана через сина.

Зайшовши до кімнати, Василь Карпович розв'язав клунка. З плетеного кошика запахло садом, пасікою, городом, маківниками. «Отак і від материних рук пахне»,— подумав Василь, зітхнувши.

А батько почав оповідати синові про сільські новини. Бідкався, що треба було б купити бляхи й перекрити солом'яний дах. Бо ж вони вдвох із матір'ю заробили п'ятнадцять центнерів зерна, а за копання буряків одержать три мішки цукру.

— Нинішнього літа щедро цвіли липи, і пасіка не порожня,— поставив на стіл горняток меду.— Їж, синку,— припрошував, роздивляючись Василеву військову форму.— Гарна... А ми Павлові купили пальтечко, бо вже парубок, в Уладівській МТС слюсарює. Восени теж піде в армію.

— А мати ж як?

— Здорова, слава богу. На колгоспних зборах її хвалили,— прояснів на обличчі.

Спорядили стіл.

— Може, командира твого покличемо? Мабуть, теж маківників давно не їв?— запитав батько.

Та начальник училища, подякувавши за запрошення, запропонував:

— Ходімо в нашу курсантську їдальню. Там на вас уже чекає накритий стіл.

Була обідня пора. Курсанти сиділи за столиками, доїдали перше. Враз на порозі з'явився Василів батько з великим плетеним кошиком.

Він обійшов столики, частуючи курсантів печеним і вареним. І в солдатській їдальні запахло домівкою.

Невдовзі надійшов фотограф. Шерстов підвівся з-за столу і звернувся до курсантів:

— Василя ми всі знаємо — старанний курсант. А нині познайомилися і з його батьком. Спасибі йому за те, що подарував нам хвилину домашнього затишку і тепла. Певен, що кожен із нас згадав і свою оселю, і своїх батьків. За це наша шана Василеві Карповичу та Катерині Сильвестрівні. Ми в свою чергу захищатимем їхню мирну працю і спокій.

Усі встали.

У Василя Карповича навернулися на очі сльози.

— Дякую, синочки, за те, що ви є такі у нас! — мовив старий.

Потім всі сфотографувалися на згадку разом з командиром.

Довго вони не спали — Василь розповідав батькові про себе та своїх друзів, командирів. Згадав також і про майора Ажурова, сім'я якого часто запрошувала Василя до себе.

— Це той Ажуров, — сказав Василь батькові, — що написав мелодію відомої пісні «По долинам і по взгор'ям».

Потім показав книги, які читає, зокрема «Чапаєв» Фурманова, «Серикамышская операция» Корсуна, «Удар по Колчаку» Огородникова.

Напередодні від'їзду до Василя Карповича підійшов один з курсантів і сказав:

— Василь мені немов брат. Дозвольте і вас називати батьком.

По дорозі на вокзал Василь розповів батькові таку історію. Є у його відділенні курсант Петро Зябка. Жартівник і веселун. У серпні під час польових навчань, коли вони форсували Північний Донець, цей Петро раптом «загубився». Усі вибралися на правий берег, а він наче в воду канув. Раптом хтось вигукнув: «Он його і справді крутить хвиля!» Кинувся Василь у воду, витяг «утопленика» на берег, а згодом і його гвинтівку. Тільки-но вибирався на берег, аж тут Шерстов нагодився.

— Чия гвинтівка? — питає суворо.

— Курсанта Зябки! — доповів Порик.

— Завтра відчислимо його з училища.

— Без Петра в училищі не обійтись, — мовив Василь. — Він же гуморист... А плавати я його навчу.

Після відбою Василь три ночі вчив Петра плавати. І навчив: на очах Шерстова той здолав річку...

Щасливим повертався Василь Карпович додому, мріючи про той травневий день 1941 року, коли його син закінчить училище. Вже й не шкодував за тим, що Василь не буде агрономом. Хіба це менша гордість — його син перший офіцер Червоної Армії на цілу Соломірку! В думках вираховував, скільки залишилося чекати до того дня. Виходило — вісім місяців... Не так уже й багато.

ЖИТИ, ЩОБ ВОРОТИСЬ

...Серпнева спека дошкуляла і в лісі. Було душно. На Порикові й Поліщуківі од поту змокрили гімнастерки. Найбільше мучила спрага. Цілий день вони не мали в роті й краплини води. Голод тамували ягодами. Уночі Поліщук вибрався з лісу в поле, нарвав у речовий мішок цукрових буряків. Їх вони гризли сирими. Але нині вже і буряковий сік не допомагав. Пересохло в горлі, стало важко дихати. А в лісі, мов на злість, — ані бо-лота, ні річки, ні озерця. Лише суха трава, япоротник, ягідник і розпарені сосни, по стовбурах яких тече біла смола. Від сонця вона топиться і різко пахне.

Порик спирається на плече Поліщука. Ліва ключиця у нього забинтована. Ранило осколком у бою під Уманню. Через бинт кров просочилась і запеклась. А зранку рука почала пухнути. Порику весь час стає то холодно, то душно, а ноги наче не його. Та найстрашніше — почало паморочитись у голові. Кілька разів аж заточувався.

Політрук роти Степан Поліщук не питав Василя Порики ні про що — сам бачив, як важко його командирові. Од втрати крові і спеки той почорнів на обличчі, очі запали й блищать, мов два озерця, ніс загострився. Поліщук підставив йому плече, обхопив за талію.

— Видно, я не дійду, — перевів подих Порик.

— Дійдемо... На Дніпрі наші зупинять ворога. Обов'язково зупинять!.. Яюсь доберемося до лінії фронту і вийдемо до своїх... Це Кіровоградський ліс...

Зціпивши від болю зуби, Порик ледве ступав поруч. Йому ставало млосно, дедалі більше паморочилася голова. Він падав, тягнучи за собою Поліщука. А коли політрук ставив його на ноги, просив:

— Кинь мене... Йди сам. Сам дійдеш, а обидва не дотягнемо.

Степан Поліщук мовчав і ще впертіше долав крок за кроком.

Сонце стояло в zenіті, коли вони вийшли на край лісу. Сосняк закінчився, попереду лежав широкий степ, що зливався з гарячим синім небокраєм. Порик і Поліщук раптово спинилися — серед вигорілого степу вони побачили смужку пшениці... Від кожного подиху вітерцю зерно текло з колосків на потріскану землю. І здавалося, що ця віліла смужка пшениці плакала серед спаленого, витовченого війною степу. Порик опутився на коліна, підставив долоні, й зерно потекло між пальцями. Він пригулювався до нього цокою, жадібно вдихаючи до болю рідний запах. Спазма перехопила горло, і Василь майже беззвучно прошептів пересохлими губами:

— Прости, земле...

Звівся на ноги. Довкола чорніли вирви, розриті вибухами бомб та снарядів. Посеред чорної стерні застигли два підбитих ворожих танки. За цим побойщем яюсь дивно сіріло саманними хатами невеличке село. Неподалік нього стояла самотня хатина у вишневому садку. Вона неначе втікала із погорілого села, але не добігла до лісу, спинилась, сумно задивившись на обпалене колосся.

Зовсім недавно тут точився танковий бій. Такий же, як і тиждень тому під Уманню, у якому брала участь і рота лейтенанта Порики. Так, ще недавно у нього була бойова рота. А зараз од неї залишилось двоє — він і політрук Поліщук.

Забувши про безпеку, Порик забрів по пояс у пшеницю і

почав рвати колосся. За мить приніс повну пілотку воскового, сухого, як терен, зерна.

— Коли б вода,— зітхнув Поліщук,— зварили б пшениці.— І тут же радісно вигукнув, показуючи на крайню хату: — Глянь, он жінка воду тягне з криниці. Значить, у селі є люди. Я подамся туди.

— А якщо у селі німці,— зупинив його Порик.— Ліпше зачекати до ночі.

— Двом смертям не бувати,— махнув рукою Поліщук і, кинувши жменьку пшениці в рот, пішов у село.

Порик любив Поліщука. За щирю душу, за хоробрість. У бою під Уманню їхня рота відбила дві атаки фашистської піхоти. Та посунула третя, уже з танками. Два з них повзли на них. Порик дав команду прийняти бій. Тоді Поліщук зв'язав чотири гранати і, зігнувшись, побіг траншеєю навперейми танку. Добіг до нього, коли той уже пересік окоп, і кинув в'язку під гусениці. Один танк загорівся, другий повернув назад.

Третю атаку також відбили. А четвертий раз фашисти знову послали танки. «Стояти на смерть!»— були останні слова Порика, бо його осколком ударило в плече і світ потемнів в очах...

Вранці Порика й Поліщука у лісі наздогнали постріли. Комісар стиснув автомат і присів за високим кущем терну.

— Облава, товаришу командир, — мовив до Порика. — На всякий випадок треба пошукати густі зарості, щоб заховатись. По пострілах чую, що прочісують ліс... І документи треба заховати.

— Ти так говориш, наче для нас усе скінчилось.

Поліщук мовчав. Скільки разів він повторював солдатам: «Полон — це зрада...» Але що це?! Комісар бачить, як Порик підносить пістолет до скроні. Миттю підскакує до нього, б'є по руці. На нього дивиться побілілий, мов стіна, Порик.

— Що, лейтенанте, здали нерви,— суворо вимовляє кожне слово.— Ти ж офіцер!.. Зумій жити і боротись навіть за найскладніших умов.

Згодом, у глибокому рову, серед повалених старезних дубів, Поліщук говорив:

— Думаєш, мені не страшне слово «полон»? Але ж треба надіятись на краще... Ми обов'язково проб'ємося на схід, до своїх...

...Сумні спогади обриває автоматна черга, що пролунала від села. Поліщук падає, а Порик спирається до дуба і крізь чагарник бачить п'ятьох роздягнених до пояса гітлерівців. З автоматами поперед себе вони біжать по полю. Відстрілюючись, Поліщук повзе до обгорілого танка. Ось упав один фашист, другий... Порик до крові кусає губи, бо безсилий допомогти то-

варишеві, у нього пістолет з одним патроном. Поліщук знову випустив чергу по фашистах... Та коли до танка залишилось кілька кроків, політрук раптово завмер, немов закам'янілий, і почав осідати на землю якраз поблизу пшеничної смужки.

Порик більше не чув пострілів — перед його очима майоріла червона гімнастерка політрука, неначе прапор.

ФОТОЗНІМКА НЕ БУДЕ!

Василь опритомнів у палаті німецького госпітально для військовополонених в Умані. Розплющивши очі, побачив двох есесівців, що стояли біля ліжка з автоматами наготові. Неподальк, у кріслі, сидів молодий офіцер і розмовляв з якимось здорованем у білому халаті, натягнутому на військову форму, та перекладачем. Лікар тримав у руках шприц, а на підвіконні стояла погашена спиртівка.

Офіцер був дещо капловухий, рудувате волосся стирчало їжаком. На чолі — продовгуватий шрам.

Порик зрозумів, що опритомнів від уколу. Значить, полон. На мить усе похололо, кров застигла в жилах. Серце билосся глухо й важко, наче вистукувало це страшне слово: полон.

Що з ним трапилось, як він сюди потрапив?..

Залишившись один, пішов лісом на захід: вирішив пробиратися у Соломірку. Тримався краю лісу. Та згодом почув постріли. Намагався прискорити ходу, але знову втратив свідомість. Більше нічого не пам'ятає. Тепер лиш здогадувався, що вони з Поліщуком натрапили на німецьку частину, яка, видно, відпочивала в селі після бою. Гітлерівці, застреливши Поліщука, зробили облаву. Мабуть, у них були й собаки, бо, окрім запаху йоду, Василь відчував запах собачої шерсті.

Отже, трапилось те, чого Порик найбільше боявся.

Офіцер повернувся до перекладача і щось сказав. Той заговорив лаmanoю російською мовою:

— Ober-лейтенант дивізії СС Ганс Крамер, рота якого вела бої з вашими військовими частинами під Уманню, нагадує, що молодій людині краще жити, аніж бути розстріляною. Отже, ober-лейтенант хоче поговорити по щирості...

Тим часом офіцер зняв високий припорошений пилюкою кашкет і подав перекладачеві. Тепер Порик побачив, що шрам перетяв усе його опукле чоло. А перекладач продовжував:

— Для знайомства хай російський офіцер назве, який чин займав в армії. Чи не брав участі в боях під Уманню?

— Скажи йому, — поглянув Порик на перекладача із ненавистю, — хай іде до дідька на поминки.

Не зрозумівши приказки, перекладач здивовано запитав:

— Що таке «дідько»?

— Те ж, що й чорт.

Злісна усмішка скривила обличчя обер-лейтенанта. І він, ледве себе стримуючи, щось довго говорив перекладачеві.

— Обер-лейтенант каже, що ти невдячна свиня. Бо він міг тебе пристрелити ще там, у лісі, але цього не зробив. У пана Крамера добре серце: на своїй легковій автомашині він привіз тебе сюди, в госпіталь. Якщо й далі так поводитимешся, то поминки справляти по тобі, — і собі посміхнувся перекладач.

Крамер і справді привіз Порика на легковій машині у госпіталь. Та в хитрого фашиста був свій розрахунок. Він страшенно любив славу, а вона його оминала, бо роті, якою він командував, не щастило взяти в полон жодного радянського офіцера. Звичайно, найкраще було б, якби фотографія Крамера з'явилась у військовій газеті. Може б, хоч тоді на нього звернули увагу там, угорі. Тим паче якраз прибув військовий кореспондент, він обіцяє написати про бої під Уманню. Правда, обер-лейтенант не розповість йому про те, що тільки завдяки лісові вдалося врятувати роту від розгрому. А тут по дорозі вони натрапили на солдатів, котрі несли непритомного Порика. Військовий журналіст одразу ж зацікавився радянським офіцером.

— Він може стати гарним ілюстративним матеріалом до мого репортажу, — із задоволенням потер він долоні.

— Але ж він непритомний, — засумнівався Крамер.

— Нічого. Завеземо у госпіталь. Там перев'яжуть йому рану, дадуть укол. І буде як огірок.

Так Порик опинився у госпіталі.

— Ми тебе пожаліли, — продовжував перекладач.

— Пожалів вовк кобилу, залишив хвіст і гриву, — невесело одказав Порик.

— Ти, виявляється, жартівник.

— Ми, українці, народ веселий.

— Тільки не раджу жартувати, коли йдеться про те, жити тобі чи гнити. Краще відповідай на запитання.

— Нічого я не скажу.

— Скажеш, як побачиш дуло біля свого носа. — І Порик уздрів у руках Крамера свій пістолет. — Ось на ньому вигравіювано: «Випускникові-лейтенанту Харківського піхотного училища В. В. Порику за зразкову службу і навчання».

Крамер пройшовся по палаті, порипуючи новенькими лакованими чобітьми.

— Не радимо брехати, Борік. — І перекладач дістав з підвіконня його планшетку. — Ось твій зошит з віршами. А в зошиті фотографія.

Це був знімок Порика з батьком і начальником училища полковником Шерстовим. І як це він забув, що він у зошиті? Хотів ще знищити зошит. Пожалів... Вірші — сповідь його серця.

— Раз ви все знаєте, то мені нічого приховувати,— мовив Порик.— Мав роту. Бив вас три дні тому під Уманню.

— Виходить, моя рота все-таки розбила твою,— аж повеселішав Крамер.

Порик спохмурнів.

— А ти не сумуй, адже йдеться про дрібницю,— перекладач поглянув на Крамера — той кивнув головою.— Зараз тебе вивесуть у двір. І я там тебе сфотографую з обер-лейтенантом. Для газети. Ти йдеш з піднятими руками... Хоча,— зам'явся перекладач-кореспондент,— у тебе поранене ліве плече. Тоді піднімеш праву руку...

Той, видно, збирався ще щось сказати, та Порик не дав йому докінчити:

— Ах ти ж, фашистська морда! А ось цього не хочеш? — він скрутив дулю і ткнув під ніс перекладачеві.— Запам'ятай: Василь Порик ніколи не підніме перед вами рук! Ні-ко-ли!..

Перекладач з розмаху ручкою пістолета вдарив Василя по голові. Скільки його ще били, скільки він пролежав без пам'яті, не знав. Та однієї ночі в палату тихо зайшла медсестра. Це була наша, радянська жінка.

— Ось тобі одяг мого чоловіка. Швидше вдягайся. Я виведу тебе чорним ходом.

Коли вони були вже далеко за містом, Василь запитав:

— Скажіть хоч, як вас звати?

— Уляною. Чула, як ти їм відповідав... І мій би так сказав. Але де він тепер? — і виїняла з кишені пістолет.— А це візьми. Не питай, де знайшла.

Це був не іменний Пориків, але все ж пістолет. У нього знову є зброя.

— Спасибі за все,— Порик нахилився і поцілував їй руку.

— Іди на захід. До ранку будеш у Гайсинських лісах...

ТАІНА КАЛІНІВСЬКОГО ГАЮ

Стіжок з лісової осоки й ситнику, в якому причаїлись Василь із батьком, у приимерку наче облитий білою повинню. З протилежного боку стіжка стоять запряжені в сани коні. Чути, як вони пофоркують і трублять овес в опалках. Порики позичили цих коней із саньми у сільського старости. Про нього, старого Юхимця, казали таке: ні нашим, ні вашим. Старостою

став тому, що йому наказали, але окупантам не прислужував, не чинив людям зла. І коли Василь з батьком попросили у нього коні, Юхимцьо навіть не подікавився навіть і не сказав, коли повернути їх назад.

Василь також вдячний цьому мовчазному й похмурому чоловікові. Інший давно б доніс гітлерівцям, що, мовляв, радянський офіцер переховується, син Пориків. А Юхимцьо — ані пари з уст.

У саях, під соломою, лежить батькова гвинтівка, яку він підібрав біля Уладівського цукрозаводу, де був бій. А у Василя в кишені кожушка — пістолет.

Василь Карпович не може ні сидіти, ні стояти на одному місці — тільки-но пахкав цигаркою коло сина, а вже товчеться біля коней: підправляє опалки, досмикує із стійка сіно, оглядає, чи не замоталися віжки та посторонки, чи коні не поскидали шлей. Бо він у цій операції відповідає за те, щоб коні кожної хвилини були напоготові.

Звідси, із соснового окрайця лісу, добре видно Хмільник, що лежить у долині, наче на дні широчезного озера, в якому давно висохла вода. На самій околиці поміж гостроверхими тополями, червоніють цегляні казарми колишнього військового гарнізону, де розташувався гітлерівський госпіталь. Тут підліковують легкопоранених німецьких солдат, а звідси їх знову відправляють на фронт.

Василь з батьком пантрують за цими будинками не випадково. Справа в тому, що молода соломірська вчителька Олена Біла, з якою подружився Василь, якось запросила його в Хмільник у гості до своєї рідні. Там він і почув від її подруги Інни, що фашисти помістили на лікування радянського десантника, якому ампутували перебиті кулеметною чергою ноги. І все ж його підліковують, для чогось він їм потрібен.

Василь розумів, що важливі дані хочуть вивідати в нього фашисти. Уже кілька тижнів по всьому Поділлі ходили страшні оповіді, що нібито неподалік Вінниці, у Калинівському гайку, фашисти споруджують якийсь секретний об'єкт (ніхто тоді ще не міг знати, що це будували ставку Гітлера). Всіх будівельників, які вранці приходять туди на роботу, ввечері розстрілюють. Наступного дня приводять нових. Потім щезають і ці. Так без кінця. Цей об'єкт охороняють війська, танки.

Порик також не знав нічого певного, аж поки батько під виглядом сажотруса не побував у Калинівці. У Василя вже завивала рана, треба було збиратися в дорогу, пробиратися до лінії фронту, до своїх. А дорога на схід із Соломівки одна — через Калинівський ліс. Не піде ж він степом — поліцаї чи німці одразу ж впіймають.

— Треба зачекати,— радив Василь Карпович синові.— Не вік же вони будуватимуть цей загадковий об'єкт. Та й весною безпечніше пробиратись, аніж взимку.

— Якщо й чекати, то не склавши руки,— відповів на те Василь.— Треба боротись.

— Чим?.. Може б, до партизанів дорогу пошукати?

— Шукати довго. Може, створити свій загін?

— Це з кого? — здивувався батько.

— Я, ви, вчителька Біла. От уже й трійка. А трійка — це осередок. А там пристануть інші. Накриємо німецький обоз, зброю дістанемо.

— А я дядьків, хоч і підтоптаних, але надійних, покличу,— погодився батько.— Є ж у нас і родичі, й гарні знайомі. Навіть на Уланівщині, в Смілі.

Отож треба було залучити до загону якомога більше надійних людей. Тому й пішов Василь у Хмільник до родичів Олени. Там і познайомився з Інною, яка працювала медсестрою у фашистському госпіталі.

Радянського військовополоненого помістили в окремій наріжній кімнаті з вікном на північ, щоб вартовий час од часу міг заглянути у вікно.

Домовились викрадати його наступної ночі, поки фашисти справляють різдвяні свята. Інна мала привести в госпіталь Олену як прибиральницю, і та залишиться там ночувати. А вночі, коли всі поспнуть, вони виставлять вікно і пораненого десантника винесуть на носилках. У лісі на них чекатимуть Василь з батьком.

І ось вони на умовленому місці, виглядають своїх.

Тут від польової дороги, що веде на Голодьки, ліс рідкий, з невеличкою галявиною, засіяною чорними пеньками. Притрушена снігом, галявина наче відштовхнула од себе подалі чорно-зелену ковдру густого смерекового гайка. Це початок великого Чорного лісу, який тягнеться через хмільницькі, літинські та калинівські простори.

Місяць світить так яскраво, що не відчувається ночі. Але вже близько третьої години. Ось-ось повинні з'явитися Олена та Інна з пораненим десантником. Та на дорозі нікого, довкола — і в лісі, і в містечку — сонна тиша.

«А що, як скоїлося щось лихе? — міркує Василь.— Може, Олену чи Інну схопили німці?..» Він уже не може встояти на місці. Міцніше стискує в руці холодну ручку пістолета. А в батька, окрім гвинтівки, за поясом запхнута ще й сокира. На всякий випадок.

Василь виходить на край лісу і пильно дивиться туди, де

кінчається поле. І батько підходить до сина. Весь подавшись уперед, промацує очима дорогу.

Вдалині бовваніє госпіталь, але на дорозі ніхто не з'являється. Наче великий лист бляхи, лежить замерзлий, відчужений польовий простір, подекуди засіяний ялинами.

Василь Карпович ховає руки в рукави кожуха — замерзли. Затим пропонує:

— Може б, сходяв у місто, рознюхав.

— Почекаємо до ранку, — відповідає Василь.

І батько згідливо киває головою. Його шапка й брови обросли інеем.

Раптом між стовбурами з'явилась Оленина постать.

— Видно, біда, — заляк батько. — Олена біжить одна.

У Василя стислося серце.

Олена ковтає пучку снігу й одним духом випалює:

— Двох полонених німці надвечір кудись повезли. Залишився тільки той... Його ми винесли. Зараз він там, за цегляною загорожею. З ним Інна. Огорожа обледеніла, й ми не можемо з ним перелізти.

Застояні коні з копита рвонули з місця. Під полоззями шаруділа і розсипалася промерзла снігова кірка. Василь Карпович правив кіньми, тримаючи на колінах гвинтівку.

— А охорона? — аж тепер запитав Василь.

— Спить. У гардеробній... Ми вартовому півлітру «подарували».

Коли під'їхали до цегляного муру, Василь помітив, що місяць уже скотився додолу і синява ночі починала сіріти.

Залишивши Олену біля коней, чоловіки нечутно забралися на слизький дашок муру й одразу побачили Інну з десантником. Усі троє обережно пересадили його через мур та поклали на сани.

І коли Василь Карпович уже натягнув віжки, нічну тишу раптово розтяв постріл. Куля просвистіла над кінськими головами.

Василь сидів на задку саней, тримаючи напоготові заряджену гвинтівку. Та погоні не було. Вартовий, мабуть, побоявся сам бігти за саньми і стріляв навмання, в надії на те, що буде підмога.

Василь Карпович гнав коней галопом.

Нарешті Голодьки. Хати підступають до самого лісу. Василь розпорядився: Олена й Інна залишають їх і йдуть у село, бо на дорозі вже гудуть машини і лунають постріли.

Поранений, зціпивши зуби, важко стогне.

— Притруси його сіном, — радить батько. — А сам лягай поруч. Тільки ж дивись, бий без промаху. Патронів обмаль.

— Гарзд, тату,— одказує Василь.

Грудки замерзлого снігу летять із-під копит, описуючи дугу над саними. Крихкий сніговий пісок, змішаний з обледенілими колючками, сиплеться на сани ще й згори, з ялин. Нарешті коні вискакують на галявину, а через якусь мить вона обривається, і сани, мов у тунель, влітають у серцевину густого соснового лісу. Він тягнеться далеко, повз Соломірку, аж за Уладівку. А там неподалік є хутірець Майдан Бобринський. Саме про нього й думає зараз Василь Карпович.

— Затемна до Соломірки не доберемось,— каже він, повернувшись до сина.— А виїжджати з лісу ризиковано.

— Але ж залишатись у лісі не менш ризиковано. Гітлерівці прочешуть його вздовж і впоперек,— з тривогою розмірковує Василь.

— Може, до тітки Теклі на хутір.

Усе-таки кмітливий у нього батько. Бо й справді, ялини розрослися біля самого тітчиного обійстя, а поруч дикі лісові грушки. На знак згоди Василь лише киває головою.

Василь Карпович сильно потяг візку вправо, і коні вискочили на вузеньку доріжку, що відділяла старий ліс од молодняка. Місяць раптово скотився у лісову гущавину і густа смуга темноти заволокла все доокруж.

Кілька автоматних черг затріщали десь на центральній лісовій дорозі.

— Женуться, скажені,— промовив Василь Карпович.

Опівдні вони добралися до хати тітки Теклі, що стояла між двома прорізами лісу, наче відірвана од хутора. Таки втекли від погоні. Постріли сюди вже не долітали.

Сьорбаючи гарячу бурякову юшку, якою їх почакувала тітка, Василь лише посміхався до батька: десантник врятований. Поївши, він грівся на печі у просі.

ПІСТОЛЕТ У БУХАНЦІ ХЛІБА

Березень сорок третього видався теплим. Ще де-не-де біліли латки снігу, коли зацвіли лози. Одного такого ранку Василь сказав матері:

— Спечить хліба. Завтра пробиратимусь до лінії фронту.

— Куди тобі, ще кволому? — запелокоїлась старенька. — Та й де вона, та лінія фронту, знаєш?

— Знаю. Наші женуть фашистів від Москви, від Сталінграда. Далеко, але дійду,— і почав чистити пістолет.

— А що буде, коли з ним потрапиш у лапи фашистам? — затужила мати.— Може, кинь його у Буг.

— Шерстов нам в училищі так казав: «Коли офіцер кинув зброю, вважай, він дезертир».

— Правильно казав ваш Шерстов,— втрутився у розмову батько.— І Будьонний нам таке про шаблю казав.— А помовчавши, порадив: — Дорога твоя, сину, далека. Всяке може трапитись... Отож треба пістолет запекти... в буханець. А для маскування візьмеш з собою ще кілька хлібин...

Уночі батько переправив Василя на човні через розлитий Буг на лівий берег до Чорного лісу. Прощалися під високою смерекою, що різко пахла смолою та весняним вітром.

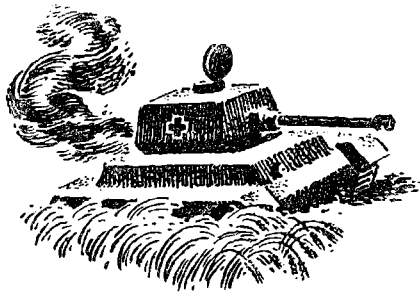
— Будь обережним. А буханця, що з пістолетом, надкуси, тоді ніхто не злакомиться на нього.

Поцілувалися. Батько пішов до човна, син — до лісу.

Ні батько, ні Василь не знали, що під Вінницею, у ліску, фашисти якраз закінчили будівництво ставки Гітлера. Тому всі стежки Калинівського і Літинського лісів були під наглядом есесівців та поліцаїв.

Василь пройшов кілометрів десять. У лісі, під Хмільником, його й схопили поліцаї. Довго били, допитували... Так він потрапив в ешелон, яким вивозили людей до Німеччини.

Уже в вагоні, притискаючи торбинку з хлібиною до грудей, Порик говорив сам собі подумки: «Пістолет при мені. Значить, я не дезертир, а воїн...»

ЧЕРВОНИЙ ДИЯВОЛ

ГРА ВАРТІСТЮ В ЖИТТЯ

— Встати! На плац! Шнель!..— горлали по всьому бараку. Порик умить прокинувся, зіскочив з нар. Голосно застукотили дерев'яні колодки в'язнів, наче по блясі сипалася змерзла картопля. По обидва боки дверей, широко розставивши ноги у кованих чоботях, стояли гітлерівці й рексисти ¹.

— Шнель, русіше швайн!

Земля тверда, тож дерев'яний стукіт не припиняється і на дворі.

¹ Рексисти — бельгійські поліцаї, фашисти. Рекс — ультра націоналістичний рух у Бельгії, заснований Леоном Дегреллем. Членів цього руху — прибічників гітлеризму — німці використовували для служби в поліції, охорони таборів військовополонених, а також для боротьби з рухом Опору в департаментах Півночі Франції, які з волі Гітлера були включені до адміністративного складу Бельгії.

У Порика, як і в більшості новоприбулих, шкіряні черевики, ще з дому. Якщо подеруться, то і йому видадуть такі ж колідки.

З інших бараків гітлерівці й рексисти теж виганяють в'язнів.

— Собаки,— почувся за плечима чийсь приглушений голос.— І вам кінець настане!

Порик оглянувся і стрівся поглядом із незнайомим в'язнем. Він був такий безсилий, що ледве тримався на ногах. Чорна, закіптужена вугільною пилюкою брезентова роба метлялась на ньому, мов на хресті.

Віжучи в гурті в'язнів, Порик думав про те, що чекає його тут...

Вранці, з'ївши прихований вчора шматок хліба, липкого й гливкого, наче глина, із запахом дерев'яної тирси, Василь задрімав на нарах...

І наснилося йому село, рідне обійстя. Мати тільки-но подоїла корову і зайшла до хати з повною дійницею молока. Ось вона наливає Василеві пахучого, теплого повне горня. Він уже взяв його в руки і... раптом — усе немовби кудись провалилося. Хтось забарабанив у широчезні, схожі на браму, двері барака. Василь підхопився. На порозі барака, диригуючи дулами автоматів, стояли п'яні поліцаї.

Подвір'я табору було залите безрезним сонцем. Уперше за цей дощовий тиждень воно визирнуло тут і аж сліпило очі, звиклі до тривалої похмурості. Запахло гіркуватим духом розіпрілої верби. Аж серце стислося тривожно. Тут є верби?.. Оглянувся навколо. І справді, неподалік, за залізничною колією, розбіглися вони до самого терикона, всіяні, наче ряскою, дрібненькими листочками. І трава зійшла. Порик поглянув уздовж колючої загорожі і побачив, що все zelo й трава вищипані до самих колючок, наче тут паслися коні. Лише під дротами, куди вже не можна підлізти чи засунути руку, буяла смужка глухої кропиви. Василь зрозумів — голод змусив людей їсти навіть траву. І від того зелена покруч кропиви під колючим дротом здалася оповитою сумом.

В'язні сквапно шикувалися у колону. В обличчя ударив пружний вітерець, несучи із собою запах застоюного диму. Василь перевів туди свій погляд — за колючим дротом виднілися сірі терикони, прокопчені шахтарські оселі з гостроверхими червоними черепицними дахами.

Он куди його загнали. На саму північ Франції. Це дуже далеко від Соломірки, рідного Поділля. Звідси додому не втечеш. Табір військовополонених Бомон-ан-Артуа, на подвір'ї якого він зараз стоїть, розташований не в безлюдному місці, навкру-

ги якого дрімучі ліси, болота. Довкола закопчені сажею шахтарські містечка з дивними, важкими для вимови назвами: Енен-Льетар, Льевена, Аррас, Дрокур. Найближче містечко — Салломін, куди привезли його в товарняку з іншими в'язнями, а потім пішки пригнали сюди.

Табір військовополонених Бомон постачає робочу силу кільком вугільним компаніям департаменту Па-де-Кале. В'язні працюють на шахтах.

Досі Порик знав про Францію тільки з великої географічної карти, що висіла в класі на стіні Журавненської семирічки. Як зараз пригадує, в учителя географії була дерев'яна різьблена указка. «Ось, діти, Ла-Манш. А ось це — указка сповзає вниз, — північ Франції. Найбагатші на вугільні поклади два департаменти: Па-де-Кале і Нор. Вони для Франції те саме, що для нас Донбас».

І ось французька земля окупована гітлерівцями. З їхньої волі обидва вугільні департаменти включені до адміністративного складу Бельгії. Це Порик знає, бо бельгійські поліцаї-рексиста, що охороняють табір, підпорядковані головній комендатурі в Брюсселі.

Колона вийшла на прямокутне подвір'я табору. Посередині, наче замерзла калюжа, — зацементований майданчик. Це плац. В'язні вже знають своє постійне місце.

З обох боків подвір'я у три ряди простяглися нові, із свіжих соснових дощок, низькі й довгі бараки, вкриті чорним толем. Здалеку вони видаються великими трунами з чорними кришками. Порик оглянувся. За бараками тяглася загорожа з колючого дроту. З чотирьох кінців стирчали сторожові вишки, під якими поблискували прожектори. Там варту несли есесівці. Бельгійським рексистам окупанти не довіряли ні кулеметів, ні прожекторів, ні вишок.

У кінці цементного плацу виднілася довга яма, в яку скидають трупи померлих чи розстріляних в'язнів. Коли в ямі набирається 10—15 трупів, їх обливають бензином і спалюють.

Сквально відвівши погляд од того жажного місця, Василь нараз уперся в дерев'яну шибеницю, що різко вимальовувалась на прозорому горизонті. Прудкий північний вітер усе силкувався закинути на перекладину петлю, що гоїдалася.

Тридцять бараків — тридцять колон. У кожній — по триста в'язнів. За табірним розпорядком у неділю ніяких шикунів полонених не проводиться. А нині... Мало чого захотілося коменданту табору — накаже територію приборати, відправить на залізничну станцію розвантажувати вагони з бруквою чи вугіллям або розбирати завали складів, розбомблених англійською авіацією.

Ось їх, новоприбулих, годують тільки раз у день, а викладати доріжки на військовому аеродромі ганяють за сім кілометрів. Тих, хто працює у шахтах, годують тричі. Тому й вибухають суперечки.

— Коли нас пошлють у шахту? Так і помреш з голоду! — кричить сусід Василя по нарах.

— Бач, куди рветься! — вибухає гнівом Василь Колесник, товариш Порика, що із сусіднього села Голодьки. — Для Гітлера старасяся побільше вугілля видобути? Воно йому якраз потрібне: наші Сталінград відстояли.

— Та не рвуся я, не зводь напасти, — відбивається той, що па нарах. — Голодухи не витримаю.

— А я краще здохну, ніж полізу в шахту! — кричить Василь Колесник. — Хіба не знаєш, що кожна лопата вугілля — це куля і снаряд у наших бійців?

Порик на боці Колесника. Але що буде, як почнуть умирати?.. Зараз, стоячи в колоні, Василь сам відчуває гострий біль у животі. Хоч би не гнали на роботу. Можна було б заснути, то й голод не так би давав про себе знати.

Тим часом у центрі плацу рексисти розставляють стільці, табуретки, коричневим сукном накривають довгий стіл.

Від адміністративного барака, що стоїть окремо від інших, напереріз через подвір'я розмашисто йде помічник табір-фюрера Вальдемар Климов. За ним — рексисти. Тільки кілька есесівців тримаються на відстані. Вони в нових мундирах, що аж вилискують на сонці. Климов, високий, огрядний, трохи сутулуватий, зупинився біля столу, глузливо всміхаючись.

Два рексисти несуть у простирадлі щось важке й округле. Не зупинившись коло столу, за яким умоцнувся Климов, вони дійшли до середини плацу і щось викинули з простирадла схоже на котушку колючого дроту або на велетенського їжака.

Розчинилася брама, і на подвір'я вкотив «мерседес», доставивши прямо до столу коменданта табору Карла Шульца. Табір-фюрер Карл Шульц, хирлявий, блідий, наче вилплений з гіпсу, контрастував з дебелим, аж побуряковілим Климовим.

При появі табір-фюрера всі виструнчилися. Коли той усівся у самому центрі за столом, Климов щось шепнув йому на вухо. Комендант байдуже скривився і махнув рукою: мовляв, починай. Климов підвівся, обіперся обома руками об стіл.

— Досі в таборі велось якесь нецікаве життя, а тепер, — ехидна усмішка скривила його тонкі губи, — керівництво вирішило урізноманітнити ваші заняття. Віднині по неділях будуть проводитись спортивні ігри. Сьогодні вам пропонується перша така гра. Суть її дуже проста: кожен, хто захоче, може випро-

бувати свої сили у піднятті ось цього колеса. — Климов показав туди, де воно лежало. — Правда, воно трохи колюче, — зневажлива гримаса перекосила обличчя Климова, — але його треба пронести лише 250 метрів. Хто успішно впорається з дистанцією, того на фініші жде винагорода — пляшка молока. Під час бігу дозволяється падати, навіть котити чи тягнути колесо по землі.

У глибині плацу, десь на тристаметровій відстані од в'язнів, стояв кошик із пляшками молока, а біля нього — два озброєні рексисти.

Старожили табору поставилися до цієї затії насторожено, навіть вороже. Зате кілька новоприбулих, зачувши про молоко, відразу кинулися до колючого клубка.

І почалася «гра». Ось один в'язень, зіптивши від болю зуби, поніс колючого «їжачка» на витягнутих руках. Од надмірної ваги у нього підкошувалися ноги. Десь на двадцятому кроці в'язень спіткнувся і впав обличчям прямо на шпичаки. Затулюючись долонями, крізь які текла кров, поплентався на своє місце.

Рексисти та есесівці аж тряслися від реготу. Комендант табору витер білосніжною хустинкою очі.

Вони розважалися.

По тому, як піднімали і несли це колюче коліща в'язні, Порик прикинув, що воно десь кілограмів двадцять. Таку вагу він у військовому училищі брав легко. Але то було в нормальних умовах, а для вимучених місячною дорогою, виснажених голодом і працею в'язнів — непосильний вантаж. Та ще коли б не колючий дріт, що впивався у тіло до самих кісток...

Усе Порикове єство протестувало супроти такої «гри», проти знущання над знесиленими людьми. Більшого цинізму він не знав. Та головне — попереду. Ні, не лише заради розваги була затіяна ця мерзенна гра. Усім своїм виглядом Климов неначе промовляв: сьогодні ви калічите себе, а завтра, якщо цього захочу я, будете душити один одного за пляшку молока... Але що це? Прелунав постріл.

Порик спершу і не втямив у чім річ, бо все скоїлося за якусь мить. В'язень, не донісши до фінішу те колюче колесо якихось десять кроків, упав від безсилля. Тут же схопився, спробував підняти ще раз, та не зміг. Тоді окривавленими руками вихопив із кошика пляшку молока і кинувся геть... Рексист вистрелив. Мов підкошений, в'язень упав, але пляшки з рук не випустив.

Усі були вражені несподіваним звірством. Тільки табірне начальство не реагувало. Навпаки, всім своїм виглядом воно давало зрозуміти, що саме такої «гри» домагається.

Порик до болю стискав кулаки, не знаючи, що вчинити, аби припинити цей спектакль смерті. Почував себе так, неначе сам був винен у тому, що несправедливість та звірство відбуваються на його очах. Хотілося закричати: «Товариші, зупиніться!» Та знав, що крик нічого не зарадить.

І раптом, ще не усвідомлюючи до кінця власного вчинку, рішуче виступив з колони і пішов до колючого колеса. Від хвилювання серце аж закалатало. Все-таки і в нього нині не та сила і спритність, що була колись. «А якщо не вийде? — холодно озивався сумнів. — Мусить вийти!»

З кількох десятків в'язнів, які перед Пориком підходили до цього колючого клубка, впорався з ним тільки один. Порик було соромно за «переможця», коли той пив молоко. Хтось із в'язнів, корчачись від голодних кольок у животі, злісно кинув:

— Це ж стукач з нашого барака. Його із шахти перевели в харчоблок. Вислужився доносами.

Стиснувши зуби, Порик підхопив колючий клубок й одразу відчув, що вага його більша, ніж він сподівався. Усе-таки ніс, обережно притиснувши до грудей. А колючки, проколовши блаженську тканину, мов п'явки, впились у тіло. Нестерпний біль підкошував ноги. Але рукам стало легше, і тепер Василь був певен, що він цього «їжака» донесе до фінішу, навіть коли стікатиме кров'ю.

Замовкли за столом фашисти. Затаїли подих в'язні. Невже в нього груди із заліза? В його впевнених кроках, високо піднятій голові відчувалася мужність і незламність. Приплив душевних сил додав і фізичної снаги, терпіння перемоги цей страшний біль. Василь відчув, як гострий біль пронизав усе тіло. Шалено стугоніла у скронях кров. Потемніло в очах... Та ось Василь долає кілька останніх кроків. Фініш!.. Колюче коліща падає на землю. Але Порик не чує удару. Перед очима неначе хтось розлив червону фарбу. Ні, то червоніла прилипла до грудей сорочка...

Один із рексистів простягнув пляшку молока. Василь поглянув на неї, потім озирнувся на плац — погляди в'язнів були прикуті до нього...

Намагаючись не дивитись на пляшку, Порик узяв її з рук рексиста і... з силою ударив об цемент. Колони в'язнів зазмерли.

Бажаючи продовжити «гру» більше не було...

Хто знає, у що б вилився цей вчинок, якби не вчорашня суперечка Шульца із Климовим, про яку Василь і не здогадувався. Два роки Шульц був на фронті. Під Ленінградом йому відірвало руку. Й ось він зараз тут, у Франції, на посаді коменданта

табору військовополонених, повинен забезпечувати дешевою робочою силою вугільні компанії департаменту Па-де-Кале, дбати про безперебійну роботу шахт. Тому-то Шульц потурав багатьом витівкам цього Климova, якого й сам називав поза очі садистом.

— Ти хочеш довести,— попиваючи вино, говорив до Климova Шульц,— що голод перетворить цих росіян на тварин?

— Завтра побачите,— впевнено й зухвало відповідав Климов.— Стікатимуть кров'ю, аби заволодіти пляшкою молока.

— За два роки я надивився на росіян,— важко зітхнув Шульц.— Одного їхнього партизана ми десять днів голодом морили, а він не сказав ні слова.— І, посміхнувшись, додав:— Ти хоч і російський емігрант, а не знаєш цього народу.

— То мій батько емігрант,— уточнив Климов.— А я виріс у Бельгії.

Шульц байдуже махнув рукою, вдавши, що нічого не знає про походження чистокровного арійця Йогана Курта, зубного лікаря і протезиста, який до війни працював у німецькому посольстві в обслуговуючому персоналі в Москві, а в 1942 році вже був у таборі французьких військовополонених на Львівщині. Там він займався винятковою роботою: знімав з убитих в'язнів золоті зуби, коронки. І дещо привласнив собі. За це його мали розстріляти, та друзі з гестапо врятували зубного лікаря, видавши йому документи на російського емігранта Вальдемара Климova і влаштували на роботу в табір Бомон. Мовляв, він володіє російською мовою, а це знадобиться. Отож комендант табору знав, хто такий Курт-Климов.

Климов боявся, щоб Шульц не відмінив свого рішення про проведення гри, тому запропонував парі. Якщо під час гри з'явиться «дезертир» серед в'язнів, то Климов ставить Шульцу десять пляшок вина. А якщо ні, то хай розкошелюється комендант. Це парі і врятувало Порику від розправи.

І тепер Шульц глузливо поглядав на Климova: хоч-не-хоч, а весті тобі мене в ресторан.

Раптом, наче по команді, з шеренг почали виходити в'язні. Ніхто, ясна річ, не помітив, як перед тим Климов подав умовний знак. І ніхто не знав, що то були переодягнені рексисти. Відгодовані і при силі, вони легко справились з завданням. Але про це Климов зізнався Шульцу лише в ресторані, звівши все на жарт.

Тим часом Климов думав про Порику: варто до нього придивитись. Виправка не сільського парубка, а військова. Мабуть, офіцер? А може, й комуніст... Хоча ще молодий — двадцять один рік. І все-таки треба послати його в третій барак «добровольного українського вибою». Там позавчора один у бочці води

втопився. Є вільне місце на нарах. І запропонує посаду капо¹. Згодиться — значить, дезертир. Не згодиться — значить, офіцер, комуніст. Тоді, якщо не затовчуть хлопці з третього барака, відправить на будівництво Атлантичного валу. Звідти вже не повертаються.

ПОХМУРИЙ РАНОК

Дерев'яні бараки, загорожа з колючого дроту, залізобетонні стовпи — весь табір військовополонених наче пливе в безмежжі туману. Неба не видно, одні сірі рухливі пасма: вони рвуться і падають на голови в'язнів холодним квітневим дощем. Тільки на плацу, в центрі подвір'я, цю сіру завісу, мов стріли, розтинають чотири промені прожекторів. Вони то сходяться, то розходяться, залишаючи сірі калюжі. У цій туманності, підсвіченій прожекторами, в'язні скидаються на заляклих від холоду привидів. «Швидше б кінчав свої «виховні» промови Климов, — думають вони. — Йому тепло, він у шинелі й плащ-накидці з великим, як відро, капюшоном».

Смачно позіхаючи, Климов походжає між шеренгами в'язнів і, прислухаючись до порипування своїх хромових чобіт та згинаючи в руках гумову палицю, усе говорить і говорить, наче артист на сцені. Бже добру годину напівроздягнені, роззуті в'язні стоять на холодному вітрі й дощі. Згідно з табірним розпорядком їх піднімають о шостій годині ранку ударами об залізну рейку, що висить біля брами. Кілька хвилин на сніданок — і на роботу. Старожилів — на шахти, новоприбулих — на розбитий аеродром. Але там роботи закінчені. Куди ж їх пошлють сьогодні?

Порик не бачить обличчя Климова, лише його постать маячить перед очима... Що він меле? Ніби вони, в'язні табору Бомон, добровільно приїхали сюди, аби показати цим ледачим французам, як треба працювати й добувати вугілля. На думку Климова, більшість французів, котрі залишили шахти, пішла у розбійницькі банди. Отож їхнє місце у вибоях повинні зайняти вони, «добровольці великого рейху». Надсаджуючи горло, Климов нагадував, що в'язням (це вже він звертався до новоприбулих) доведеться працювати разом із французькими шахтарями — переважно вибійниками, і борони боже вступати з ними в близькі контакти.

¹ Наглядач у фашистському концтаборі.

Речі Климова драгували Порика. Адже колони в'язнів оточені живим обручем рексистів, а з вартових вишок на них спрямовані не тільки прожектори, а й чотири кулемети. А заступник коменданта прагне втовкмачити їм у голову, що вони добровольці, а перед французькими шахтарями їх хочуть представити фашистськими запроданцями. Ні, так не піде! Хоч Порик і не знає французької мови, та вже якось зуміє порозумітися з шахтарями, довести їм, що ніякі вони не добровольці, а військовополонені, яких завезли сюди насильно, і що всі його побратими люто ненавидять фашизм.

Порик згадав, як їх привезли в товарняку на станцію Салломін, а звідти вже пішки гнали у табір. По боках шосейки ще лежав змерзлий, припорошений чорною кіптявою, сніг. Знизу він був наче спресований у товсту крижану кірку, під якою шуміли водяні потоки. В'язні ногами товкли це брудне місиво, забрюхавшись до колін.

Коли ввійшли в Салломін, Порик почув, як підлітки за парканами французькою, польською, навіть українською мовами перегукувались: «Ведуть! Ведуть! Полонених ведуть у табір!..» І раптом: «Наших ведуть!»

Слово «наших» неначе вдарило Порика у самісіньке серце.

«Отже тут живуть емігранти, — подумав він. — Звісно, в шахтарському краї живуть не ті, що втекли з золотом від Радянської влади, а злидарі, яких загнали сюди безробіття й голод. Значить, свої!»

Шли по шосе, сумно й тоскно поглядаючи на цегляні будинки, залізні та дерев'яні паркани, за якими стояли жінки, літні люди, діти. Дехто з них простягав скибки хліба, картоплю, а декотрі навіть умудрялися упхнути комусь із в'язнів пакет з молоком.

Та рексисти вистрелили в повітря — люди розбіглися.

Коли в'язні стояли на подвір'ї табору, повз них пройшла колона дівчат. І раптом Василь побачив знайоме обличчя: Галя! Галя Томченко — дівчина, з якою він познайомився у Вінниці на огляді художньої самодіяльності. Порик тоді навчався у Бобринецькому сільськогосподарському технікумі. Але, приїжджаючи на канікули в Соломірку, виручав самодіяльних аматорів — як гармоніст, їздив з ними на концерти.

Тоді, в театрі, пригадує, до нього підійшла ця чорнява дівчина і, мало не плачучи, вблагала його закомпанувати їй, бо, мовляв, їхній баяніст захворів. Галя співала гарно. Так і познайомилися, вона навіть адресу свою дала. Домовились листуватися. Та Порик перевівся з технікуму в Харківське військово-училище й, переїжджаючи, загубив адресу. Згодом почалася війна...

І от нині побачив її у колоні полонянок. Василь аж подався уперед, але наткнувся на дуло автомата. Його порух помітила й Галина — прикипіла до хлопця поглядом: здивування, розпач і радість водночас змішались у її погляді.

З цієї хвилини Василеве власне нещастя наче відступилося, подаленіло, а натомість усі думки й тривоги закрутилися навколо Галини: чи вистачить у неї сили перенести все це?..

Із західного боку табору, розтинаючи дощову мжичку, застукотів колесами ешелон і обірвав спогади. І тому здавалось, що він несеться десь угорі, над табором. Той стукіт умить прошумів над головами в'язнів і так само раптово стих, розчинившись у непроглядному тумані.

Вальдемар Климов передихнув, поглянувши в той бік, де простукотів поїзд, і заговорив з новою силою:

— У нашому таборі є два добровільних вибої — російський та український. Усі, хто в них працює, одержують підвищений пайок, одяг, шкіряне взуття замість дерев'яного. Щонеділі їм видається перепустка в містечко. Ті, хто не захоче працювати в таких вибоях, будуть позбавлені цього.— Хилитнувшись з носка на п'ятку, він зарипів чобітьми й скомандував: — Хто хоче скористуватися цими благами — два кроки вперед!

Запала тиша. Шеренги наче закам'яніли. Ніхто й не поворухнувся.

— Свині!!! — аж захлинувся Климов од люті. — Я півтори години мокну під дощем, турбуюсь про їхні вигоди, а бидло залишається бидлом. — Він шарпко повернувся до капо бараків і, нервово заляпавши рукавичками, наказав: — Усіх молодих і здорових відберіть у свої колективи. Хто чинитиме опір — розстрілюйте на місці!

Рексисти і капо почали виводити з колон новоприбулих в'язнів. Коли черга дійшла до Порика, біля Климова вже зібрався чималий гурт. Високий рексист зміряв Василя недобрим поглядом і штовхнув прикладом у плечі. Порик зрозумів, що і йому слід іти до гурту.

Одяг на Василеві промок до нитки. Од холоду й довгого стояння під дощем він рухався, немов паралізований. Ноги не слухались, наче розучилися ходити. Порівнявшись із Климовим, Порик уперше зблизька роздивився його обличчя. Той відчув на собі Василів погляд і повернув голову.

— О, давній знайомий! Рекордсмен! — ніби зрадів Климов і додав глузливо: — Ти, бачу, так охляв, що й не свиснеш...

— Не свисну?! — з затаєючою упертістю вигукнув Василь. І, заклавши два пальці в рот, свиснув так голосно й пронизливо, що у Климова аж у вухах залящало.

Заступник коменданта сахнувся, загравши гумовою палицею.

— О, ти ще й, виявляєтсья, свистун,— грізно блимнув налитими кров'ю очима.— Підеш у третій барак! Зрозумів?

— Мені б до своїх,— почав було Порик.

Та Вальдемар Климов його вже не слухав. Він командував:

— Українці — в шостий барак, росіяни — в сьомий,— і враз до Порика: — Тебе як звати?

— Василь Порик.

— Після сніданку зайдеш до мене, в адміністративний барак.

Несподівано Климов почав обмацувати Порика, неначе коня на ярмарку. А тоді, повернувшись до коменданта, надумав розхвалювати в'язня за те, що серед новоприбулих цей фізично найрозвиненіший, отже, його треба послати в третій барак. Грубо обіравши Климова, Шульц відгорнув кінець рукава — поглянув на годинник. Порик помітив, що в того трясуться пальці.

Ще краще розумів свого шефа Климов. І як же це він так закрутився, що досі не напоїв свого шефа? В цей час комендант табору вже мав би похмелитися, інакше він неабияк лютує і здатний застрелити не тільки когось із в'язнів, а й з підлеглих. Тож негайно слід виправляти промах.

— Оберст фон Шульц, у вашому кабінеті я вранці поставив дві пляшки вина,— улесливо мовив Климов, гадаючи, що Порик нічого не розуміє.— І забув вас про це повідомити.

Шульц ураз змінився: підморгнув Климову і заквапився до свого кабінету.

«І якого дідька я впав в око цьому фашистському блазню? — гризся Василь. Гадав, триматися разом із своїми — за дорогу здружились. Та й земляки є: з Уланова, Хмільника, Літина...» А з Василем Колесником вони знайомі з сьомого класу — обидва стали переможцями на районному шкільному огляді художньої самодіяльності в Хмільнику.

«Ти тоді декламував «Гренаду». В залі навіть плакали,— згадував Колесник.— І фотоапаратом тебе нагородили».

«А ти танцював «Яблучко».

«Еге ж, «Яблучко». Мене скрипкою преміювали».

По дорозі до третього барака Климов, щось задумавши, запитав Порика:

— Ти українець?

— Українець, але не доброволець. Мене силою сюди привезли.

— Дякуй богу, що сюди, а не в Раву-Руську. Там одразу розстріляли б. І не має значення, як тебе сюди везли. Головне, для французьких шахтарів ти — доброволець. Усі ми тут в одній

упряжці, бо спільну справу робимо для рейку — видобуваємо вугілля. Заводи Круппа виплавляють на ньому сталь для танків і гармат, такі необхідні фронту. Це не той табір, куди військовополонених привозять, щоб знищити, як злочинців. Тут ви живете, працюєте, як усі. Так що ми — заодно.

— У нас кажуть: ми родичі, бо разом на базарі порося купували, — насмілився Порик.

— А ти жартівник, — стримуючи роздратування, кинув Климов.

Він замовк. Затим почав характеризувати третій барак: люди лояльні, добре працюють. Комендант табору ними задоволений.

— А Гітлер? — несподівано запитав Порик.

— Він про це не знає.

— А жаль. Треба було б про цих добровольців з третього барака написати, як вони стараються, — уже відверто глузував Василь.

— Взагалі-то можна від них організувати патріотичного листа фюреру, — вхопився Климов за цю думку. — Але поки що рано, — і перевів розмову на інше: — Хочу тебе застерегти: в бараці є кілька підозрілих. Видно, комуністи. Особливо мені не подобається росіянин Григорій Антонов. Було б добре, якби ти інформував мене про те, як він поводить, що говорить. А за це гарантую спеціальне харчування.

— Стукачем хочете зробити? — гидливо скривився Порик. — Не діждетесь!

— Не поспішай з відповіддю, — процідив крізь зуби Климов. — Щоб потім не пожалів.

Климов сердився. Його вміння психологічно обробляти людей не принесло бажаних наслідків. Зате тепер він знав напевно: Порик — офіцер, комуніст. Отже, якщо його не затовчуть у цьому бараці, то він, Климов, відправить його на будівництво Атлантичного валу. Таких у таборі небезпечно довго тримати.

Тому вирішив не вести Порика в барак, а послати одного. І байдуже мовив:

— Займеш на нарах місце утопленика.

Комірка в бараці належала обер-капо. Він тут і спав, під стіною, на залізному ліжку.

Капо Лушук мав звичку, примруживши одне око, дивитися другим: лівим чи правим. Це залежало від того, на що він дивиться. Зараз праве його око косувало не на Порика, а на клуночок, що він тримав у руці. А там лежали дві пари чистої білизни, вишитий мамою рушник, бритва і черства, геть засох-

ла буханка житнього хліба, в якій був запечений пістолет, дивом довезений аж сюди, у табір. Як не мучив голод Порики, та він не доторкнувся до хлібини, зберіг зброю.

«Офіцер без зброї — дезертир», — не раз згадував слова командира.

— Що в тебе у торбині? — глухим голосом запитав капо, підсліпувато блимаючи одним оком. — Ану, вивертай! — стукнув долонею по столу.

Порик знеквапа витягнув білизну, обмізковуючи, як краще приборкати цього виродка, якщо той захоче забрати хлібину... Ляда стола була широка й довга. Щоб підійти до нього, треба обходити стіл. «Прикинусь дурником, вийму хлібину і піднесу капо, — думає Василь. — Мовляв, покуштуйте, спеціально для вас віз із Поділля. Лише так можна наблизитись до нього». Порик виймає цвілу хлібину, мовить:

— Пригощайтесь, — і йде до столу.

Та капо, ніби розгадавши його задум, вскакує на ноги й кричить:

— Стій! Не підходь! — А вгамувавшись, простягає волохату руку через стіл: — Передай хлібину.

Порик здогадався, що в капо немає зброї, — очевидно, німці їм не довіряють.

— А цього не хочеш?! — раптом скручує він дулю, а сам кладе хлібину назад у торбину, зав'язує її. Тепер Порик певен, капо не вийде з-за столу і не пустить туди його.

Капо торопіє і від того відкриває обидва ока. Лють перекошує його обличчя.

— Я тебе згною! Я тобі покажу, де раки зимують!.. — сичить у злобі.

А Василь, закинувши клуночок за плечі, робить вигляд, що прямує до дверей. «Якби циклоп мав пістолет, — міркує Василь, — убив би мене за хлібину, не вагаючись. Коли б у нього був телефон, викликав би рексистів з прохідної. А так лише залажує...»

— Хочеш хліба — вийди сюди, — пропонує Порик.

— Вийди, — враз добрішає капо. — За якогось сухаря життя можеш відібрати. Знаю я вас... подолянів клятих.

— А ти що, може, й сам із Поділля?

— Звідти. Зразу впізнав тебе, по вимові... Я з Хмільника.

— З Хмільника? — вдавано здивувався Порик, бо відчув, що цей виродок бреше. — Земляки, виходить.

— Тепер буде у бараці кілька подолян. Є тут ще Григорій Антонов, — він безнадійно змахнув рукою. — Іди, земляче. Хлібину з'їж чи заховай десь, бо ввечері, коли зйдуться хлопці, хребет переламають за неї.

— Я чув, що український вибій харчується за вміщою категорією. Хіба вони такі голодні, що полізуть у бійку за черствий буханець?

— Вони тебе вб'ють за ложку бурди, — презирливо всміхнувся капо. Він так і говорив, не виходячи з-за столу, стискаючи в руці гумову палицю. — Твоє місце на нарах зразу від дверей. Справа. Там утопленик спав.

Двох'ярусні дерев'яні нари стояли в два ряди, між якими був широкий прохід. У його глибині, на стіні, виднівся лозунг, написаний на фанері: «Хто добровільно віддає свою працю у шахті на зміцнення Німеччини, тому гарантується підвищена категорія харчування!»

«Ось так», — сказав собі Василь і присів на нарах, де було вільне місце. Оглянув постіль, що віднині мала служити йому. Довгий брудний мішок, накритий чорним засмальцьованим рядном, заповнений перетертою дерев'яною стружкою і солом'яною мервою. Порик дістав з торбини хлібину, переламав, вийняв звідти пістолет і поклав у внутрішню кишеню. Хлібину розділив на шматки — хотів кілька з них покласти під матрац, на потім, але незчувся, як з'їв усе. Не з'їв, а проковтнув. Але так і не вгамував голоду. Ще раз дістав пістолет, оглянув. Без патронів — то залізачка. Роззув правий черевик, віддер підстилку, із спеціально продовбанної в'ямки добув три патрони. Заклав їх в обойму. Тепер то вже зброя.

Материн рушник поклав на подушці, а торбину з білізною запхав під нари. Приліг і враз заснув.

БІЙКА

Прокинувся Порик од різкого удару в живіт. Схопився, відчувши поколювання в боку. З нар на нього позирали десятки пар очей. Більшість в'язнів були німці, виснажені — одна шкіра й кістки. Раз по раз у бараці розлягався задушливий кашель. Дехто відпустив бороди. Сухоребрі, зарослі, в'язні скидалися на привидів.

На сусідніх нарах сидів такий же худий, але дебелий чоловік із широким обличчям, схожим на недопечену паляницю. Маленькі, глибоко посаджені очі вдавано байдуже дивилися повз Василя. Поклавши босі мокрі ноги на край Василевих нар, сусід смикнув із-під його подушки вишиваний рушник і почав їх витирати.

— Поклади рушник на місце! — зціпив зуби Порик. Дебелий, примружившись, неприязно глянув на Василя. Він завважив, що у незнайомця почали сіпатися губи.

Василь розумів, що все це затівається навмисне. Таку «перевірку» вони влаштовують кожному новенькому. Від цієї сутички залежить: або ти займеш своє місце в цьому кублі, або те, яке тобі вкаже оцей виродок.

— Ах ти ж сволота! — вигукнув Порик на весь барак. — Ану, поклади рушник, де взяв!

— Зараз почнеться, — хтось аж потер руки в глибині барака. — За таке Марко Проклятий тельбухи з нього випустить.

Порик побачив, як лють і ненависть перекосили обличчя дебелого. Він навмисне жбурнув рушник собі під ноги і, набравши повен рот слини, плюнув в обличчя Василеві. Але той вчасно відхилив голову. Порик хотів підвестися з нар, щоб вийти на прохід, де зручніше і битись, і оборонятись. Та було пізно: нахаба посунув на нього. Підтягнувши до себе ноги, Порик щосили стусонув ними Марка. І той, мов підкошений, звалився на підлогу. Василь спритно зіскочив з нар і, коли Марко підводився, утрів його ще раз.

— Одержуй, гадино! — крикнув Порик.

Дебелий заточився і впав. Кілька секунд він лежав і лише хапав устами повітря, мов риба, викинута на берег.

Порик відійшов убік.

— Так провчу кожного нахабу, якщо спробує поткнути носа, — сказав з притиском.

Порик знав, що серед військовополонених є чимало прихвоснів та дезертирів, які добровільно приїхали сюди, ховаючись од фронту. Але табірній адміністрації потрібні робочі руки, потрібне вугілля, тому й «своїх» сюди пригнали. Ті, звичайно, незадоволені такою поведінкою адміністрації: їсти баланду з брукви і працювати під землею. Хіба на це вони йшли? Але, сподівались, згодом усе з'ясується і їх відпустять звідси.

«Цей Марко — один з таких», — вирішив про себе Порик.

Тим часом той підвівся, люто зиркнув на Василя, стискаючи міцні кулаки.

Барак зазмер: що буде далі? Марко не думав здаватися. Він, хто ще донедавна був грозою усього барака, мусив рятувати своє становище.

— Повтори, як ти мене назвав! — гаркнув до Василя.

— Собакою, — спокійно відповів той. — Піди краще підніми рушник і поклади на місце.

— Ви чули? — дебелий пробіг поглядом по нарах. — Він хоче бути утоплеником. Небіжчик хоч був тихий.

Тепер Порик утямив, що Марко — вбивця і про це знає весь барак. Значить, не кепкування, не промадування затіяв Марко Проклятий.

Василь бачить, як він задкує до дверей, щоб набрати розгону для нападу.

— Був у бабусі сіренький козлик,— починає блюзнірськи наспівувати Марко. Раптом несподіваний жест — і в руках бандита зблиснула фінка. Він вкладає її у рот і вороже дивиться на Василя.

Порик зібгався у кулак, готовий до захисту: все-таки у військовому училищі засвоїв прийоми самбо, займався у секції боксу. Він бачить, як наближається озвіріле обличчя Марка, бачить його каламутні очі. Чекати далі небезпечно — Василь ураз падає йому під ноги, збиває своїм тілом, підхоплює і з усієї сили жбурляє через себе прямо у двері. Опинившись у сінешньому коридорчику, той голосно стогне, скручується від болю, але рачкує назад. Усі заціпеніли. Ще мить тому вони були переконані, що на рахунку Марка Проклятого буде чергова жертва. І раптом знайшовся такий, що може зламати і йому хребет. Але ж Марко тут не один, їх ціла група головорізів, які залякали весь барак, підкорили його собі. І якщо хтось наважувався перечити, неодмінно ставав «утоплеником» чи «вішалником». А таким уже ніхто — ні Капо, ні Климов — не цікавився.

Перелізши через поріг, Марко знову засичав:

— Все одно я з тебе тельбухи випущу.— Він хижко здригнувся і вигукнув: — Полундра!

Слово «полундра» підняло на нарах кількох здорованів. Вони миттю позіскакували на підлогу: в руках у кожного заблистіли леза фінок. У бараці запанувала мертва тиша. Василь збагнув: якщо ця згряя кинеється на нього, тоді все, кінець. Допомоги ждати ні від кого... Він стояв один проти чотирьох. Можна було б вискочити в двері й накивати п'ятами. Та куди втечеш?.. «Ну, що ж, іншого виходу немає»,— вирішує Василь і блискавично вихоплює із внутрішньої кишені пістолет.

— Ще крок, і стрілятиму! — лунає на весь барак.

Головорізи ошелешено завмерли. Такої розв'язки ніхто з них не сподівався. Розгубленість і страх перекосили обличчя Марка, який од несподіванки не міг зрушити з місця. Інші ж враз позабивалися на нари.

— Чого стоїш? — пролунав напівсонний голос із далекого кутка.— Йди битим спати. Чи хочеш, щоб він тебе кулею почастував?

«Значить, у бараці Марка не люблять,— подумав Василь,— і тепер навряд чи хто стане на його бік».

Раптом Марко закричав:

— Братці, нам підкинули провокатора, стукача! Йому на всяк випадок і пістолет дали...

— Це ти душогуб! Затрясались піджилки? Цього ти боїшся,— повів пістолетом Василь.— Ви всі боїтеся смерті. Через те ви тут. Через те ось цей бандит з фінкою над вами і верховодить. Щоб тільки вижити, створити зразковий вибій. Я не стукач. Але кожного, хто полізе, уб'ю!

Говорючи так, Порик, ясна річ, здогадувався, що не всі тут такі, як Марко Проклятий. Та казав він це від злості: адже ніхто не заступився за нього.

— Дядьку Григорію,— почувся благальний голос.— Хоч ви йому скажіть. Хай не тасує нас в одну колоду з Марком.

— Що тут говорити. І так усе зрозуміло: з пістолетами в таборі ходять тільки провокатори. Краще лягаймо спати,— відповів той, до кого звертались.

Порик знав, що в історію з його пістолетом зараз ніхто не повірить. «Але ж,— майнула думка,— у бараці є Григорій Антонов».

— Як казав мені капо,— голосно мовив Порик,— у бараці є мій земляк, Антонов. Він міг би підтвердити, що ви помиляєтесь. Скільки Соломірка стоїть на землі, провокаторів з неї не виходило.

— А ти хіба з Соломірки? — здивовано обізвався хтось із нар.

— З неї.

— А чий будеш?

— Пориків я.

— Василя Карповича?

— Еге ж.

Той, хто розпитував, на мить замовк, а згодом радісно вигукнув:

— А хай мене грім ударить! Та це ж синок Порика. Ну, вилитий батюсь,— і почав спускатися з нар.— А я таке подумав... Ти, може, мене й не пам'ятаєш — я на Журавненському гранкар'єрі працював. У селі рідко бував.

Аж тепер він вийшов на світло, і Василь порадив:

— Дядьку Грицько!.. Чому ж не знаю! Хіба забули, як з татом на тартак в Уладівське лісництво ходили дерево різати. Я татові їсти носив.

— Ото відшукав Грицько земляка! — вигукнув хтось у темряві.— Тепер буде, як у бога за пазухою. І Марко не посміє більше прикладати йому фінку до горла.

— Тепер наведемо порядок,— поглянув у бік Марка дядько Григорій.

— Якщо завтра вранці стукачі не донесуть Климову про пістолет,— застеріг котрийсь із в'язнів.

— Ми всі знаємо, хто може донести, — твердо мовив дядько Григорій. — Тоді цим паразитам винесемо свій вирок, справедливий.

— Досить знуцань!.. Розперезався Марко!.. Геть стукачів!.. — загув барак.

Марко Проклятий почвалав до своїх нар.

— А тельбухи таки випущу, — вже тихо просичав він, хоча збагнув, що віднини верховодити в бараді йому не дозволять. Кінчилася його влада. Він програв і навіть не може помститися оцюмо рудому — барак проти нього.

Василь тим часом уже сидів біля дядька Григорія: згадували знайомих, сільське життя. Навколо них зібрався цілий гурт. Залякані й затюкани табірними порядками, відірвані од своїх домівок, люди жадібно ловили кожне слово, немов сподівались почути про щось рідне і їм.

Довго не міг заснути Порик. Відчув, що й дядько Григорій не спить, немов чекає, коли всі поснуть. І справді, десь опівночі він підсів до Василевих нар.

— Не спиш? То слухай... Марко Проклятий не одного відправив на той світ, як і ось цього «утопленика», на чийому місці ти спиш. А тепер хлопці духом піднялися, як ти його присадив. Ти вибач, я зразу недобре про тебе подумав через пістолет. Але знай, що Марко захоче тобі помститись. Будь обережним. І, боюсь, якщо не він, то хтось із його шайки, завтра вранці донесе про пістолет самому Климову. Треба цього не допустити. Вранці Климова не буде на розводі. О шостій годині він ще спить. Ну, а протягом дня вони з ним побачаться. — І враз запропонував: — У мене є добрий знайомий на шахті — вибійник француз Жан. Віддай мені пістолет, а я передам йому. Хай тоді шукають.

— Краще ви мене з ним зведіть у шахті, і я сам віддам пістолет, — відповів Порик.

— Не довіряєш, — образився Антонов.

— Тут справа не в недовір'ї. Але цей пістолет, виданий мені як офіцеру Радянської Армії. І, поки зброя зі мною, доти я офіцер. Коли офіцер залишається без зброї, він — дезертир. Та й віз я його сюди, ризикуючи життям. Дуже він мені дорогий.

— Хай буде так. Завтра спустимось у шахту, я познайомлю тебе з Жаном. А ти просись до нього в помічники. «Утопленик» був його помічником.

— Гарзд.

— А тепер спи. Не бійся. Я постережу до ранку...

ВИБІЙНИК ЖАН

Колону в'язнів з третього барака супроводжували рексисти, тримаючи в руках гвинтівки. Йшли в густому тумані. На бруківці від табору до шахти повно калюж. Їх ніхто не обминає, ноги хлюпають у воді, набираючи її в діряве взуття. Колона йде швидко — хоч так можна зігрітись.

Хтось із в'язнів спотикається, хтось лається захриплим голосом, хтось заходиться давким кашлем. Передранковий холодний вітер жбурляє дощем в обличчя, пасма сивого туману лягають на плечі.

Порик йде в колоні поряд з Григорієм Антоновим. Руки — в кишенях. Однією міцно стискає пістолет. Василь згадує вчорашню сутичку. Дорого могла б вона йому обійтись, якби не пістолет. Недаремно, виходить, віз. Але хіба для цього брав його? Адже думав убивати ним ворогів, а довелося захищатися від дезертирів. Що ж буде далі? Невже він, радянський офіцер, добуватиме вугілля для рейху? Краще вже пустити кулю в лоб. Щось ти, лейтенанте, почав панікувати, застрелитись і дурень може. А ти спробуй переступити межу неможливого. Ні, не забув він слів політрука: не панікувати, а боротись треба, боротись. Але ж як? Як?..

На подвір'ї шахти маячили у світлі прожекторів почорнілі від кіптяви й сажі будівлі. Біля них у засмальцьованих шахтарських мундирах стояла невеличка група вибійників. Порик та дядько Григорій зупинились неподалік. Шахтарі розмовляли французькою і польською мовами. Обговорювали найсвіжішу новину — французькі партизани, або, як тут їх називають — франтір'ери, в містечку Нанте повісили двох поліцаїв.

Дядько Григорій, залишивши Василя, протиснувся до міцно збитого широкоплечого француза і щось зашепотів йому на вухо. Здогадавшись, що це і є Жан, Порик спостерігав за виразом його обличчя. А той, уважно дослухаючись до дядькової розповіді, посміхався — видно було, що погоджується з ним. Зрештою, кивнувши головою, пішов до німця, який стояв серед вибійників.

— У мене немає помічника, пане інженер. Нікому вивозити до вагонеток вугілля. А тут, кажуть, прибули новенькі. Дозвольте, поки вони не перевдягнулися і не зайшли в кліті, я сам виберу здорового хлопця. Тоді робота піде веселіше, — попросив Жан.

Усі французи, вибійники, кріпильники, були кваліфікованими спеціалістами — працювали тут ще до окупації. Завезені сюди військовополонені використовувалися на шахті лише як допоміжна сила. З досвідченими французькими спеціалістами,

до яких належав і Жан, гітлерівці змушені були рахуватися. Німецьке командування департаменту й адміністрація табору боялися втратити бодай одного досвідченого працівника, бо знали, що це негативно позначиться на видобутку вугілля, а їм цього не потерплять. Можуть навіть відправити на Східний фронт. А кому хотілося лізти під кулі?

Тому змінний інженер, вислухавши Жана, схвально поставився до його пропозиції.

— Будь ласка. Всі вони до вашого вибору — ці російські свині, — і скомандував, щоб в'язні вишикувалися у шеренгу.

Та серед новоприбулих Жан не вибрав нікого. Він лише кивав головою: мовляв, усе німичні, з такими у вибої каші не зварипш. Раптом вказав рукою на Порика, який стояв у колоні третього барака.

— Взагалі-то це в'язні з добровільного забою, — розвів руками змінний інженер. — Але якщо хочете...

Тим часом Жан підійшов до Василя, почав мацати його м'язи.

— Цей підійде, — обернувся він до інженера.

А той лише махнув рукою — аби вугілля давав.

Щоденно у шахту спускалися тільки змінні інженери. Рексисти, Климов, есесівці бували там од випадку до випадку. Тому змінні інженери самі й контролювали роботу шахтарів, вели облік видобутого вугілля. Тим же, хто не виконував норми, зменшували пайок, а якщо він не виправлявся — відправляли на страшний Атлантичний вал.

Жан, стоячи за спиною Порика, пошепки розмовляв із кимось польською мовою.

— Чув, комуністи послали Гренє своїм представником у Національний комітет Франції?

— А де Голль зараз у Лондоні чи в Алжирі?

— Кажуть, в Алжирі. Добре там воюють наші війська.

— Що, знову прибули добровольці з окупованих областей Росії?

— Які там до біса добровольці — то радянські полонені. Наших ловлять і везуть до Німеччини, а цих, з України, пригнали сюди. Окупанти хочуть нас посварити з ними, от і розпускають плітки про добровольців.

Порик не все зрозумів із цієї розмови, але те, що в окупованій гітлерівцями Франції діє Комуністична партія, шириться фронт руху Опору, що за межами країни існує Національний комітет визволення Франції і що оці вибійники ненавидять фашистів з такою ж люттю, як і він, зрозумів добре. І десь у глибині душі зблиснув вогник надії.

Тим часом кліті зупинились, випустили людей. Ті мовчки рушили вперед підземним коридором до темного штреку. Тут було холодно і мокро. Жан помітив, що Василь увесь зіщулювся і аж посинів од холоду, тож на ходу зняв шкіряну сумку, вийняв термос, налив у накривку гарячої кави й простягнув Пюріку.

— Дякую,— Василь сьорбнув й одразу ж відчув, як у нього всередині розлилася тепла, з присмаком підсмаженого ячменю і пареного молока, солодкувата рідина. Враз щезла сонливість, перестав тремтіти. Жан простягнув скибку хліба. Та Василь одразу не взяв, а дивився на неї, неначе на якесь диво. Вже більше місяця, як він не їв, навіть не бачив справжнього хліба. Хотів ще раз подякувати, та спазма враз перехопила горло.

— Їж, їж,— розуміюче поплескав його по плечу Жан.

Вони пішли поруч.

— Мені Григорій казав, що ти хочеш щось дати на схов,— зашепотів француз.

Діставши пістолет, Порик простягнув Жану. Той похапцем замотав його в хустину і поклав до сумки.

Вони крокували, а Жан Шеньє розповідав про свою родину, про те, що ще у сорокові роки минулого століття його дід-поляк, тікаючи від злиднів і нестатків, змушений був полишити галицьке містечко Угнів. А батько, Вілен, уже народився у Франції і тут одружився. Працював на шахті в компанії Дрокур. Звичайно, і Жан за походженням француз, але дід навчив його польської мови. На шахту Жан прийшов працювати, коли йому виповнилося двадцять років. Дружина його, Мері,— француженка, є ще молодша сестра — Гастона. У них шестеро дітей.

З подальшої розмови Порик збагнув, що Жан ненавидить окупантів, він усім серцем співчуває в'язням, завжди готовий прийти їм на допомогу.

— Стоп, прийшли. Ось і моя нора,— Жан опустився на колоче вугілля, спершись на стіну, в якій чорніла дірка.

За крок від них блищали рейки вузькоколійки. На них стояло кілька залізних вагончиків. У сусідніх вибоях уже затріщали відбійні молотки. Василь не міг одірвати очей від штреку, де в чорній глибині розлягалось то протяжне свистіння, то глухе кавкання, наче там товклися якісь створіння. Жан здогадався, що Порик уперше в шахті.

— Це газу із землі вибиваються,— пояснив він і запропонував: — Полізли в нору.

Під колінами й ліктями потріскував гострий вугільний щербінь. Через кілька хвилин вони опинились на дні широчезної ями, стелю якої підпирали ряди дерев'яних стовпців. Тут уже можна було йти, якщо зігнутися. Погляд Василя впав на кабель та електровідбійний молоток.

— Оце він і є, вибій, — сказав Жан.

З правого боку — стіна вугілля, зліва — порожняча, заставлена стовпцями — тут вугілля вже вибрали. Зігнувшись, Порик попрямував до стіни, під якою стояло залізне корито. Тим часом до них підійшов ще один чоловік, привітався із Жаном. Вони про щось перекинулися кількома словами, затим Жан звернувся до Василя:

— Знайомся, це Гастон. Наш кріпильник, — і додав жартом: — Двадцять років працюємо разом і стільки ж учу його польської мови. Розуміє все, а розмовляти не може.

— Ще десять років — і навчусь, — пожартував Гастон і, вказуючи на Василя, додав щось по-французькому.

— Гастон просить, щоб ти допоміг йому позатягнувати у вибій стовпці та обаполи, — пояснив Жан.

Важке повітря забивало дух. Спочатку Василь тягав стовпці, потім металеве корито, навантажене вугіллям, доставляючи його з вибою до штреку. Запрягшись у ланцюгову шлею, рачкував довгою ногою, і лише там висипав у вагонетку. Робота виснажлива, пекельна.

До фізичної праці Порик звик ще змалку, загартувався і в піхотному училищі — так що робота його не лякала. Але перетягти сотні корит за зміну у нього забракне сили. Здавалось, залізне полоззя приварено до землі, і в кориті лежить олово. Ланцюг впивався у плечі, пекли лікті і позбивані об каміння коліна.

Біля порожнього вагончика Василь побачив одного із в'язнів. Здавалось, що той дрімав. Порик вивернув корито у вагонетку і вже зібрався вертатися, та ще раз оглянувся на незнайомця. Той мовчки подивився на нього з презирством та осудом. Василь і сам розумів: кожне корито вугілля — то допомога фашистам, це снаряд чи міна проти радянського солдата.

Добравшись до вибою, Порик знову взявся до роботи, але лопата не слухалася його, випадала з рук. Помітивши Василів стан, Гастон, який поблизу кріпив покрівлю, підійшов до нього.

— Відпочинь, — і сам узявся за лопату.

Знеможений Порик сів на вугілля.

Після короткого перепочинку він знову взявся за корито і потяг його до штреку. Отут удруге стрівся із знайомим в'язнем, який сидів біля вагонетки.

— Ти з новеньких, — раптом заговорив той. — Кепиські твої справи. Відправлять тебе, голубе, на Атлантичний вал. А це те саме, що в яму.

Порик мовчки перекидав корито.

— Я тут уже другий місяць. Усього надивився. Більшість помічників вибійників неспроможні виконати норми.

— Замовкни! — сердито кинув Василь.

Невдовзі Порик не міг уже зрушити корито з місця — таким воно важезним видалося. І тоді на поміч прийшов Жан. Виконавши норму, Порик, Жан і Гастон сіли обідати. Харчі були спільні: хліб, кава, картопля, різанці жовтуватого сала. Запиваючи хліб водою, Василь запитав:

— А що таке Атлантичний вал?

— Уздовж узбережжя Ла-Маншу гітлерівці будують укріплення, сподіваються, що це перешкодить висадитись на французькій землі американським та англійським військам, — пояснив Жан.

— І нашим, французьким, — додав Гастон.

— Краще туди не потрапляти, — зауважив Жан, попиваючи гарячу каву. По хвилі запитав Порика: — Ти ж як сюди потрапив?

— По-дурному, — з досадою мовив Василь і розповів про себе.

— Значить, ти офіцер Радянської Армії? — перепитав Жан.

— Так.

— І комуніст? — притишив він голос.

— Комуніст.

— Тоді добре.

— Що добре? — не зрозумів Василь.

— А те, що потрапив саме до нас.

— Я вам дуже вдячний.

— А офіцер радянський нам знадобиться, — про щось міркуючи, сказав Жан.

— Навіщо? — поцікавився Порик, кинувши запитливий погляд на Гастона.

— Веселіше працюватиметься, — Жан перевів розмову на жарт. — Мабуть же, знаєш багато цікавого.

Опісля роботи, стоячи в черзі до душевої, Порик глянув у розколоте дзеркало і не впізнав себе: на нього позирав незнайомий чоловік із схудлим обличчям, на якому позасихали брудні патьоки сажі. Очі зовсім позападали.

Василь знову подумав про Жана і Гастона, про те, що вони неспроста розпитували його: хто та звідки, як потрапив у полон, чи офіцер. Може, ці французи зв'язані з партизанами, тому й приглядаються до нього уважніше, вивіряють.

А тим часом Жан і Гастон, повертаючись після зміни додому, завели мову про новенького.

— Як тобі подобається Базиль? — поцікавився Жан.

— По всьому видно, хлопець не кепський..

— Навіть сміливий.

— Чому так думаєш?

— Товариші децю розповіли,— відказав Жан, маючи на увазі пістолет, що його Порик не побоявся привезти у табір.

— Придивись до нього пильніше. Нам такий потрібен. Дюжарден завдання дав.

Яке завдання Гастон одержав від Дюжардена, командира французького партизанського загону, що діяв на території департаменту Па-де-Кале, Жан не питав. Бо в підпіллі існувало суворе правило: якщо той, хто одержав завдання, сам про нього не розкаже, то розпитувати про це не можна.

— А що ти таке чув про його сміливість? — по паузі запитав Гастон.

— Із дому він привіз у табір пістолет. Більше того, вчора так провчив одного бандюгу в таборі, що той довго пам'ятатиме.

— Відчайдушний хлопець,— погодився Гастон.— Варто поговорити з ним докладніше...

А тим часом у таборі текло своє життя. По вечері мав бути відбір в'язнів на будівництво Атлантичного валу. Всіх, хто підупав, хто вже не годен працювати під землею, поженуть пішки до Ла-Маншу, а згодом розстріляють. Це в'язні збагнули по тому, що біля входу в харчоблок стояли озброєні рексисти. Тому у вогкому від пари бараці з віконцями для видачі їжі, панував приглушений гамір.

Стоячи в довгій черзі до віконця, Порик хвилювався — чи побачить сьогодні отут, на видачі, свою чорнооку Галю? Може, її послали на іншу роботу? Відтоді, як зустрів її тут, ані на мить не виходить з голови.

Важка доля дівчат у таборі: частина працює у харчоблоці, інших гонять у шахту, на ферми. Тих, котрі працюють у харчоблоці, змушують ще прибирати приміщення рексистів, есесівців, кімнати капо.

Порик побачив Галину лише тоді, як опинився біля самого віконця. На якусь мить дівчина затримала на Василеві свій погляд, усміхнулася і поправила косу. Враз швидко наповнила його котелок. Але Василь не відходив. Йому було так приємно дивитися на неї, таку звабну й милу, незважаючи на оцей арештантський одяг.

— І тут шури-мури крутять,— забурчав хтось із черги.— Він їй підморгує, а вона йому густішого наливає.

Порик повернувся до сусіда й вручив йому свій котелок.

— На, бери,— і подав Галіні миску. А та тепер насправді кинула два ополоники густої каші.

— Спасибі,— посміхнувся Василь.

Сусід невдоволено бурчав:

— Уже й пожартувати не можна.

Забираючи свій котелок, Порик зауважив, що Галя вся зашарілась. Йому навіть здалося, наче вона щось прошепотіла, але він не розчув.

— До гарної дівки підбиваєш клинці, — підморгнув йому Григорій Антонов і запропонував: — А що, може, весілля справимо в таборі?

Усі весело й гірко водночас заусміхалися.

— Молоді, де б не були, завше лишаються молодими, — поважно сказав чоловік із сивиною на скронях.

МЕРТВИЙ СЕЗОН

Як і передбачали в'язні, після вечері їх усіх вишикували на плацу. Коло столу походжав Шульц. Він був чимось стурбований. У важких, немов олов'яних очах, ворушилась злість. У таборі Шульца називали «смертю». Той і справді був дуже схожий на неї: блідий аж восковий, з зображенням на кашкеті і в петлицях страшного черепа і двох кісток навхрест під ним, у чорному плащі й таких же чорних рукавицях. Здавалося, йому б ще косу за плечі — чорна смерть у ці чорні дні.

Ураз комендант заговорив, не заговорив, а загорлав, хоч ніхто його не розумів. Але поведінка цього осатанілого фашиста всіх насторожила. Очевидно, щось скоїлось, коли Шульц так несамовитів і весь час показував рукою у бік рексистів. Ті ж, мов собаки, були готові в будь-яку мить кинутися виконувати його наказ.

Зрештою комендант закінчив горлопанити й умовк, натомість заговорив перекладач. Аж тоді в'язні зрозуміли, чим був викликаний гнів Шульца: вчора на сусідній шахті хтось вчинив обвали кількох забоїв, поперерізував шланги до відбійних молотків. Мета цього вечірнього збору полягала у тому, аби залякати в'язнів, але почута звістка підняла їх дух і вселила надію: значить, і на шахті є люди, які борються з фашистами, завдають їм шкоди. Це ж прекрасно! Тепер, що б там не було, а Василь знайде до них дорогу.

Від імені коменданта перекладач попереджав в'язнів: той, хто псуватиме шахтне обладнання, приховуватиме змовників чи не виконуватиме норми, буде негайно розстріляний.

Поряд з Порицом стоїть Василь Колесник. Вони хоч і в різних бараках, але в шахті тримаються один одного.

— Баста! Все! — прошепотів Колесник Порику на вухо. — Більше жодної лопати вугілля не викопать мої руки.

— А що ж ти зробиш? — запитав Василь. — Втечеш до партизанів?

— Коли б знав дорогу...
— Потерпи — дізнаємось.
— Досить терпіти! — кипів гнівом Колесник. — Завтра ж на роботу не вийду.

— Розстріляють.

— А я захворію.

— На яку ж хворобу?

— Та є одна... Короста. Старожили рецепт підказали. Хочеш?

— Ні, — відповів Порик.

— А мені краще валяться у госпіталі, аніж працювати на фашистів.

— То не вихід, Василю. Треба шукати зв'язки з французькими партизанами.

— Що на них надіятись — ми ж... «добровольці», — розчаровано махнув рукою Колесник.

Комендант пройшовся уздовж шеренги, обмацуючи кожного в'язня налитими лютью очима. Затим щось сказав Климову, і той заревів:

— До бараків!

Із кожним днем перебування у таборі ставало все нестерпнішим. Василь розумів, що так продовжуватися довго не може, треба боротись. Але ж для цього спершу потрібно знайти стежку до французького підпілля. Та як з ним зв'язатись? Уже кілька разів натякав про це Жану, але той удавав, що не розуміє натяків. А може, він і справді такий: моя хата скраю... У нього діти, от і мусить заробляти на хліб. Та й дядько Григорій якийсь дивний — душу замкнув на сім замків і не впускає туди.

Чи, може, зробити так, як Василь Колесник і Василь Григус — вдатися до самозахворювання на коросту. Це робиться просто: голкою розмножуються чиряки по тілі, і вся шкіра вкривається червоними пухирцями. Гітлерівці й рексисти дуже бояться цієї хвороби. Колесник і Григус уже два тижні мучаться, аби лиш не працювати на шахті. Але ж це не вихід із становища! Хай ще місяць полякають Климова коростою, а далі цей хитрюган розкриє таємницю. Чимало в'язнів вдається до самопоранення — підставляють під вагонетки ноги, руки. Таких відправляють у концтабір... Ні, Порик не хоче помирати ні від корости, ні від кулі Климова. Він мусить знайти шлях до французьких партизанів. Про це він думає щодня. А що думають вони, ті, що йдуть поряд із ним? Невже серед них є добровольці? Навряд.

Звичайно, серед в'язнів були різні люди, одначе більшість з них доброзичливо ставились один до одного. Після отого

конфлікту з Марком дядько Григорій неофіційно став у бараці за старшого. Його всі слухались. Хоча Антонов і переселився на сусідні з Василем нари, й стосунки між ними встановилися дружні, однак не був до кінця відвертим. А тим часом Порик відчував, що в'язні барака останнім часом живуть чимось важливим, щось вони замислили, щось планують. Та все це тримається у суворій таємниці. Невже йому не довіряють?

Підтуманений квітневий ранок дихав холодом. Терикони, що довгим ланцюгом тяглися уздовж степу, нагадували замучених велетнів, котрі закутали свої голови в подерті шапки туману. Пригнічений і лихий на свою долю, Порик, як завжди, шкопиртав у колоні в'язнів, готуючись до серйозної розмови з Жаном. Сьогодні він неодмінно попросить його, щоб той знайшов у містечку квартиру, де б можна було переховатись після втечі з табору. Якщо відмовить, доведеться шукати контактів з іншими французами. Не може бути, щоб серед них не знайшлося тих, хто зв'язаний з підпіллям. Хтось же перешкоджає гітлерівцям вивозити вугілля із Франції. Значить, повинні бути на шахтах представники руху Опору.

Тільки-но сіли обідати в забої, Жан сам заговорив про Петена і Лавалю, котрі зрадили Франції, продавши її Гітлеру. Порик відчув, що випала слушна нагода звернутися до Жана із своїм проханням. Проквітнувши шматок хліба, Василь тихо, наче в забої міг хтось підслухати, запитав:

— А це правда, що у Верденівському лісі є партизанський загін Шарля Дебарже?

— Про це навіть фашистські газети пишуть. Шарль Дебарже — шахтар... До речі, працював ось на цій шахті.

— А скільки туди кілометрів буде?

— Далеченько — більше сотні.

— Значить, два-три дні ходу. Не так уже й далеко.

— Не раджу ризикувати. Наткнешся на бошів. Та й партизани на слово не повірять. До в'язнів із таборів недовіра: фашистські газети вас вихваляють як добровольців... Отож, не поспішай, — і посміхнувся. — Усьому свій час.

Порик нервував:

— Ви ж знаєте людей у містечку, таких, що не люблять фашистів. Якщо не зараз, то згодом, знайдіть мені таку квартиру, де можна переховатись. Я хочу боротися з окупантами. Ви мені вірите? — у його голосі звучала щирість і відвертість.

— Чому б не вірити. Наче нічого хлопець, — відказав Жан.

Але Порик відчув, що це було сказано більше для годиться. І все ж од слів Жана полегшало на душі. Десь у її потаємних закутках тепліла надія, що згодом пощастить вибратись із цього пекла.

А Жан, простягаючи Василеві у накривці термоса гарячу каву, думав своє. За цей час, що вони разом працюють у забої, він переконався, що Порик не дезертир. І, видно, все, що розповів про себе, правда. Опісля обіду Жан усміхнувся до Василя і поплескав його по плечу.

— Я роздобув на чорному ринку ячмінного борошна. Завтра на обід у нас будуть пиріжки. Обіцяла дружина напекти... Так що носа, хлопче, не вішай. Не пропадемо з тобою.

...У кінці зміни Жан підійшов до Василя:

— По очах бачу, що хочеш запитати, коли зведемо тебе з партизанами?

— Дуже хочу.

— Ну що ж, вважай, що ти вже зустрівся, — Жан подивився йому прямо в очі, стежачи за поведінкою хлопця. — Ми з Гастоном і є члени організації руху Опору шахтарів департаменту Па-де-Кале.

— Ви?! — не йняв віри Василь. — Чому ж ви на шахті?

— Виходить, поки що ми тут потрібні.

— Тепер ми підемо!..

— Нікуди ми не підемо, — перебив його Жан. — І тобі наказано бути у таборі.

— Як наказано? Ким?

— Керівництвом руху Опору.

— Що ж я тут робитиму?

— Те, що й усі ми — боротимешся з гітлерівцями, — відповів Жан.

— І мені дадуть завдання?

— Уже дали. І нелегке. Тобі доведеться втертися у довір'я і висунутись у капо.

Порик заморгав очима, ніби запорошив.

— Так, так, ти повинен дослужитись до капо, — тим часом продовжував Жан. — Це не прохання, а завдання комітету руху Опору.

Опанувавши собою, Василь мовив недовірко:

— Та ви що? Мені, комуністу, йти в капо? — в його голосі звучали і подив, і недовіра.

— Так потрібно, — у розмову втрутився Гастон. — Якщо ти відмовишся, доведеться шукати іншого. А це ризиковано — сам розумієш.

— Дайте мені можливість утекти, стати партизаном, — гарячкував Порик. — Тоді я з автоматом у руках покажу, як виганяти окупантів із Франції. А ви радите стати провокатором.

— Що ж, доведеться відкрити тобі одну таємницю, — сказав Жан і перейшов на шепіт. — Саме тут скоро й почнеться

головна битва з окупантами. Полетять у повітря і шахти, і за-
бої. Припече Гітлера наше вугілля так, що з нього дим піде.
Ти — офіцер і повинен зрозуміти, що твоя допомога найбільше
потрібна саме тут.

Порик замислився.

— Але ж якщо я погоджуся стати капо, то мене, як зрад-
ника, повісять або в'ють свої ж товариші, — знову спалахнув
він. — Не буду ж я кричати на весь барак, що це завдання ко-
мітету руху Опору. Та коли б і закричав — не повірили б.
Першим же мене зненавидять Колесник та дядько Григорій, —
переконував французів Василь. — Не кажу вже про Марка
Проклятого. Той живцем різатиме з мене паси і примовлятиме:
«Я ж казав, що нам підкинули провокатора».

— Дядько Григорій тебе не зачепить, можеш бути певен.
Та й іншим не дасть.

— Я давно здогадувався, — потер Василь чоло. — А ще зем-
ляк називається.

— Він не мав права відкритись — сувора конспірація.

— А чому б йому не стати капо? — раптом ухопився Порик
за нову думку.

— Він не підходить. Тут потрібно бути трохи артистом і
відчайдушною, сильною людиною, Усяке може трапитись...

— Артистом, — скривився Василь, скрушно похитавши голо-
вою. — Та мною тіпає при одній лише згадці про капо... Цікаво,
а які завдання виконуватиме капо Порик?

— Ти спершу стань ним, — ухильно мовив Жан.

У МАСЦІ КАПО

Після вечері Порик зайшов до Климова. Його кабінет був
розташований у спеціальному бараці, де знаходилася адміні-
страція табору. В коридорі двоє рексистів обмацали Василя
з голови до ніг і аж тоді пустили в приміщення.

Климов сидів за столом у глибині вузької кімнати. Побачив-
ши Порика, підвівся, сперся руками об край столу, виказуючи
всю своєю постаттю обурення.

— Хто тобі, свиня, дозволив сюди приходити? — гарякнув
він.

— Ви, пане Климов, веліли зайти, — спокійно відповів По-
рик.

— Я?! — здивувався Климов і трохи заспокоївся, але пози
не змінив. — Чого прийшов?

— Пам'ятаєте, ви питали, чи не хотів би я стати капо та-
бору? — мовив Василь і вичікувально дивився на Климова.

— А що, надумав? — єхидно посміхнувся той.

— Надумав,— твердо відповів Порик.

— Ага! — вирвалось у Климова. — Прийшла коза до воза,— тицьнув він пальцем у Василя і смачно зареготав.

Стати капо табору чи поліцаєм міг кожен, хто виявляв таке бажання. Переважно це були карні злочинці, власовці, бандерівці. Їх краще харчували, одягали. Вони мали право вільного виходу за територію табору, могли навіть видавати працьовитим в'язням перепустки на відлучення із табору.

Капо не працював у шахті, мав окрему кімнату — невеличку комірчину в бараці. В його обов'язки входило стежити за порядком у таборі, доносити Климову про все, що говорилося у бараці, виявляти незадоволених режимом і тих, хто погано працює і помишляє про втечу.

— Тільки старанною службою великій Німеччині ти зможеш забезпечити собі сите життя,— зрештою, відірвався од столу Климов. Зверхньо глянувши на Василя, мовив глузливо: — Живіт усьому суддя,— поплескав він себе по ситому череві і задоволено подумав: «Усе-таки зломився зухвалець і, мов останній дезертир, прийшов проситись у найми». — Що зараз потрібно фюреру, а значить і нам,— ти знаєш! — вигукнув Климов. — Головне — побільше вугілля. Цього вимагає сучасна обстановка на фронті. Чим більше ми накопаємо вугілля, тим краще німецька армія битиме більшовиків, що рується на захід... — Раптом осікся, бо цього вже не варто було говорити.

Але для Порики це не було новиною. І не лише для нього. Кожен в'язень знав про обстановку, що склалася на Східному фронті після Сталінградської битви.

Тим часом Климов вдавано бадьорим голосом продовжував:

— Зараз мені такі, як ти, потрібні. Чув, чув, як ти один проти чотирьох виступив,— і хитро примружив очі. — А все-таки, де пістолет?

Василь похолов. А Климов, не даючи йому отямитись, вів далі:

— Тепер тобі нічого за нього боятись, даю слово.

— Що ви, що ви,— вдавав Порик із себе простака. — Ніякого пістолета я й уві сні не бачив. Та й де я міг у таборі взяти таку зброю? Це комусь від страху, певно, привиділось. Як у нас кажуть, заєць вовком видався.

Справді, уявити таке при тій ретельній перевірці, яку проходять в'язні, було неможливо. Та й обшук барака після того, як Климову донесли, нічого не дав.

— Ну й боягузи,— підійшов Климов до Порики, либонь, повіривши йому: — Це вони з помсти вирішили наклеп на тебе

звести, щоб за ту бійку розправитися з тобою моїми руками. А я на злість їм призначу тебе капо. Бий їх і далі, тепер ти дістанеш таке право ще й від мене.

— Буду старатись, — виструнчився Порик і, ніби між іншим, додав: — Ох уже цей Марко Проклятий, сам напав на мене, а тепер ще й поскаржитися вирішив. Я його провчу!

— Ось тобі й перший промах, — крутнув головою Климов.

— Тоді, хто ж на мене накапав? — вдав Порик ображеного. — Повинен же я знати своїх однодумців.

— А ти хитрий, — примружився Климов. — Тільки я тобі їх не назву. Бо це мої люди.

— А хіба ваші люди тепер не будуть і моїми? Мушу ж я на когось опиратись. А то ж отой Марко тепер усіх проти мене підніме.

— В обов'язки капо не входить знати моїх інформаторів, бо вони і про твої гріхи доповідатимуть.

— Виходить, і за мною стежитимуть і мені не довірятимуть?

— Поживемо — побачимо, — ухилився Климов од прямої відповіді.

Двадцятичотирирічний Порик не був ані високого зросту, ані широкоплечим, а середнім, ще й трохи веснянкуватим. Але в кожному його порусі, кроці відчувалась упевненість, твердість, навіть відчайдушність. Його відкритий погляд виказував розум та вдумливість. Досвідчене око Климова одразу помітило Василя, особливо після того випадку, коли він наслідився зірвати задуману ним табірну гру в «їжака». Та зараз злість на цього зухвальця у Климова минула — йому давно був потрібний ось такий капо, який би міг будь-кого зігнути в баранячий ріг. Окрім того, Климов почував себе переможцем: як не як, а він-таки знається на людях.

Порик повернувся у барак сумним: треба було приймати справи у циклопа-капо (Климов умів цінувати своїх людей), якого переводили працювати на склад із продуктами.

Прізвищ стукачів Василь не знав, лише здогадувався: кількох в'язнів усі сторонились, але ж і його стороняться. А що буде тепер?..

Найбільше галасував Марко Проклятий:

— Вийшло все-таки по моєму, — підбіг він до Григорія. — Твій землячок провокатор, німецький прихвостень. Я зразу його розкусив, — бив він себе у груди. — Розкусив, як гнилого горіха... Гад паршивий, ще мені морду набив. Тепер я з ним розквітаюсь! Ні, ми його не будемо топити, для нього це злегка смерть.

«Я таки старий дурень — повірив, — картав себе Антонов. —

А все через його батька. Ще й з Жаном звів, про пістолет непокоївся. Бач, що вийшло. Хто б міг подумати. Добре, що хоч язика тримав за зубами. А так кортіло сказати... Треба негайно повідомити Жана».

Перед спуском у шахту побачивши Жана, Григорій занепокоєно сказав:

— Доведеться вам утікати звідси. Ваш помічник — провокатор. Його сам Климов настановив старостою табору. А у вас його ж пістолет, — і додав пошепки: — Ми його придушимо.

— Не тільки не придушите, а ще й охоронятимете свого земляка, — попередив Жан. — Це ваше завдання. Розумієте?

Антонов полегшено зітхнув, та враз спохватився:

— Біжу шукати Марка Проклятого. Бо той може накоїти такого, що й не поправиш.

— Григорію, — зупинив його Жан, — прийдете до мене в забір. Я приніс гранати й інструменти.

ВТЕЧА

Коли Порик зайшов у шахту, він ще не знав, хто це вчинив, але здогадувався: Григорій Антонов. Увесь вибір був завалений, а при вході стояв фанерний щит, на якому красувався перелицьований лист запорожців турецькому султану. Нині він адресувався Гітлеру. І все те було написано на фоні велетенської дулі. А в кінці гасло: «Смерть кату Гітлеру і його посіпакам!» Виявляється, усі в'язні третього барака по дорозі з шахти до табору, вбивши двох охоронників, зникли.

«Оце по-нашому! — тішився Порик, не маючи права видавати себе. — Ось вам хвалений добровільний український вибір».

З усього барака в табір повернулось шість в'язнів. «Ну що ж, тепер легше буде виявити стукачів», — думав Порик, запам'ятовуючи обличчя кожного.

А вони, перелякані, неначе миші, скаржилися:

— Це Григорій Антонов вистрілив упригол із пістолета в обох рексистів. А все тому, що барак конвоюють тільки двоє. Було б більше, такого б не трапилося. І що тепер нам буде?

— Нічого вам не буде. Краще приберіть у бараці.

Через хвилину до них примчав лютий і переляканий Климов. Гасаючи сюди-туди порожнім бараком, він потрясав пістолетом і кричав:

— Сам, особисто, кожного розстріляю! З оцього пістолета!..

За його наказом на розшуки втікачів кинули всіх рексистів, які охороняли табір.

Климов вибухав гнівом, а потім сам же себе заспокоював: — Нічого. Український вибій на шахті буде! І вугілля копатимуть. Бо якщо не буде вугілля, то нас з тобою, — він зупинився перед Пориком, — повісять. — Потім уточнив: — Мене відправлять на фронт, а тебе повісять.

— Як же його копати, коли людей нема? — вдавано клопотався Василь.

— Люди будуть! Привезуть твоїх земляків.

Климов так лютував, що заперечувати йому зараз було ризиковано. Та найбільше його непокоїло, звідки у в'язнів взялася зброя. Він аж скреготав зубами од злості. Раптом пригадав, як стукачі з барака донесли, що бачили у Порика пістолет. Невже це його зброєю убили двох рексистів? Чому ж тоді він не втік з ними? Одні ребуси й загадки. І всю свою злість, що клетотала всередині, Климов почав виливати на стукачів.

— Осли! — кричав він. — Жили в одному бараці і не знали, що готується втеча. Втеча цілого барака. Геть з моїх очей, гниди!

Виходить, оцих шістьох негідників Климов уже списав в архів — інакше б не викривав їх перед ним. Отже, якби вони тепер взагалі зникли, Климов не піднімав би шуму. Треба скористатися з цього. Бо згодом він охолоне і може змінити своє ставлення до цих мерзотників — використовуватиме їх у іншому бараці.

...А ще через день, коли гітлерівцям не вдалося спіймати жодного втікача із третього барака, вночі в'язні були вишикувані на плацу. Мов у жовтій воді, стояли виснажені постаті у світлі прожекторів, скерованих на них із сторожових вишок. Розлютований Климов у супроводі рексистів крокував уздовж шеренги і навмання тикав пальцем у першого-ліпшого в'язня. Ті виходили з загального строю і збивалися у сполоханий гурт (це означало: або їх розстрілюватимуть, або відправлять на Атлантичний вал). Коли набралоса чоловік п'ятнадцять, їх тісним кільцем оточили рексисти. Витягши з кобури револьвер, Климов махнув ним рексистам, і ті повели в'язнів до ями.

— Нам вдалося виявити тих, хто допомагав організувати диверсію у шахті! — надриваючи голос, загорлав Климов. — І всім так буде, — він кивнув у бік ями, — тим, хто втік, і тим, хто думає про втечу!

А тим часом рексисти вишикували одібраних в'язнів над ямою. Климов підійшов до них на близьку відстань і почав розстрілювати.

Усі знали, що ці жертви до обвалу на шахті не причетні, що їх розстріляли, аби нагнати страху на інших.

Високе нічне небо, тьмяно освітлене збляклими, неначе закопченими сажею зірками, раптом затяглося хмарами. Пішов рясний дощ.

ВРЯТУВАТИ ДРУГА

Уранці Порик прийшов доповісти Климову про те, що шість в'язнів із третього барака перерізали собі горла. Заступник коменданта ще лежав на канапі, не протверезившись від учорашнього. Не вникаючи у суть почутого, лише махнув рукою:

— Викинь трупи у яму. Їх спалять.

Василь радів, що сказав про це Климову під л'яну руку — він більше не докопуватиметься, і стукачів не буде в бараці.

Комірчина капо служила робочим місцем і спальнею водночас. Порик сам її прибрав та й постіль йому видали м'якшу, ніж та, що мав. Однак не спалось. Думки роїлись, неначе бджоли у вулику. Найгірше те, що найближчі друзі й земляки зарахували його до зрадників. Василь Колесник і Василь Доценко такі ж затяті, як і він, Порик. Тільки-но він став капо, як обидва уникають його, навіть щось замишляють. Правда, Василь Колесник зараз в ізоляторі — «хворіє». Та саме за нього Василь тривожиться найбільше. Вчора Климов кинув недвозначно: «Цей симулянт Колесник з твого барака вже місяць не працює. Відправлю з черговою партією в'язнів на будівництво Атлантичного валу, там швидко вилікують».

Отже, треба рятувати товариша. Порик уже ходив в ізолятор до Колесника, умовляв його повернутись у барак. Але той і слухати не хоче. Ще й закричав:

«Гад фашистський ти! Ненавиджу! Хлопцям перекажу, щоб пристукнули. А якщо вони цього не зроблять, задушу власними руками. Хіба заради цього доведеться повертатись у барак».

«Души, чорт з тобою, — покірно мовив Порик. — Тільки вертайся у барак».

А відверто поговорити з Колесником не може, бо тут є інші хворі. Як при них скаже, що зв'язаний із французькими партизанами і що за їх наказом став капо. Та хоч би й була така можливість, однаково Колесник не повірить. Як же врятувати друга? Тут може допомогти тільки Василь Доценко. Треба йти до нього і все йому розповісти. Не повірить — зведе на шахті із Жаном. А коли все владнається, можна буде створити підпільну організацію у таборі.

Порик хутко встає, одягається, заходить у барак і будить Василя Доценка.

— Вставай, справа є.

— Що, донесли? Випередив, — одягаючись, Доценко від злості стискає кулаки. — Нічого, твій час також настане.

Порик торопіє від почутого: виходить, його прогнози підтвердились. Отож, пішов рятувати Колесника, а врятував себе.

Коли він опинився з Василем Доценком у комірчині й запропонував сісти, той грубо відштовхнув стілець.

— Чого комедію розігруєш? Веди прямо до ями.

— А нам з тобою до ями рано поспішати, — відповів Порик. — Розмова є.

— Яка може бути розмова з таким перевертнем?!

— Ну уб'єте мене, — ледве стримував себе Порик. — Що від цього зміниться у бараці? Климів призначить іншого капо, який з вас дертиме три шкури.

— Диви, який святий обер-капо знайшовся, — глузливо скривився Доценко.

— Я не святий, але змушений виконувати цю роль...

— На місце Климів мітиш? А мене, може, збираєшся агітувати на своє?

Зрештою, Порик не стримався і щосили вдарив кулаком об стіл:

— Ви що, всі з глузду поз'їжджали?! А ти не думав над тим, що і в таборі треба боротися з фашистами, з тим же Климівим?

Доценко недовірливо косував на запального Порику, а той продовжував:

— Нам треба разом бити гітлерівців, а не вбивати один одного. І я став капо не для того, щоб копати вугілля Гітлеру.

— Чому ж ти не втік із своїм баракком? — запитав Доценко.

— Бо мені не сказали про втечу.

— І дядько Григорій, земляк, не повідомив?

— Я прийшов до них тоді, коли план операції був уже розроблений. Може, подумали, що Климів підсунув їм провокатора.

— Увесь барак угік, а Климів призначив тебе обер-капо. Щось тут не в'яжеться.

— Усе, Василю, в'яжеться. Я сам попросився на цю посаду.

— Сам?! — аж зойкнув Доценко.

— Я не маю права, але змушений зізнатися: такий був наказ французьких партизанів. Завтра я тебе зведу із вибійником Жаном — він підтвердить те, що я тобі сказав. А зараз нам треба рятувати від загибелі Колесника.

— Він бореться, як може, а ми з тобою працюємо на фюрера.

— Не такою повинна бути боротьба... Та про це потім. Зараз мова про інше: якщо не вернути Колесника в барак, то Климів

відішле його на Атлантичний вал. Я двічі намагався з ним поговорити, але чув те саме, що й від тебе.— І враз запропонував: — Ось папір і ручка. Напиши йому, щоб негайно повернувся в барак. А я завтра передам записку.

Доценко довго курив, потім сів за стіл і написав Колеснику записку.

— Тепер бачу, з тобою можна і про серйозне говорити, — зрадів Порик. — Завтра після відбою зайдець до мене.

— Що тут серйозне придумаш? — недовіжливо махнув рукою Доценко. — Що ми можемо?

— Багато що зможемо, якщо матимем свою підпільну організацію.

— Організацію? — не повірив Доценко, але тут же додав: — Оце діло!

— Подумай, кого можна із наших земляків залучити. Тільки зваж усе, бо нам, як і мінерам, не можна помилятись.

Уперше за весь час Доценко по-дружньому посміхнувся до Василя.

ЛИСТІВКА

Записка, передана Колеснику вплинула на нього. За кілька днів він був на роботі. Таке швидке й раптове одужання Климов витлумачив по-своєму:

— Бачиш, як подівав мій «рецепт», — говорив він Порику. — Тепер усім, хто захворів, буду його приписувати. Так не стане в моєму таборі хворих. Усі будуть працювати.

Порик лише згідливо кивав головою. По тому, як Климов усе більше довіряв йому, Василь відчував, що з роллю капо він справляється. І поводився так, неначе найвищою мрією його життя було стати капо й прислужувати Климову.

Зараз Порик помітив, що у Климова дуже вузький лоб. Пригадалось, як позавчора він розстрілював в'язнів. Цікаво й його спитати: чи не замислюється він своїм куцим розумом над тим, що за вбивства невинних людей доведеться відповідати, бо настане такий день, коли його судитимуть живі й мертві? Настане! Ця віра ніколи не полишала Василя. Але вголос змушений був погоджуватися з Климовим.

— Правильний рецепт, — і додав: — Гадаю, мені треба вичити французьку мову.

На обличчі Климова застигло здивування. Він не любив, коли підлеглі виявляли ініціативу.

— Спитаєте чому? Ми ж спілкуємось із французами. А ви думаете серед них немає таких, хто зв'язаний із партизанами? Можна було б щось вивідати.

Климов підняв голову. Його очі засвітилися цікавістю.

— Може б, відпустили в місто словник придбати? — попросив Порик.

Як капо, Порик мав право вільного виходу з табору. Але Климову сподобалося, що цей колишній непокорений просить у нього дозволу. Василь же думав про своє: треба роздобути паперу для листівок. Адже всі повинні знати, що існує підпільна організація «Радянський патріот». Правда, до неї поки що ввійшли Порикові друзі — Колесник, Доценко, Федорук — але вони вже починали діяти.

І ось уперше за два місяці перебування в таборі Порик ішов сам, без охорони, без рексистів. Навіть у його рухах з'явилась упевненість, рішучість, бо тепер він, як і всі радянські люди, бореться з фашистами. І хоч форма боротьби тут особлива, Василь радий і такій можливості — він-бо знову відчуває себе у строю. І все частіше згадує слова політрука: «А ти зумій боротись і тоді, коли боротись буде неможливо».

До міста було кілька кілометрів. Обабіч дороги по торішній степній врунилась здичавіла трава. Тут були такі ж пшеничні поля, як і на Поділлі. Але поле від шляху запущене, невиоране з осені й незасіяне. Земля сумувала без господаря, і ніби скапувала чорними сльозами на поодиноких, зломлених пшеничних стеблах.

У синьому ранковому небі високо гойдалися жайворонки. Тужним був їхній спів над присмутнілими полями.

Цей французький край був своєрідним. Тут переважали містечка і селища, в яких жили шахтарі. Більше половини з них — переселенці з різних куточків Європи. У двадцяті роки вугільний басейн виявився центральною зоною воєнних дій першої світової війни. Шахти були зруйновані німцями. А після руйнування потрібно було багато робітників, щоб відбудувати шахти. Кам'яновугільні компанії навіть спорудили для переселенців цілі містечка і селища. Отож сюди й ринули бідняки, рятуючись від безробіття та голодної смерті. Якось Жан казав, що навіть в Еннен-Льєтарі, куди Порик зараз іде, до окупації було кілька десятків тисяч шахтарів. А зараз малолюдно.

А підступна думка не давала спокою: «А що, як не повернутись у табір? Не бачитиму більше ані нар, ані клятого Климова. А де захватись?.. Варто зайти у будь-який будинок шахтаря і попросити прихистку — певен, що пригріють, ще й допоможуть перевдягтися...— Та друга думка переборола цю, миттєву: — Адже я вже зв'язаний з французькими партизанами, виконую їхнє доручення, а скоро мають дати ще відповідальніше завдання. Тож потрібно знову повернутись у пекло і виконувати невдячну роль капо...»

На гроші, які дав Жан, Порик купив французько-російський словник та кілька пачок паперу. Поблукавши трохи містом, виїшов на дорогу, що вела до табору, і за якусь годину був уже на місці.

Після відбою у його комірчині зібрався на своє засідання штаб підпільної організації «Радянський патріот». Порик, два Василі — Колесник і Доценко, — Степан Кондратюк та Іван Федорук. Для конспірації засідання проводилося під виглядом картярської гри. А Порика почали називати підпільною кличкою — Громов. Завдання перед усіма ставиться одне: згуртувати довкола себе надійних людей спершу в бараці, а згодом у всьому таборі. Таким чином створити бойову підпільну організацію. Вона триматиме тісний зв'язок із штабом французького руху Опору департаменту Па-де-Кале. Звідти від французів отримуватимуть інформацію про становище на Східному фронті та про бойові дії руху Опору, національного фронту, що функціонує за межами Франції.

Кожен член підпільної організації усвідомлював, що віднині він не тільки в'язень, але й боєць, який бореться за визволення від фашистів Франції та своєї Батьківщини.

— Було вирішено — діяти без зброї, — сказав Порик і витяг з кишені папірець. — Але ось ця інструкція, яку дав мені Климов, про створення внутрішньої поліції з в'язнів, дещо міняє справу. Згідно з нею можемо мати кілька гвинтівок. Тут написано, що поліцаю, коли він вартуватиме в таборі, видається гвинтівка, — Порик обвів товаришів очікувальним поглядом.

Тишу порушив Василь Колесник:

— Ви як хочете, а я в поліцаї не піду. Ні під яким приводом.

— А ти гадаєш, мені хотілося стати капо? — Порик подивився на Колесника суворо. — Як же інакше можна боротися в таборі?

— Я все розумію, — винувато відповів Колесник. — Але... якщо гвинтівка потрапить до моїх рук, я тут же застрелю Климова чи когось із рексистів, хто попаде під руку. Я за себе не ручаюсь.

— Гаразд, Колесника звільнимо від цього, — погодився Порик. — А решті треба вступати. Іншого виходу я не бачу. По-перше, будемо поза підозрою, вільно виходитимемо за межі території, по-друге, хоч на кілька годин, та в наших руках буде зброя.

— Але ж треба буде із своїх товаришів знущатись, — міркував Василь Доценко.

— Можна це робити не по-справжньому. Кричи, галасуй, а рук не простягай, — радив Порик. — Крім того, ніхто з нас не збирається довго тут бути.

— А якщо од нас відсахнуться люди? — засумнівався Степан Кондратюк.— Адже коли почули, що ти став капо, то кожний з нас плював у твій бік і проклинав.

— Спершу треба більше товаришів залучити до організації, а потім підемо у поліцію. Тоді люди нас зрозуміють.

— Повстання б підняти,— загорівся Василь Колесник.— І всіх рексистів разом із Климовим перебити.

— Швидкий ти, Василю,— похитав головою Порик.— Усе хочеш зразу, одним махом. Почекай, настане час, і ми розстро-чимо цей табір.

А ввечері Климов зібрав усіх капо. Зблідлий від люті й страху, він зазиравав кожному в очі, наче хотів там щось вичитати, потім, тикаючи якимсь клаптиком паперу під ніс, кричав:

— Ти це читав?!

— Ні,— відповідали перелякані капо бараків.

Дійшла черга і до Порика, капо табору. Не чекаючи запитання, він сам попросив Климова дати йому прочитати папірець.

— Це не папірець,— скипів Климов.— Це партизанська листівка! — і ткнув її Василеві в руки.

Порик узяв, розгладив пожмаканий аркуш (такий знайомий, тільки почерк дивним здався, бо писав же лівою рукою) і прочитав:— «Товаришу, запам'ятай! Вугілля лопата — куля у батька і брата. Лейтенант Громов».— Повертаючи Климову листівку, здивовано запитав:— І це все?

— А тобі цього мало? Вдумайся у ці слова,— Климова аж тіпало.— Вдумайся!

— Може, це хтось пожартував,— прикинувся дурником Василь.

— Пожартував! — люто перекривив його Климов.— Усі бараки наводнені ось такими жартами. І в шахті їх повно. Хто міг це написати? — Климов уже вкотре доскіпливо приглядався до кожного капо, а вони, поопускавши голови, нітилися під його поглядом.— У вас немає підозрілих?.. Нема! — Нараз спинився він навпроти столу.— А в мене є. Це робота Колесника. Поки не виходив з ізолятора, листівок не було. А виїшов — зразу з'явилися.

— Ні! — твердо відповів Порик.— Колесник учора радився зі мною, щоб у поліцію записатися. І після роботи спить, мов убитий. Ви знаєте — у мене всі під наглядом. З моїх земляків, запевняю, ніхто не посміє би наважитись.

— Хто це зробив, я обов'язково докопаюсь,— Климов потрясав над головою зім'ятою листівкою.— Але застерігаю всіх: у таборі є комуністи. То їхня робота... Наказую: стежити

за кожним в'язнем, з підозрілих не спускати очей. Тільки так ми натрапимо на слід цього Громова.

— Хайль Гітлер! — виструнчившись перед Климовим, гаркнули капо бараків, а разом з ними й обер-капо Порик.

Климову подобалось, коли перед ним виструнчувались, і він відпустив їх з деяким полегшенням і надією.

Опісля Порика помічником Жана став Василь Колесник. Обер-капо також спускався у шахту разом з усіма, але в його обов'язки входило одне: наглядати за в'язнями і доповідати Климову про тих, хто не виконує норми.

Та коли Порик з'являвся у забої, Жан частенько кликав його обідати. Так було й сьогодні.

— Ви мене підготовуєте наче рідного, — зауважив Порик, беручи шматок хліба з салом.

— А ви обидва і є мені рідними, — розчулено мовив Жан, простягаючи харч і Василю Колеснику. — Коли на вашу землю напала гітлерівська нечисть, у зверненні Комуністичної партії Франції до нашого народу писалось, — він підніс догори затиснутий кулак: — Хто називає себе чесним французом, той віднині повинен вважатися другом радянських людей. Ці слова запам'ятав кожен порядний француз. — Помовчавши, весело всміхнувся. — Відколи розповів дружині про вас, стала класти у торбину додаткову порцію. Так що пригощайтесь, не соромтесь.

Нараз Жан згадав, як позавчора, прийшовши додому, він знайшов у кишені піджака листівку.

— Здорово і влучно написано: «Вугілля лопата — куля в батька і брата», — й підморгнув Порику, неначе здогадався, що це його затія. — Зміст її перегукується із словами французьких комуністів. Вони кажуть: Жан, Шарль, запам'ятайте, що вами зроблена зброя чи викопане вугілля фашисти застосовують для вбивства радянських людей. І вчать: чиніть так, як шахтарі Па-де-Кале, які страйкували багато днів. Це про нас.

— Ви страйкували? — здивувався Порик.

— Звідси, Василю, усе й почалося. У нас з'явилися перші комітеги руху Опору. Ще в травні сорок першого сто тисяч наших шахтарів провели тритижневий страйк. Ми вимагали хліба. Як не крутились Петен із Лавалем, що не робили, а хліб змушені були дати. Звичайно, — глибоко зітхнув Жан, — коли б їм для війни не було потрібне вугілля, вони б нас усіх повісили. А власникам шахт не по нутру такі листівки. Ці мерзотники із шкури лізуть перед окупантами, аби якнайбільше продати їм вугілля. Таким товстосумам окупація на руку, бо за вугілля добрячі гроші платять. На деяких шахтах уже почали копати нові пласти. І в нашій є нові горизонти. Може, звернули увагу

на бічні галереї — ото розвідувальні штреки. Там високий пласт вугілля. Вони відкриті вже давно — стовпці в галереях мохом обросли, але були законсервовані. А зараз їх розробляють.

— Душителям Франції віддають найкраще вугілля! — обурився Колесник.

— А що їм, капіталістам. Вони й чорту душу віддадуть, аби добрі гроші заплатив. — По хвилі Жан запропонував: — Десь на тижні виберемо вільну годину і я вам покажу галерею у нашій шахті — прогуляємось до нової лави.

— Гарзд, — кивнув Порик, зрозумівши натяк Жана.

ВИБУХ НА ЗАЛІЗНИЦІ

З порога барака Порику добре видно сталеві рейки колії, що простяглись удалину за сотню метрів од загорожі. Тричі на добу цією колією гуркотять ешелони, — і все з вугіллям. Два проходять під вечір, як в'язні повертаються із шахти, а третій — о сьомій ранку, коли вирушають на роботу. А зараз по колії стугонить состав, на платформах якого танки, гармати, вантажні машини. Війська перекидають на Східний фронт. Чому б і ні? Другий фронт не відкритий. Кого оберігатись?.. Були б у Василя міни чи вибухівка — полетіли б ці состави під укіс, як миленькі.

У душі Порик невдоволений, нервує. Минуло вже два тижні, а доручень від комітету руху Опору департаменту ніяких немає. Що вони там думають? Хіба він пішов би на таку ганьбу, став би обер-капо, аби знав, що доведеться сидіти склавши руки?.. Що ж, не дають доручень — сам виявляй ініціативу. А то що ти за керівник підпільної організації?

Порик відчуває, що й Колесник не може байдуже дивитись на колію поряд із табором та зносити гуркоти ешелонів.

— Диви, як погуркотів, — звертається Порик до Колесника.

— Бачу, — відповідає той і на мить замислюється. — Давай повисмикуємо костилі, що тримають рейки. Уявляєш, який буде тарарам!

— Пропонуваш розібрати колію поблизу табору? — насторожується Порик.

— Звичайно, — зухвало відповідає Колесник. — Хочеться побачити на власні очі, як посиніє від злості цей перевертень Климов.

— А де взяти ключі?

— Може, попросимо Жана.

— Спробуємо, — повеселішав Порик. — А післязавтра вночі зробимо вилазку. Дротяну загорожу треба перерізати звечора.

...Цієї ночі Колесник залишився з Пориком у його комірчині. Обидва не могли заснути. Опівночі взяли гайкові ключі і тихо вийшли з барака. Прохід у загороджі Порик зробив ще звечора, як і домовились. Тільки б не заблудитись і не натрапити на вартового. На сторожових вишках тихо. Ніч темна, моросить дрібний холодний дощ.

Опинившись по той бік загорожі, хлопці спочатку поповзли, потім піднялися на весь зріст і побігли. Нарешті насип. Порик ліг на шпали, доторкнувся до гладенької сталеві рейки, намацав головку шестигранної гайки. Заклав ключ і натиснув на ручку. Та гайка не піддається, наче її приварило до різьби. Крекче над своєю гайкою і Колесник.

— Заржавіла різьба, — шепоче він. — Треба було пляшку газу прихопити, він враз роз'їдає іржу.

— Згадала Хима про сало, коли на базар прийшла, — гірко пожартував Порик. — Давай удвох натиснемо на ключ.

Після певних зусиль гайка поволі подалась і почала туго відкручуватись. Для гарантії зняли й сталеву накладку, що з'єднувала рейку. За годину розібрали чотири замки і зняли накладки. Коли вже закінчували витягати болти, почули голоси і кинулись од колії.

Загородивши дротом прохід, вони повернулися у барак і лягли на лежанку відпочити. Та ніхто з них не стулив очей. Вони жили передчуттям того, що мало статися на залізниці о сьомій годині ранку. Обом здавалося, що сьогодні, як ніколи, час повзе поволі, наче волами їде.

Нарешті на прохідній закалатали в рейку.

— Давай свій піджак і кашкет, — запропонував Порик. — Піді піднімати барак і покладу одяг на твоїх нарах. А ти бери мій рушник, мило і гайда в умивальник. А звідти повернешся з усіма разом.

Передрання обіцяло світлий день. Кудись поділись важкі дощові хмари, щезла мряка.

Ось і сьома година. В'язні попрямували у харчоблок. Тільки ж чому не чути ешелону? Адже кожного ранку, коли Пориків барак прямує у харчоблок, повз табір проходить ешелон. Що ж трапилось нині? Може, хтось побачив, як вони розбирали колію, і попередив гітлерівців? А може, змінився графік руху поїздів? Якщо зараз, коли надворі ще похмуро, не промчить ешелон, то вдень помітять розібрану колію, і все загине. Даремно вони з Колесником ризикували. Правда, ключі закопали в землю, через кілька днів можна повторити вилазку в іншому місці, подалі од табору. Але ж так хочеться, щоб за-

думане сталося нині, зараз... Раптом почувся далекий гуркіт. Тамуючи хвилювання, Порик сів за свій стіл, почав чекати, коли йому черговий подасть котелок з кашею.

А ешелон важко стугонів колесами об рейки. Ще хвилину, друга... Порику аж подих перехопило. І тієї миті шалений гуркіт струсонув повітря, аж затряслися стіни. Почувся скрегіт, тріск, свист...

Рексисти кинулись до дверей. А там, за стінами, гриміли вибухи. Вікна харчоблоку засвітилися червоними пасмами відблисків.

— Горять цистерни,— зашепотів хтось за столом.— Видно, ешелон зійшов з рейок.

— Зійшов,— глузливо перекирив його інший.— Сам не зійде.

— Думаєш, хтось підірвав?

— Не хтось, а партизани.

— Які?

— Французькі.

— Біля табору?

— Тут залізниця не охоронялась.

— Військовий, видно, ешелон.

— На Східний фронт ішов.

— Не дійшов.

— Щоб кожен ось так...

А навколо колієвого насипу розлилося вогняне озеро — горіли вагони, цистерни, платформи, автомобілі, танки. В цьому вогненному вариві щось раз по раз бухкало, викидаючи сірі димові фонтани.

Вперше в таборі ніхто не знав, що робити: йти на шахту чи бігти гасити пожежу? Порик скомандував колоні першого барака:

— На шахту!

За нею потяглися й інші.

Вийшовши на подвір'я, Василь аж тепер помітив, як контрастно чорнів на білому фоні колючий табірний дріт. Цей сніг не радував. Адже в багатьох в'язнів взуття зносилось, а дерев'яні колодки, що видавали замість черевиків, були вкрай холодними — здавалося, ступаєш по снігу босоніж. Та як приємно були здивовані полонені, коли вже на другий день французькі шахтарі принесли їм одяг та взуття. Речі були ношені, бо новий піджак чи юхтові чоботи рексисти відбирали.

Сьогодні Галя була на видачі їжі. Стояла сувора, непрониклива, несхитна. Порик кохав цю чорняву подолянку Галю Томченко. Але хіба тепер, коли він став капо і вона ненавидить його за це, міг думати, тим паче говорити про свої почуття?

Він і сам сторонився дівчини, боячись почути од неї дошкульні, страшні слова, які б глибоко ранили його душу. І раптом зовсім несподівано разом із котелком вона простягла йому вовняні шкарпетки, хутко відвернулася, неначе вчинила щось негарне, заборонене. Шкарпетки були маленькі, дівочі, але вони неабияк зігріли Василеві не лише ноги, а й серце...

Цієї суботи Порик не пішов у шахту — вигадав іншу роботу. А сам чекав Галю, яка щотижня мила підлогу і в його кімнатці... Ось вона зайшла, мовчазна, непривітна. З очей аж палахкотить ненависть. Од холодної води її руки почервоніли і вкрилися синіми прожилками. Жаль обпік Василеве серце. Коли Галя злостилась на нього, навіть ненавиділа, вона подобалася йому ще більше. Ой, як кортіло підійти до дівчини, взяти за плечі і все докладно розповісти — звести до купи нею ж розведені мости недовіри. Але стримався. Не має права розсекретити себе й товаришів. І не тому, що не довіряє їй, а тому, що боїться за неї — раптом трапиться щось лихе. А Василеві так хочеться, щоб Галя залишилася живою. І повернулася додому, на своє рідне Поділля...

ТРЕТЄ ЗАВДАННЯ — ОСОБЛИВЕ

На подвір'ї шахти Жан побачив Климова, який щось запально говорив Порику. Наблизившись до них, звернувся до обох:

— Панове, вас, як керівників табору і моїх добрих знайомих, запрошую у неділю до себе на сімейне торжество. У мене день народження — гріх не відзначити. Посидимо, поговоримо. Василь на гармошці зіграє, заспіває нам своїх пісень, які я так люблю слухати.

— І я люблю. Гарно співає і грає, чортяка, — розщедрився на похвальбу Климов. — Але на іменини не зможу піти — зайнятий.

Жан і Порик знали, що цей тип не піде на іменини, бо боїться коменданта табору, який за таке панібратство може відправити на Східний фронт.

— А Порику відпускаю.

— Спасибі, — подякував той.

— Він уже постаріється випити за вас і за себе, — пожартував Жан.

— Е ні, — похитав головою Климов. — Хай п'є тільки за себе, а моє принесе.

— Зрозумів, пане Климов, — виструнчився Жан. — Ми наготуємо для вас таку торбу, аби доніс.

— Донесе, — зрадів Климов. — У нього сили вистачить.

Порик, звичайно, мав право виходу за межі табору і без дозволу Климова, але не більше як на шість годин. А нині треба було відлучитись надовше. Тому Порик зрадів — адже його відпустили на весь день. Ясна річ, ніяких іменин у Жана не було — Порик мав зустрітись з французьким підпільником, респонсаблем — відповідальним керівником центру руху Опору на півночі Франції — і командиром найбільшого партизанського загону Дюжарденом Вуаре.

Нарешті мало статися те, про що Василь стільки передумав. Дюжарден Вуаре знайомився з Пориком так:

— Я той, хто всім гітлерівцям, які потрапляють у мої руки, знімає голови ось цією шаблею, — він наполовину витягнув її з піхов і шпарко кинув на місце. — Не розлучаюся із нею ані вдень, ані вночі.

— У вас що, немає пістолета? — поцікавився Порик.

— Є пістолет і автомат. Але з фашистами в мене особистий раунок.

Вуаре сів і, скиливши голову на руки, довго мовчав. Потім Жан пояснив Василеві: гітлерівці його дружині в Берліні відрубали голову, а Вуаре з дочкою вдалося втекти. Тоді він і поклявся стинати голову кожному фашисту.

— І я б так робив, — запально мовив Порик, поглядаючи то на Жана, який зараз виконував роль перекладача, то на Дюжардена Вуаре.

Високий, з чорною, як смола, чуприною, широкоплечий, Вуаре скидався на шахтаря, яким був насправді. З Жаном вони дружили. Дочка Вуаре зараз жила в сім'ї Жана під виглядом прийомної сироти. І ніхто не підозрював, що її батько національний герой Франції.

По хвилі Вуаре підсів до Порика ближче.

— А тепер поговоримо про справи. Перше завдання — створити із військовополонених підпільну організацію.

— Скажи йому, — підморгнув Порик Жанові, — що ми вже створили таку організацію і називається вона «Радянський патріот».

Від цього повідомлення у французів аж очі засяяли.

— Молодець! — похвалив Вуаре. І запитав: — А що ви вже зробили?

— Ще мало. Ліквідували шість провокаторів, випустили листівку, пустили під укіс військовий ешелон.

— Непогано для початку, — зрадів Вуаре. — То можна вважати, що перше наше завдання ти вже виконав.

— Як перше? — здивувався Порик. — Це вже друге. Я ж капо став не з власного бажання.

— А-а, так-так, — розсміявся Вуаре. — Правильно. — Потім

серйозно: — Третє завдання буде особливим і... майже неможливе для виконання. Але треба спробувати. Іншого виходу у нас немає.

Од цікавості у Порика загорілись очі. Що ж таке важливе йому збираються доручити?

— Зараз гітлерівське командування прислало сюди, на північ, кілька регулярних військових частин, щоб нас задушити. Навіть з Арраського і Верденівського лісів довелось перевести партизанів у «поштові ящики». Тут би згодилась ваша українська ліси. Отже, підричник виходить зі свого «ящика», тобто конспіративної квартири, підриває ешелон, а заховати хвоста ніде — гітлерівці всюди винюхують. І гинуть один за одним не тільки військові спеціалісти, а й люди, у яких вони переховувались. Немає у нас надійного прикриття. Практично стало неможливо підривати поїзди. Війна на залізничних коліях припинилась. Уже загинуло кілька груп мінерів. А таких спеціалістів треба берегти як зіницю ока. Тим часом партизанську війну проти окупантів не можна припиняти ні на день. Бо гітлерівці вивозять у Німеччину вугілля, із Франції перекидають війська на Східний фронт. Треба, щоб вони туди не доїжджали... Ти мене розумієш?

— Так.

— То слухай, що повинен робити. Потрібно прийняти в табір близько ста військових спеціалістів — мінерів-підричників — під виглядом утікачів з інших таборів. Вони одержуватимуть завдання з штабу руху Опору через Жана і тебе. Ти, як оберкапо, видаватимеш їм перепустки на вихід за межі табору. А вони чинитимуть диверсії, пускатимуть під укіс ешелони, висаджуватимуть у повітря ферми високовольтних передач, шахти. А повернувшись у табір, працюватимуть у шахтах, як усі в'язні. Гітлерівці будуть шукати партизанів скрізь — тільки не в таборі.

— Виходить, французькі партизани перебуватимуть під німецькою охороною і на повному їхньому утриманні, — заговорив Василь. — Здорово придумано! Аж не віриться у реальність такого.

— Уся надія на твою допомогу, — Вуаре не зводив погляду з Порика.

— Я зроблю все, що в моїх силах! — твердо відповів Василь.

Берлін вимагав від командуючого німецькими військами у Франції генерала фон Штюльпнагеля одного: більше вугілля для промислових підприємств Рура. А той у свою чергу цінував кожного команданта табору лише за однією цифрою — скільки його в'язні видобули вугілля за добу. Інший показник в рахунок не брався.

А тим часом у Бомонському таборі в'язні вмирили. Кожного ранку все більше і більше виносили з бараків трупів до ями. Важка праця під землею, баланда з брукви, хліб із тирсою — таке витримував не кожен. Особливо швидко переставлялися ті, кого привозили сюди з концентраційних таборів.

Барак Порикових земляків вважався передовим. За це Климов прихильно ставився і до самого обер-капо. Довіряв йому. А то було на руку підпільникам, які почали здійснювати задуманий план. Ось Порик дав завдання Колеснику — щоб через тиждень половина людей у третьому бараці захворіла коростою.

Через тиждень половина в'язнів із передового вибою лягла в ізолятор. Це неабияк стривожило Климова. Він викликав до себе Порика.

— Що робити? — розгубився він. — Треба рятувати становище.

— А що тут робити, — спокійно відказав Порик. — Хвороба — така штука, що посвербить тиждень-другий і перестане.

— Тиждень-другий?! — аж спаленів Климов. — А хто вугілля копатиме? Хто?

— Здорові.

— Але ж не буде норми.

— Не буде, — погодився Порик. — Але ж на те є об'єктивні причини.

— Знаєш, що за ці об'єктивні причини нам з тобою від коменданта буде?

— Ну, вижене мене з капо, — стенив плечима Порик.

— Не тільки це...

— Страшнішого від смерті нічого не буде, — Василь зробив байдужий вигляд.

— Треба знайти якийсь вихід, — вже лагідніше заговорив Климов. — Подумай, Порик. Ти ж майстер на різні вигадки.

— Та є у мене одна ідейчина, — ніби між іншим почав Василь. — Якось у міському кафе в Еннен-Льєстарі до мене підійшов один мій земляк. Признався, що втік із сусіднього табору, а чув, що в нашому краще харчують. То просив, чи не можна якось у наш табір перейти, бо французи милостиню перестали давати і переховувати відмовляються. І ще казав, що він не один, а таких блукачів багато. До сотні набереться. Я, звичайно, йому відмовив, бо, самі знаєте, приводити втікачів у табір не маю права. — Почухавши потилицю, Василь скривився. — Може, він і досі там кружляє.

— Негайно біжи туди! — ухопився Климов за цю ідею. — І всіх їх веди сюди. Обіцяй підвищений харчовий пайок і все таке інше.

— Мені що, піду,— ліниво сказав Порик.— Але не гарантую, що когось приведу.

Раптом він зам'явся.

— Грошей хочеш? — здогадався Климов.

— Не в особистій же справі йду,— знизав плечима Василь, помітивши, як Климов одразу змінився. Так було завжди, коли мова заходила про гроші, бо цей метал був для нього важливішим від усього на світі.

Невдоволено скривившись, Климов вийняв п'ять марок і простягнув Василеві:

— Думаю, всіх не проп'єш.

— Старатимусь,— слухняно відповів Василь.— Може, взагалі не буде кого частувати, то всі й поверну.

Климов заусміхався від почутого. Йому було приємно відчувати свою зверхність над Пориком, якого він, як сам гадав, так мастко приручив.

— Ой, мало не забув... А перепустка? — звернувся Василь до Климова.— Що це я за капо табору, що мені видасте на тиждень дві перепустки. Я ж їх віддаю тим, хто відзначився на роботі, а собі нічого не залишається.

— Більше для тебе з цим ускладнення не буде,— Климов підійшов до сейфа, відімкнув важкі дверцята і кинув на стіл кілька пачок перепусток.— Бери скільки треба.

— Багато мені ні до чого. А одну пачку візьму.

— Ти хоч знаєш, скільки перепусток у цій пачці? — Климову аж перехопило подих.— Тисяча!

— Та невже? — щиро здивувався Василь.— У мене в місті француженка знайшлася. Може, коли й увечері закортить збігати.

— Уже встиг,— смачно зареготав Климов.— Бачу, ти гав не ловиш!.. І правильно робиш. Заради француженки бери вже цілу пачку,— але застеріг:— Тільки заховай. Бо коли дізнається комендант, влетить мені.

— Так уже й влєгить. Не ворогу ж дали, а капо,— й запевнив:— Скоро наш барак покаже всій шахті, як треба працювати.

Погулявши півдня по місту, смачно пообідавши в кафе, Порик повернувся назад і віддав дві марки Климову. Той неймовірно зрадів. Потім Василь розповів легенду, вигадати яку в нього був час: мовляв, на щастя, стрів того земляка, з ним і витратив три марки.

Домовились, що в середу він приведе втікачів з інших таборів.

— Молодець,— похвалив Климов, вкладаючи у гаманець повернені марки.— Може, на підмогу рексистів дати?

— Рексистів? — ніби завагався Порик. — Мабуть, не варто. Ще сполохають. Краще, я сам приведу.

А другого дня у забої Порик зустрівся з Жаном. Розповів йому, як виконується завдання. Було домовлено, що Жан усе передасть Вуаре і що в середу, тобто через два дні, сотню військових французьких спеціалістів він чекатиме біля кафе в Еннен-Льєтарі.

— Їх приведе Гастон, — пояснив Жан. — У середу він не вийде на роботу. — А по паузі: — Як то їх приймуть у таборі?

— Приймуть, — залепнив Порик.

— А якщо?..

— Якщо немає провокаторів серед ваших спеціалістів, то я головою ручаюсь, що буде все гаразд.

— Провокаторів не повинно бути. Люди перевірені, надійні.

— А в бараці я їх відрекомендую втікачами з інших таборів.

Здавалося, що найважче позаду, насправді ж воно тільки починалось. Оглянувши прибулих утікачів, Климов запитав:

— Євреїв серед вас немає? — почувши ствердну відповідь, наказав відвести в баню.

Порик розділив військових спеціалістів на кілька груп. У кожную групу входив хтось із радянських підпільників. Так що зараз у підпільній організації нараховувалось уже 112 чоловік. Це була чимала бойова одиниця. Тепер потрібна була зброя. А вона знаходилася у містечку, за дротом, і звідти її треба було доставити в табір.

Схов зброї вирішили обладнати у Пориковій кімнатці — під підлогою, де стоїть стіл. А носитиме її з міста в табір він сам. Бо обер-капо ні рексисти, ні Климов не обшукують, як трапляється з іншими, коли ті повертаються у табір. Тепер Порикові треба було виконати найважче: поступово перенести в табір близько сотні пістолетів, гранати, вибухівку.

Французькі товариші дістали вина, і Порик чудово грав роль кавалера, закоханого у вродливу французькенку. Жан десь роздобув гармошку. І коли Василь вертався із побачення та приносив Климову вина, той наказував йому ще й грати і співати. Порик змушений був виконувати ті накази. Треба було йти на все заради того, аби опівночі повернутись у табір із зброєю.

Ці «музичні вечори» були моторошними і для в'язнів, і для самого Порика. Бо ж майже ніхто з полонених не знав правди. Тому вони проклинали Порика, ненавиділи, як лиш могли. Хіба ж можна розважатися, коли від голоду і хвороб гинуть товариші?.. А Василеві оті мелодії навіювали спогади про вечорниці в Соломірці, де він грав до півночі хлопцям і дівчатам. Тільки ж це були мирні й веселі вечори.

Та найбільше Порика шокував перекладач Щербета. Чи то

від горілки, чи ще від чогось цей антихрист і вбивця, який так само, як і Климов, водив в'язнів до ями на розстріл, враз почувши жалібну мелодію, починав ридати. Іноді Василь починав уже співати веселішою, а той усе схлипував і схлипував. У такі хвилини Порика охоплювало нестримне бажання звестися на повен зріст і кинутися на цих бандюг, що сиділи поруч і слухали його музику. Та зробити цього не міг, бо щовечора, тільки-но смеркало, повинен іти «на побачення» до своєї французьки.

І ось нині, щойно зібрався у похід, раптом завважив біля табору Луар. Що трапилось? Чому вона сюди прийшла? Ставна, вродлива, дівчина привернула увагу самого Климова. Він аж прищмокнув губами і підморгнув Порикау:

— Глянь, он твоя французька. Не витерпіла.

Віддавши гармошку Доценку, Василь хутенько попрямував до Луар. Він знав, що у неї в кошику гранати і пістолети. Цю «наречену» вибрали Порикау французькі партизани. На її квартирі він завжди забирає зброю, яку туди доставляють підпільники. Перед тим як зайти в будинок, вони, обнявшись, довго блукають містечком, удаючи закоханих. Так було щоразу. І раптом...

Останнім часом Василь помітив, що дівчині нелегко грати закохану. У неї зародилося справжнє почуття. Порик нітився: не хотів образити Луар, але їй не міг відповісти взаємністю. Він кохав Галю. Та їй, щоденно ризикуючи власним життям, не мав права зробити нещасною Луар. Про це він якось сказав їй. Але дівчина не зважала на його виправдання.

Сьогоднішній вчинок Луар переконав Василя остаточно, що вона здатна штовхнути їх обох у лапи смерті. Безглуздої, нічим не виправданої.

— Доведеться просити центр, щоб підшукали іншу зв'язкову,— відвівши вбік, Порик почав вичитувати дівчину.— Так же можна провалити всю операцію.

— Ні, ні! Тільки не це,— благала Луар.— Я більше не буду... Ти ж сьогодні не прийшов у призначений час, от я і вирішила...

Василь насупився і вже хотів сказати їй щось дошкульне. Але Луар перебила його:

— Краще пригорни мене, бо на нас дивиться весь табір. Я ж твоя кохана.

— І справді,— скаменувся Порик, беручи в одну руку кошик, а другою обнімаючи дівчину. Так вони ввійшли у невеличкий гайок, що починався одразу ж за териконом.

— Якщо бажаєш приходити в табір, приходь,— пом'якшав Порик.— Але зброї із собою більше не бери. Зрозумій, ми повинні бути обережними, щоб не провалити справи.

— Добре, — мирно погодилася Луар, та Василь прочитав у її очах сум і тривогу.

— А вино для Климova є? — перевів він розмову в інше русло. — А то вже з других вечорниць вертаюся з порожніми руками. Він цього не любить.

— Вино є. Подобрішає твій Климов.

— Який же він мій?! — спалахнув Порик. — Сама ж знаєш, що мушу чесати чорта, щоб шкури не подерти і шерсть пригладити. — І, стиснувши кулаки, процідив: — Настане час, розквітаюся за все!

— Коли то ще буде?..

— Скоро, дівчинко, скоро.

— І підеш тоді у французькі партизани?.. А закінчиться війна, залишишся у нас? Якщо не захочеш, то я поїду з тобою, у твою Соломірку.

Він нараз усміхнувся.

— Чого посміхаєшся?

— Уявив тебе на нашому пастівнику на березі Бугу. Колись, ще малим, я там пас корову і читав роман Гюго «Знедолені». Так я уперше познайомився із Францією. І найбільше мені сподобався Гаврош, — зітхнув Василь. — А зараз я на його землі...

— Гаврош ти мій, — Луар ніжно пригорнулася до Василя.

Порик завжди встигав повертатися з «побачення» у табір до початку одинадцятої вечора. Заховавши зброю, заходив до Климova, ставив на стіл пляшку вина, посміхався, проводячи долонею по шиї — мовляв, задоволений донікуди. Климов багатозначно прицмокував, мружачи очиці, потирав долоні і розкорковував пляшку.

Нині Порик зайшов до Климova схвильованим та знервованим. Климов лежав на канапі зодягнений і, як здалося Василеві, не стільки чекав вина, скільки чогось іншого. Бо звичайно він у цей час був уже в піжамі.

— Пане Климов, чим викликане таке недовір'я? Мене на прохідній хотіли обшукати рексисти.

— Жарти, — підводячись, мовив Климов і не без цікавості перепитав: — То що, обшукали?

— За їхню поступливість я віддав дві пляшки вина.

— Що?! — скочив на ноги Климов.

— А те, що чуєте. Не міг же я допустити, щоб у мене, капо, кишені вивернули, а за вино прикінчили.

— Ну ти ж і капо, — нещиро розсміявся Климов. І зізнався: — Хотів дізнатись, скільки Порик вина приносить і чи все мені віддає.

— Усе віддаю. Можете перепитати у рексистів.

Порик зрозумів, що Климов бреше. Він наказав рексистам обшукати його не заради вина, а для чогось іншого. Невже щось пронюхали? Чим викликане підозріння Климова?

— Хіба я вам не догодив? — з образою в голосі запитав Порик.

— Просто цікавість, — і весело реготнув: — А якщо я сам повартую на прохідній, якої тоді заспіваєш?

— Кінчився мій роман, — почав Василь на ходу вигадувати версію. — Відшила мене французенка. Так що більше ходити нікуди.

На цьому вони й розпрощались.

Уже лежачи в постелі, Василь з острахом подумав: «Припізнись я на день-другий з перенесенням зброї, й оцей фашистський прихвостень спіймав би мене на прохідній. Про щось дізнались чи звичайна підозрілість? Певно, останнє. Однак треба бути насторожі».

ДЮЖАРДЕН НАКАЗУЄ

Як завжди у п'ятницю, Порик спустився у шахту, щоб перевірити роботу в забоях. У суботу він доповідав про це Климову, а той коменданту табору. Вони обидва не спускались у шахту — боялися.

Нарешті дістався до забою Жана.

— Де ти так довго ходиш? — зауважив той. — Час обідати.

— Поки обійшов усі забої...

Жан розстелив рушника і, викладаючи із сумки обід, стиха говорив:

— Є ще одне завдання, Василю. Вуаре Дюжарден просить... — він зробив невелику паузу і поправився: — Наказує, щоб ти став начальником табірної поліції.

— Та ви що?! — аж скрикнув Порик.

— Так треба, Василю. Не тільки Бомон, а всі довколишні табори повинні бути в наших руках...

Порик розумів, що, очоливши табірну поліцію, матиме більше можливостей для підпільної роботи. Автоматично він став і заступником коменданта по охороні в'язнів. Але як здійснити задумане: зайняти пост начальника поліції? Поки живий нинішній начальник Жужма, і думати про це не може.

Порик знав, що Валерій Жужма любив не тільки розстрілювати в'язнів, а й ловити рибу. Кожної неділі у супроводі двох поліцаїв на велосипеді відправлявся за десять кілометрів до річки. Зваживши все це, Порик розробив план дій.

...Василь Колесник разом з братами-сибіряками Іваном та

Георгієм Сорокіними прибули на велосипедах (їх на цей день роздобув Жан) зразу ж після того, як Жужма, розсівшись на березі, закинув вудки. У зарослях очерету й лепехи подекуди траплялися копички сухого торфу. На одну з них вмонтувався Колесник. Тепер він добре бачив голову Жужми, що виглядала з-за трави. Один поліцай з гвинтівкою на плечі стояв там, де починалося торфовище — за високим очеретом, другий вартував біля дороги, де течія круто повертала вправо і губилась у кущах верболузу. Річка чимось нагадувала Колеснику рідний Буг, який протікає зразу за їхнім городом. І тут так само, як у Голодьках, пахло очеретом, торфом, п'янкуватою лепехою.

Хлопці залягли в очереті. Звідси річка й поліцаї були, мов на долоні. Чекати довелося довгенько, аж крижі затерпи, і в животі кишки марш грали.

Сонце вже підходило до zenіту. Риба більше не клювала.

— Порфірію!

— Га, пане начальнику.

— Пора йти до криниці. Води захотів. Та й рибу час варити.

— Та вже йду...

Колесник бачив, як поліцай, витираючи піт із чола, почував до Жужми. Той стояв на березі, голий до пояса, і солодко потягувався. Голова його була зав'язана носовою хустинкою, з-під якої висувалося мокре від поту вербове листя. Неподалік виднілись дві гілляки, застромлені в землю, — під ними Жужма ховався від сонця, коли рибалив.

— Порфірію, ти б хоч мундир зняв. Чого паришся? — глузував Жужма із свого підлеглого.

— Можна і зняти, — почав роздягатися поліцай. — Давно я хотів вам сказати, — наблизився він до Жужми, — що в таборі діють комуністи. Вже половину нашої команди сплавили. Я щовчора лягаю спати і думаю, чи не буде на ранок і в мене перерізана горлянка.

Жужма закашлявся.

— Я знаю. Замаскувалися добре, гади. — І враз запитав: — А що ти думаєш про нашого старосту?

— Про Порика? — здивувався поліцай. — Своя людина.

— Зовні своя. Галасує. А піднебіння у нього, голубе, червоне. Відчуваю нюхом. Позавчора, коли ми підстрелили бандита з листівками, він у присутності коменданта почав мене вичитувати: «Треба було спіймати! Тоді б ми всю банду розкрили. А мертвий не заговорить...» Галасує. Наче і правильно, а по очах бачу, що дуже вже шкода йому того підстреленого.

— А може, це від страху підозрілість?

— Чого мені боятися? — Жужма потягнувся, постояв хвилину навшпиньки, ніби щось виглядав.

— Після Сталінграда німці відступають. Скоро їх до Дніпра притиснуть.

— Сюди червоні не дійдуть. А по війні я знайду собі багату французенку і женюсь. Тобі раджу зробити те саме.

— Мене додому тягне.

— А в мене немає дому.

— Кажали ж, що земляки.

— Це я збрехав. Я з Брукенталю. Було таке селище німецьких колоністів на Львівщині. Батько мій наполовину поляк, одружився на багатій удові-німкені. Так ми стали колоністами.

— А в 39-му вас не чіпали?

— Ні. А оце рідні написали, що цієї зими спалили бандерівці Брукенталь і вибили всіх жителів. І батьків моїх. Тепер розберись — де свої, а де чужі.

— Еге ж, — зітхнув поліцай. — Усю рибу чистити?

— Половину треба ж завезти коменданту табору. Хоча це швабська свиня. Ми йому свіжу рибу привозимо, а він нам кров'яного хліба дав. Розкрив оце газету, а його обсіли сині мухи. Та від цього хліба навіть в'язні відвертають морди, — і сказав другому поліцаю, котрий якраз надійшов: — Бери рибу, йди до верби і чисть. А ти, Порфірію, гайда по воду, — і ліниво потягнувся. — Мені скупатись закортіло — розпарило. — Він сів роззуватись.

Асфальтовою дорогою, що лежала неподалік, час від часу снували вантажні та легкові автомобілі. Кудись переїжджала німецька військова частина.

Колесник багатозначно зиркнув на братів-сибіряків, підморгнув їм і поплазував по траві до річки, а ті подалися до шляху, куди поліцаї почваланали чистити рибу. Колесник чув, як зачлюпала вода у річці, як голосно порскав Жужма, гамселячи ногами, і здогадувався, що той пливе вниз по течії. Берег був похилий, зарослий очеретом та лепехою. Просуватись безшумно було нелегко, тому Колесник час по часі зупинявся, дослухався. Ось і вода, Колесник навіть торкнувся її рукою. Між зів'ялими гілками лежав мундир начальника поліції. З-під нього виглядав приклад гвинтівки і ремінь з кобурою. Колесник затаїв дихання. Ще кілька метрів — і зброя в його руках. Заховавши гвинтівку у траві, а пістолет засунувши у кишеню, Колесник обережно розгорнув очерет і побачив широке плесо. Вітерець ліниво котив по ньому дрібні хвилі. Жужма стояв по груди у воді і плюхкав собі в обличчя.

Нарешті він, голосно порскаючи, поплив назад до свого місця. Колесник швидко зняв піджак, взуття і заховався в очереті. Невдовзі хлопотіння води стихло, лиш чути, як Жужма сопе біля берега. Враз його мокра голова з'являється над зарослями.

Він обертається, присідає, щоб пополоскати ноги... І в цей момент Колесник з фінкою у руці кидається прямо на мокрі плечі Жужми. Удар — і Жужма посунувся з берега в річку...

Як не шукали рексисти начальника табірної поліції — на слід не натрапили. Куди подівся Жужма з двома поліцаями, — для всіх було загадкою.

— Може, вони втекли, — висловив свою думку Порик, коли комендант табору рознікав усю адміністрацію, у тому числі й старосту.

Браз комендант умовк і здивованим поглядом зміряв Порика: як це йому не спала на думку така версія?

— І справді, могли втекти, — погодився комендант. — Як це у вас кажуть?.. Вовк у ліс дивиться.

— Скільки вовка не годуй, а він у ліс дивиться, — уточнив Порик.

— Зер гут! — кивнув головою комендант і раптом запропонував: — А Порик не бажає зайняти пост начальника табірної поліції?

І хоч Василя приголомшила ця пропозиція (адже він не думав і не гадав, що все вирішиться так просто), роздумувати було ніколи. Він стукнув каблуками і бадьоро проказав:

— Вважатиму великою честю! Постараюсь виправдати ваше довір'я!

НАЧАЛЬНИК ПОЛІЦІЇ

У начищених до блиску чоботях, у чорному поліцейському мундирі, високому кашкеті, з пістолетом при боці Порик зайшов у невелику кімнату караулки. Рексисти, що прийшли з варті, хоч і не були йому підлеглі, виструнчилися. Раптом Василів погляд спинився на дзеркалі, вправленому в стінку, і він жахнувся: у цьому уборі не впізнав себе.

Тут, на прохідній, Порик повинен чекати посланця. Хто він? Котрийсь із солдат охорони командира власовської роти, що охороняє склад із зброєю та боєприпасами, розташований у Верденівському лісі. Ця рота ось-ось має прийти до табору.

Уже місяць, відтоді як став начальником табірної поліції, Комітет руху Опору Півночі Франції призначив Порика командиром усіх підпільних організацій таборів радянських військовополонених. Понад тисячу людей об'єднували вони. Це вже сила! озброїти 6 їх. Тоді можна дати справжній бій окупантам, а над таборами пустити червоного півня. Зброя була потрібна і французьким партизанам. Тоді, на першій нараді командирів міжтабірних підпільних комітетів, Порик познайо-

мився із командиром підпільної організації Валенсьєнського табору Йосипом Калиниченком, а той звів його з лісником Антеком Кростом, який виявив у Верденівському лісі склад зброї.

Кілька разів на склад нападав загін під керівництвом Шарля Дебарже, але марно — на території складу було два дзоти. Партизани поколошкали власовців, але оволодіти арсеналом зброї та боєприпасів не змогли. Після кожного такого бою командир власовської роти їздив по таборах і вербував із в'язнів поповнення.

У Бомон він навідується вдруге.

Тож комендант табору послав Порика, як свого заступника, зустріти власовського гостя і привести до нього в кабінет. Порик хвилювався. Адже з приїздом у табір власовців починалося виконання найважливішого завдання, про яке просив Шарль Дебарже. Те, що не змогли зробити партизани, повинен здійснити Порик та його люди.

Коли власовський капітан приїздив у табір перший раз, Шарль Дебарже попросив Порика підібрати п'ять-шість надійних в'язнів і умовити їх піти на службу до власовців. Потім Порик зібрав найнадійніших членів підпільної організації і розповів про задуману операцію.

— Я не можу наказати комусь із вас піти на цей крок, — сказав Порик. — Тут потрібні добровольці. Справа, самі розумієте, ризикована, розплатаю за неї може бути й смерть.

Добровольців виявилось чимало — відібрали п'ятеро. І ось нині від них має прийти зв'язковий. Звістка, яку привезе він, повинна стати початком операції.

Взагалі-то комендант табору не задоволений приїздом власовського офіцера. Це Порик знає. Бо з кожним днем все скрутішає з робочою силою. Табір майже не поповнюється новими в'язнями. А з Берліна щоденно цікавляться видобутком вугілля, вимагають його більше, погрожують. Комендант відбивається: «Я ж без руки!» — «Нічого, зараз і одноруки працюють». Тому він розпорядився вишикувати на плацу лише три бараки, зіславшись на те, що інші зайняті на відбудові розбомбленого англійською авіацією аеродрому. А Порика наказав якнайшвидше випровадити власовця з табору в ресторан.

Нарешті чути гул вантажної машини. Порик поправляє кашкет, підбиває кучері. Виходить із караулки. За прохідною — поліцаї. Більшість — його друзі.

Зелена автомашина з критим брезентом кузовом зупиняється перед брамою. З кабіни виходить власовський капітан, а з кузова вискакують чотири солдати з автоматами. «Котрийсь

серед них посланець»,— думає Порик, міряючи поглядом прибулих. Привітавшись із Пориком, офіцер сказав по-російському:

— Перекладача — до мене.

— Не треба,— з удаваною доброзичливістю мовив Порик.

— О! Земляк у чині начальника поліції! — радісно вигукнув власовець.— Радий, дуже радий! Сподіваюсь, тут ми наберемо поповнення.

«Дулю з маком ти одержиш тут, а не поповнення»,— відступається Порик, даючи дорогу капітану і пояснюючи, що має наказ супроводити його до коменданта табору.

Враз між Пориком і капітаном виростає високий солдат із охорони. Він завжди ходить попереду свого командира — така його служба. Офіцер доброзичливо посміхається, пропонуючи солдату йти вперед. Але той, наче й не помітивши жесту, весело питає у Порика: «Акцент у вас, пане начальнику поліції, український. Ви часом не з Вінниччини?»

Це був пароль!

— З Вінниччини,— теж зрадів Порик.— Земляка зустрів!— І кинувся обнімати власовця, відчувши, як той спритним рухом щось поклав у його кишеню. Випускаючи з обіймів солдата, Порик звернувся до капітана: — Хто б подумав, що ось тут зустрінеш земляка. Правду таки кажуть, що гора з горою не сходиться, а людина з людиною обов'язково... За нашим подільським звичаєм таку радісну подію треба обмити. А то сьогодні — живеш, а завтра — гниєш.

— Я не проти,— плямкнув губами капітан.— Гадаю, не в таборі будемо це робити?

— У ресторані, в Дрокурі,— запобігливо похвалився Порик. І звернувся до Василя Доценка, який стояв серед поліцаїв: — Бери велосипед і крути в Дрокур. Замовляй столи і чекай нас там.

Усе йшло як по-писаному. Правда, Порик ще не знав, що повідомляється в записці. Її треба було прочитати і якимось вручити Василю Доценку. Той виручив сам. Коли вони зайшли на подвір'я табору, він підійшов до Порика, ведучи в руках велосипед.

— А гроші, пане начальнику?

Відставши на хвилюк від власовця, Порик вийняв гаманець. Розгорнувши записку, швидко пробіг очима і разом з грішми вручив її Доценку.

— Передаси ліснику,— прошепотів і побіг наздоганяти капітана.

День був літній, душний, хоч і вітряний. На териконах танцювали високі стовпи чорної пилюки. В'язні, вишикувані

на плацу, похмуро дивилися на власовського офіцера, що з'явився перед ними у супроводі коменданта табору і Порика. Ненависть світилась у їхніх поглядах. Адже для більшості з тих, хто не знав про існування підпільної організації, він був таким же ворогом, як і власовський офіцер.

Щоб не зустрічатись із злісними поглядами полонених, Порик дивився поверх їх голів, туди, де на горизонті, далеко за табором, чорніли терикони, сивіли копри. Це нагадувало йому, що зараз живна пора. Пам'ятає, ось такі суховії на соломірських полях перекидали хлібні покоси, носили по степу колосся. Десять людей жнуть. А тут... Перед Пориком лисіла вгородована потилиця власовця. Той якраз зняв із голови вицвілий на сонці кашкет і, витираючи хустинкою спітніле чоло, говорив. Казав те саме, що місяць тому, тут же, на цьому місці, мовляв, Німеччина зараз у скрутному становищі, але це тимчасове явище. Скоро доблесні війська фюрера покажуть ворогам, де раки зимують. І в цьому їм допомогатиме Російська визвольна армія, створена генералом Власовим.

— Тому закликаю вас: вступаєте в частини і гарнізони РВА!

Щоб не видати себе, Порик нагнувся і вдавав, що витирає хусточкою на чоботі пляму. А власовець розпинався далі:

— Зараз обов'язок кожного — всіляко допомагати Гітлеру, записуватись у військочесного генерала Власова... Ось треба поповнити і нашу роту, яка охороняє важливий військовий об'єкт.

«Мели, мели, все одно на твою фашистську агітацію ніхто із в'язнів не клює», — потішався у думках Порик і поглядав на годинник: «Доценко вже у Дрокурі. Щоб тільки одразу зустрівся з лісником...»

Власовець умовк, перевів подих. Йому було душно. Витерши від поту голову, наказав:

— Я чекаю. Підходьте — записуйтесь.

Та шеренги в'язнів стояли непорушні. Ніхто не ступив і кроку.

— Що це таке?! — розгублено звернувся капітан до коменданта табору.

Той тільки розвів руками.

— Я можу змусити їх працювати в шахті, а набір у ваше військо — справа добровільна, — ліниво зиркнув і він на годинник, даючи зрозуміти, що церемонія зустрічі закінчена, нічого марнувати час — в'язням треба спускатися в шахту.

І саме в цей момент із шеренги третього барака хтось вигукнув:

— Я хочу до вас!

Це приголомшило Порика. Не тому, звичайно, що серед в'язнів виявився мерзотник (Василь знав, що і такі тут є), а від того, що новоспечений власовець ставав «третім зайвим» в операції.

А в'язень, підійшовши до власовського офіцера, стукнув за-каблуками і прохрипів:

— Прошу дозволу, пане капітан, служити у вашій роті.

— Молодець! — похвалив його офіцер. — А ще хто хоче?

Усі мовчали.

— Коли немає більше очочих, — роздратовано вигукнув комендант, — то марш на роботу, на шахту! — І повернувся до власовського офіцера, кинувши вже на ходу: — Вас проведе мій заступник Порик.

Щоб не викликати підозри, Порик особисто супроводжував капітана до міста, де в ресторані повинні були вони пообідати. Він забрався у кузов, сів поряд із «земляком» і, обвівши поглядом усіх, подумав: «Нас буде четверо — я, Доценко, лісник, зв'язковий. А їх — три солдати... Все було б нічого, якби не оцеї новоспечений власовець...»

Вантажівка заревіла, і вітер залопотів по брезенту кузова. Дорога рівна, вимощена залізобетонними плитами. Не трясє.

— Звати тебе як? — запитав Порик у в'язня.

— Віктором.

— Не захотів копати вугілля?

— Я прецінь у своєму селі був у вашій формі. Тут непорозуміння. Нарешті, трапилась нагода.

— Дуже ненавидиш комуністів?

— Господарку нашу забрали, а батька репресували. Особистий рахунок маю з ними.

— Значить, із розкуркулених, — «співчував» Порик. — Як кажуть: за моє жито мене ж побито.

— Ви ворожбит, пане начальник.

Шофера і колишнього в'язня не запросили з собою, їм винесли їсти до машини, а решта з компанії їла й пила у майже порожньому залі з великими фікусами. Коли обід наближався до кінця, у зал зайшов лісник Верденівського лісу Антек Крост. Василеві було відомо, що власовці майже всі добре знають лісника (він їм організовував лови на козуль, кабанів). Тому чекав на запитання п'яного капітана.

— А ти звідки знаєш Кроста?

— Наш комендант табору заядлий мисливець, — з гідністю відповів Порик. — То як же мені не знати лісника? Тут, на півночі, тільки в нього ліс, у Вердені.

— Браво! Тепер ми разом будемо ходити на кабана.

— Обов'язково...

Власовці так сп'яніли, що ніхто з них навіть не поцікавився, чому раптом у ресторані з'явився лісник. А той присів до столу і, журно хитаючи головою, докоряв:

— Ні випити, ні закусити, бачу, у вас немає. А в мене вдома печена лосятина, пшенична горілка...

— Лосятина? — ледве звівся з-за столу власовський офіцер. — Чого ж ми туг сидимо? Поїхали до лісника! Нам же по дорозі, у Верденівський ліс.

На повній швидкості вантажівка мчала широкою бетонною дорогою у напрямку Вердена. В кузові розмістилися так, що Порик, Доценко і лісник Крост опинились між власовцями. Жартували, курили, співали... Лише в кутку куняв новенький. Він, видно, ображався, що його не покликали в ресторан. Але біля нього примостився Пориків «земляк».

Уже добру годину, як автомобіль у дорозі. Наспівалися, наговорилися, а Порик усе не подає сигналу. Доценко починає нервувати і нахилиється до самого Порикового вуха: «Земляк» бере в'язня на себе...» Та не встиг він підвести голови, як Порик скочив на ноги:

— Іменем Радянської Батьківщини!..

І власовці, і в'язень враз відчули, що в них, немов кліщі, вп'ялися руки тих, хто сидить поруч. Отже, опір марний.

Коли машина звернула з центральної дороги на лісову, вдаль почувся постріли, вибухи гранат. Вантажівка зупинилась. Порик, Доценко, лісник і «земляк-власовець» повистрибували з кузова. А з кабіни лантухом вивалився п'яний капітан.

— Чуєш? — перелякано зиркнув він на Порика. — Стрілянина біля нашого складу... Не до лосятини. Повертаємо назад.

— Пізно, капітане, — суворо мовив Порик.

— Н-не розумію...

— Зараз, зраднику, все зрозумієш.

Капітан умить протверезів, оглянувшись довкола. По боках стояли лісник і Доценко, направивши на нього дула автоматів.

— Іменем Радянської Батьківщини, — твердо повторив Порик і впритул вистрелив у власовського офіцера.

— Тобі, Крост, велике спасибі. Земляка мого забирай до себе. Зведеш із партизанами, — розпорядився Порик. — Хай воює хлопець. Здорово нам допоміг. — І поцікавився: — А насправді звідки ти?

— Із Брянщини, — посміхнувся той.

— Однаково земляки, — притиснув до грудей юнака. — З Радянської Росії!..

Коли під'їхали до складу, тут уже все затихло. Французькі партизани виносили зі сховів зброю, боєприпаси і вантажили на підводи.

Раптом два французи схопили Порика й, зрадівши, що так легко спіймали поліцає, повели до командира. Та Шарль Дебарже, впізнавши його ще здалеку, першим підбіг і заточив в обійми.

— Пусти, задушиш. Радий, що силу маєш?.. Ліпше скажи, де мої хлопці? — вириваючись, допитувався Порик.

Це запитання Шарль Дебарже зрозумів без перекладача. Він стягнув з голови берет і важко зітхнув. Загинули всі п'ять найкращих Василевих побратимів — українці Іван Вітенко та Степан Крапля, білорус Михась Горейков, росіяни Віктор Степанков і Кирило Плахтін. Це вони у своїй записці повідомляли Порика, що нині нестимуть варту біля дзоту. Отже, можна починати операцію.

— Склад ми взяли майже без бою, — розповідав Шарль Дебарже. — А дзоти мовчали — ваші хлопці підірвали себе гранатами, а заодно й усіх, хто був з ними.

Затамувавши біль у серці, Порик пішов до машини. Треба було повертатися у табір. Шофера-власовця вже не було в кабіні, за кермом сидів Доценко.

— Заздрю тобі, Шарль, — сказав на прощання Василь. — Скільки маєш зброї. А я мушу знову лізти в пекло.

— Знаю — невесело, — співчутливо мовив Шарль. — Потерпи ще трохи.

Коли машина рушила, Шарль Дебарже довго дивився їй услід, думаючи про Порика і про п'ятьох його товаришів, котрі віддали своє життя за незалежність Франції.

«Справжні герої», — підніс стиснутий кулак відважний партизан, командир руху Опору Шарль Дебарже.

САЛЮТ ЖОВТНЮ

У ямі, яку викопав Порик у високому насипі, не так дошкряляв колючий вітер, що дув із півночі. І хоч навкруги ніч, але лежати на голому насипі й чекати ешелону небезпечно. Тому й потрібна була ось ця схованка.

Внизу, на дні глибокого рову, ростуть кущі, та зараз вони майже голі, лиш де-не-де поцятковані зів'ялими чорними ягодами. Порикові вони чомусь нагадують клубки колючого дроту, безладно розкиданого по землі. За ровом — рівне поле, що впирається у високий терикон. Уздовж рову тягнеться смужка лісу, за якою бовваніє вільховий гайок. З другого боку насипу, кілометрів за два, — табір Бомон.

Учора комендант наказав нікому із в'язнів не видавати без його відома перепусток на вихід у місто. А поліцаї, які мали

право щоденно відлучатися, тепер ходитимуть через день. Це стривожило Порика. Може, гестапо пронюхало, що війна, яка триває на залізниці, у шахтах, ведеться невлотливими месниками з табору Бомон? Та минула доба — в таборі ні обшуку, ні арештів. Трохи одлягло від серця.

Але чотири французькі спеціалісти не змогли вийти з табору на виконання важливого завдання — було вирішено в честь 26-х роковин Великого Жовтня пустити під укiс ешелон. І раптом — оця заборона. Порик не мав права відпустити їх з табору — треба було йти за дозволом до коменданта, а це могло викликати підозру. Як бути?.. І тоді Василь вирішив сам виконати завдання. Захвавши під полу лопату, а за пазуху вибухівку, ввечері подався у місто «в особистих справах». А опинився тут, на залізничному насипі.

Після диверсії, що сталася весною, цей відрізок дороги деякий час контролювали гітлерівці, але згодом знали охорону. Видно, подумали, що партизани побояться удруге підривати ешелон поблизу табору. Як-не-як, а поруч рексисти.

Тож, заклавши вибухівку під рейку, Порик прислухався, чи не йде ешелон. Часто о дванадцятій ночі повз табір гуркотів чи то товарняк з вугіллям, чи військовий состав.

Зрештою почув віддалений гуркіт — поїзд. Василь чиркнув запальничкою — працює... Ось білий сніп прожектора від паровоза падає йому на плечі і широкою доріжкою повзе далі. Від напруження кров у скронях стукає так, що, здається, він чує її удари. М'язи наливаються свинцем. Порик квапливо підпалоє бікфордів шнур. Сердито зашпівши, язичок вогню пострибав насипом до колії. Тепер можна й тікати. Скотившись із високого пагорба вниз, Василь похалцем підвівся і щодуху помчав до лісосмуги, що тяглася уздовж колії. А поїзд усе стукотів колесами та гуркотів вагонами, погукував гудком. Минали хвилини неймовірної напруги, а вибуху не було. Невже погас шнур? Від цієї думки холодний піт виступив у Порика на чолі. Він аж зупинився на мить. І в тій миті проgrimів вибух. У нічній імлі розлігся страшений скрегіт, тріск. Здавалося, що вагони розбивались об кам'яну стіну. При кожному ударі нічне небо спалахувало вогняними фонтанами. Василь мчав і мчав лісосмугою подалі од залізниці, де стало так світло, наче вдень.

Оглянувся — там, позаду, могутньою хвилею піднімався стовп вогню. Тріщало, бухкало, клекотіло, стріляло. Скоріше б добігти туди, куди не доходить світло, пірнути у темні ночі, відчути хоч маленьку безпеку.

А тим часом у таборі почалася безладна стрілянина. Долітали розгублені крики рексистів. Перебравшись через насип,

Порик побіг у напрямку шахти. Він повинен добратись до неї швидше, аніж біля палаючих вагонів з'являться рексисти та есесівці. Василь добре знав подвір'я шахти. Діставшись до звалища іржавих вагонеток, які вдень ремонтували в'язні, аж тепер відчув, що вже давно йде дощ. І щоб остаточно не змокнути, заліз під вагонетку, що стояла на колодах перевернута догори дном. Дощ лункіше забарабанив об залізо, і він, втягнувши голову в комір, заплющив очі, навіть спробував себе втішити: в такий дощ собаки сліду не візьмуть.

Та й гітлерівці, напевне, прибудуть тоді, коли він уже буде в таборі, в бараці. О четвертій годині з шахти піднімається третя зміна. Отож і Порик, вибравшись звідси, разом з усіма зайде на центральне подвір'я, де в'язні стоять у чергах до душових. Міг же начальник табірної поліції бути вночі в шахті.

Уже північ — сьоме листопада. Згадалось, як у Соломірці відзначали це свято. Все село збиралося до сільського клубу — люди веселі, святково вдягнені, з червоними китайками. А вони, школярі, виступали перед ними з концертом. І кожен старався якнайкраще танцювати, співати, декламувати — бо у залі сиділи їхні батьки.

До прохідних воріт Порик прийшов із шахти разом із в'язнями. Тут він зустрів розлюченого Климова. На колії вже працювали перша і друга зміни, тепер їм на допомогу посілали третю, яка щойно піднялася з забою.

— Усім до мене! — гарикнув Климов. — Ломи та лопати роздати номерам (так він називав в'язнів) і — на аварію.

Порик помітив, а може, йому лише здалося, як Климов блимнув на нього лихим поглядом, наче хотів просвердлити наскрізь: чи то здивування, чи досада промайнула в ньому?

Крім в'язнів, на місці підірваного ешелону працювала спеціальна війська бригада електрорізальників: вогнем електродів вони різали погнуті залізні рами перекинутих вагонів, понівечені автомобілі, танки, платформи. Значить, ешелон військовий. Цей відрізок колії освітлювався прожекторами і був оточений рексистами.

Хоч Порик, як начальник поліції, відповідав за організацію праці в'язнів, він, розставивши людей, сам узяв лопату і став обкопувати танк, до половини загнаний у землю. Тут же неподалік копирсались Порикові товариші.

— Оце празник! — підморгнув йому Колесник.

— Справжній Жовтневий салют! — підтримав товариша Доценко.

Там, де вибухом понівечило рейки і шпали, зібрався цілий гурт есесівських офіцерів. Заміряли місце, фотографували,

горлали на всі заставки. Неподалік похмурий комендант табору вичитував Климova. У всіх був зіпсований настрій. Ще б пак! У ніч на сьоме листопада за три кілометри від табору хтось підкладає міну і пускає під укіс ешелон з військовою технікою, снарядами, паливом, живою силою. І це вже друга диверсія поблизу табору. Звичайно, це справа рук французьких партизанів,— вирішили німці. Про в'язнів ніхто й не думав. Бо де б вони взяли вибухівку?

— Хлопці,— шепоче Порик,— робіть кислі фізіономії. А то занадто вже розвеселились. Ще Климов помітить.

— Доведеться вдарити себе лопатою по носі,— озивається Колесник.

— Можеш навіть вкусити себе за язик,— радив Порик, а самого аж розпирала радість.

Порик думав зараз про своїх бойових побратимів, що борються з ворогом на його рідній землі. А чи знають вони про них, своїх нескорених синів, яких доля закинула на північ Франції? Їх тут фашисти називають в'язнями, номерами, військовополоненими. Та є у них ще одна назва — члени підпільної організації «Радянський патріот».

ДИВЕРСІЯ

На шахті, де працювали в'язні табору Бомон, добували вугілля із старого пласта. Він високий і багатий. По два боки від нього — направо і наліво — пробиті галереї. Кажуть, що це розвідувальні галереї нового пласта, знайденого якраз перед війною. Німецькі інженери, оглянувши галереї, залишились задовленими, адже вони розуміли, що мають справу з багатим горизонтом вугілля. Близько півроку ці розвідувальні галереї охороняли гітлерівські солдати. Та згодом їх зняли і відправили на фронт.

Порик здогадується, чому Жан так докладно розповідає про розвідувальні галереї. Адже вони обидва думають про одне й те ж.

— Після дванадцятої, коли не буде змінного інженера,— пропонує Жан,— можна оглянути бокову галерею.

Розвідувальна галерея виявилась справжнім лабіринтом. І хоч у Жана була карта всієї шахти, однак після кількох поворотів вони мало не заблукали. Великі важкі кам'яні глиби звисали у вузеньких проходах. Здавалося, от-от котрась звалиться і закрие прохід. Нарешті, звузившись, штрек уперся в чорну вугільну лаву.

— Проклади сюди колію і бери вугілля,— натякнув Жан.
— Не візьмуть,— твердо запевнив Порик.— Це — на завтра,— пояснив він Жанові, наносячи ножем помітки на стовпцях.

Той розуміюче кивнув головою.

А наступного дня під полудень шахту струсонувало від вибуху. Всі, хто був у забоях, полишили роботу й побігли до головного штреку. Він, на диво, стояв цілісінький, не засипаний. Біля кліті товпилися рексисти. Наляканий змінний інженер, надриваючи горло, благав полонених повернутись у забої і приступити до роботи.

— Вибух стався випадково,— пояснював він.— Невідомо від чого бокову розвідувальну галерею завалило. Там нікого не було. Нічого страшного не трапилося.

Климов викликав до себе у кабінет усіх капо бараків. Він був нервовий і сердитий. Помовчавши якось мить, обвів усіх важким поглядом, затим рвучко піднявся з-за столу і закричав:

— На нашій, передовій шахті, про яку знають навіть у Берліні, сталася диверсія! Вибухом завалено прохід розвідувальної галереї. Сьогодні міна зірвалася у запасному штреку, а завтра вибухне і в головному забої. Такого допустити не можна! І це насамперед залежить від вас, капо. Адже диверсію зробили в'язні, знохавшись із французами. Тому наказую підготувати списки підозрілих номерів із кожного барака. Завтра вони будуть прилюдно розстріляні як учасники диверсії. Кожен із вас повинен назвати не менше семи-восьми чоловік. Так ми відіб'ємо охоту до диверсій. Тільки розстріл, розстріл, розстріл може допомогти! — А трохи вгамувавшись, тицьнув пальцем у Порика: — Хто у тебе підозрілий? Називай! Ти ж начальник поліції.

Порик стенив плечима.

— Вам відомо, наш забій працює найкраще...

— Це ми знаємо,— перебив його Климов.

— У мене немає підозрілих.

— То, може, мені назвати? — злісно цідив крізь зуби Климов.

— Назвіть, якщо знаєте.

Климов витяг із шухляди зошит.

— Послухай: Василь Колесник, Іван Федорук, Василь Доценко, Григорій Губанов...

— Якщо ви вважаєте їх підозрілими і віддасте на розстріл, то допишіть до цього списку і мене,— рішуче сказав Порик. А про себе подумав: «Майже всі члени підпільної організації у нього в чорному списку — значить, є стукачі». — Усі ці

люди, — стояв на своєму Порик, — найпрацьовитіші, це кістяк, на якому тримається забій. Хто ж тоді добуватиме вугілля, якщо їх знищимо?

— Добре. Залишимо твоїх друзів у спокої, — щось маючи на думці, погодився Климов. — Пошукаємо диверсантів в інших. Гестапо вимагає, щоб виставити для розстрілу не менше двадцяти в'язнів.

Порик більше не прислухався до того, що говорив Климов, кого називали капо з інших бараків. Він думав про Педака: ось хто стукач у бараці. Василь давно його запідозрив, а нині переконався остаточно — адже у список для розстрілу Климов його не заніс.

Наступного дня двадцятьом в'язням повісили на груди дощечку з написом «диверсант» і розстріляли прямо на плацу, прилюдно.

А через якийсь час у повітря злетів ешелон з вугіллям біля міста Па-де-Кале. Ввечері, вдаючи п'яних, у барак повернулися Василь Доценко з двома французькими спеціалістами. Вони зайшли до кімнати Пєрика.

— Спасибі, — поклонився Доценко, — нагулялись. І про тебе не забули. Ось тобі, — і поставив на стіл пляшку вина.

— За вино дякую. Але повертайте перепустки.

— Перепустки, — розвів руками Доценко, — чогось забрали на прохідній. Ніколи такого не було.

— Забрали? — стривожився Порик.

— І люті чогось сьогодні, мов пси.

— Ешелон з вугіллям пішов під укіс. Не чули? — суворо питає Порик.

— За місяць раз вирвалися на волю, тож чи нам до цього було? — вдало грає свою роль Доценко.

— Молодець! Спасибі за успішне виконання завдання, — шепоче йому на вухо Порик і тисне руку.

Під дверима в коридорі почулися скрадливі кроки. Хтось підслухує?.. Порик навшпиньки підходить до дверей і швидко штовхає їх. Вони вдаряються об когось.

— Ну й двері відчиняєш, — тамуючи роздратування, белькоче Климов. — У гості до тебе... Підходжу до дверей, а мене збивають з ніг. Не будь це ти, я б...

— Вибачаюсь, не знав! Я в умивальник, — виправдується Порик. — Заходьте, будь ласка, прошу. Для вас сьогодні хлопці, — ану киш звідси! — показав на двері Доценку і французам, — принесли пляшку вина. Я зараз...

А зайшовши в умивальник для годиться, подумав: «Кепські справи, коли сам Климов почав стежити за мною. Не-

вже гестапо натрапило на сліди французьких спеціалістів? А всі ж вони — в першому бараці, всі беруть міни, вибухівку в мене».

— Пане Климов,— дивується Порик,— чого це ви дивитесь на пляшку? Її треба роздушити.

Климов зиркнув спідлоба на нього і, нічого не відповівши, присунув склянку.

«Що знає він про підпілля? — билася у Василевій голові тривожна думка.— Видно, нічого, бо так би себе не поводив і не став би пити з ним вино. А все-таки щось знає...»

Випивши другу склянку, Климов утупив важкий погляд у підлогу й сидів якийсь час незворушно, мовби застиг у такій позі. По тому запропонував:

— Візьми гармошку. Хочу душу відвести.

Порик знав, що не за цим Климов прийшов сюди, що не музика його цікавить нині. Але нічого не вдієш — треба грати. А незабаром мають повернутися ще три товариші. Хоч би не зайшли до нього. Може, Василь Доценко попередить? Ця група також повинна була пустити під укїс ешелон.

Не дослухавши мелодії, Климов раптом піднявся.

— Завтра треба рано вставати.

Порик налив ще склянку вина.

— Тоді — на коня. Такий у нас на Поділлі звичай.

— На коня, так на коня,— перехиливши вино, Климов швидко вийшов з кімнати.

Що могли б означати ці відвідини? Як Порик не старався, а не міг відшукати у своїх діях нічого такого, що б викликало підозру у Климова. Роль начальника поліції він, здається, грає бездоганно.

Та дечого Василь не знав...

Тиждень тому гестапо з Па-де-Кале поцікавилось у коменданта табору, скільки в'язнів і в які дні відпускають у місто.

— Згідно з наказом відпускаємо лише тих в'язнів, які відзначились на роботі, тільки в суботу і неділю,— пояснив комендант.

— А в середу? — запитали в нього.

— У середу нікого не відпускали.

— Як же пояснити те, що з місця диверсії собаки взяли слід, який привів до прохідної табору?

— Не може такого бути,— в один голос відповіли комендант і Климов.— Ось книга видачі перепусток.

Тоді Климов згадав, що він дав пачку перепусток Порику без усякого запису в книзі. Той розпоряджається ними на свій розсуд. Та сказати цього він не може нікому, бо тоді і йому знімуть голову.

«Значить, — прикидав у голові Климов, — тільки в'язні з першого барака, друзі Порика, могли вийти в середу за межі табору. Невже тут є зв'язок із диверсією?»

Шукаючи відповідь на це запитання, Климов і почав стежити за начальником поліції.

РАДІСНА НОВИНА

Був кінець листопада 1943 року. Вже рік, як Порик перебуває у таборі Бомон, і більше ніж півроку очолює підпільну організацію військовополонених «Радянський патріот».

Раз у тиждень зустрічається з уповноваженим ЦК Компартії Франції по роботі з радянськими партизанами і підпільниками Андре П'єрраром. Василь дуже поважає його за розсудливість, твердість, витримку. Він уміє до ладу говорити, переконувати, розраджувати. Через нього Порик узгоджував з Центральним Комітетом по керівництву антифашистською боротьбою радянських громадян і Центром руху Опору в департаменті Па-де-Кале дії своєї підпільної організації.

За законами конспірації кожного разу вони зустрічалися в іншому містечку чи селищі, зокрема Біллі-Монтіньї, Еннен-Льєгарі, Дрокурі, Аррасі. Сьогодні випало зустрітись у Льєвені. Це містечко розташоване за кілька кілометрів од табору. Порик несе нині тривожні вісті. Йому, власне, нема про що звітувати, як це робив раніше. Комендант заборонив будь-кого із в'язнів, окрім поліцаїв, випускати за межі табору. Скільки це триватиме — невідомо. Отже, вся робота французьких спеціалістів паралізована.

А ось з'явився і П'єррар — високий, стрункий, із світлим хвилястим волоссям та голубими очима, елегантно вдягнутий. На руці плащ. Ще здалеку П'єррар усміхнувся. Василь помітив, що в нього сьогодні особливо піднесений настрій. Привітавшись, вони зайшли в кафе, випили по склянці кави. Потім вибралися за містечко, в гайок.

— Не впізнаю тебе, Василю, — зауважив дорогою П'єррар. — Щось трапилось?

— Мабуть, трапилось, — відповів Порик. — Не випускають в'язнів із табору — раз. За мною стежить Климов — два. За тиждень підпільна організація нічого не зробила — три.

— Виходить, гестапо починає підбиратися до наших спеціалістів, — і собі замислився П'єррар. — Тривожна новина. Моя думка така: їм потрібно негайно, сьогодні ж уночі, залишити табір. Я передам такий наказ через Жана, і тобі не раджу повертатись.

— Здається, я ще можу трохи побути в таборі. У гестапо лише підозріння — і все. Інакше б вони мене давно арештували,— і пояснив:— Маю на меті обвалити ще один забій.

— А спеціалісти повинні негайно покинути табір,— наполягав П'єррар. Він глянув на годинник.— Зараз десята ранку. Отже, вночі з усіма спеціалістами бути у Дрокурі.

— Тоді я пішов,— заквапився Порик.

— Зажди, Василю,— зупинив його П'єррар.— Для тебе я гарну приніс новину: Радянська Армія визволила Київ од гітлерівців.

Порик на radoщах обняв француза.

— Це свято, П'єррар!

— Наше спільне свято. Адже в тому є і частка нашої з тобою боротьби. Настане час, і Франція буде вільна.

— І це теж буде наше спільне свято,— запишався Василь.

БЕРЕТ ДЛЯ СИНА

Опівночі старого Марата почав душити кашель. Важко дихаючи, він накинув на себе пальто і вийшов надвір: боявся розбудити дружину Катрін. Хай поспить. Вона така втомлена — працює прачкою на пральному комбінаті шахти.

Тісно зачинивши за собою сінешні двері, Марат сів на високих дерев'яних сходах. Відкашлявшись, вийняв кисет із тютюном, окинув зором подвір'я ферми: цегляні будівлі, обнесені дерев'яним парканом, чималий сад, молотарка, тракторець...

Чути, як падають яблука. Вже дозрів сніговий кальвіль. Пізня осінь...

Батько Марата, Антуан, був шахтарем, а на старість купив цю ферму, яка й дісталася синові у спадок. Відтоді, як окупанти забрали корову і коня, хлів спорожнів. Цієї весни Марат засіяв лише город, а поле заросло бур'яном. На прожиття вистачить і городу. Катрін, правда, працює на шахті в Дрокурі. Але не стільки заради заробітків, скільки задля того, аби мило, яке вона економить і передає подрузі Терезі, потрапляло до макі.

Марат скручує цигарку, виймає запальничку. Затягується. Ядуха починає стихати.

Погода тримається суха, пора збирати кукурудзу. Чотири роки тому теж стояла така ж осінь. У 39-му. Тоді жали цілий лан кукурудзи — Катрін, він і син Анрі. Та недожали... Сина забрали в армію. Усіх тоді забирали до війська. А в газетах писали: «Франція має п'ятимільйонну, найбільшу в Європі армію». Його син Анрі був солдатом тієї армії, і Марат цим пишався: якщо там усі такі, як його син Анрі, тоді Гітлера нема

чого боятися. Коли виникне потреба, Анрі воюватиме так, як свого часу він, Марат. Був же першим кулеметником.

Анрі служив у Тулоні, на військовому крейсері «Страстбург». Останній лист від нього прийшов торік у жовтні. Про подію, яка трапилася там 27 листопада 42 року, писали всі газети світу. Марат собі уявляє, як розриваються броньові башти, ламаються палуби крейсерів, міноносців, лінкорів, як здіймаються фонтани води од вибухів мін, бомб, як моряки співають «Марсельезу» і тонуть разом із кораблями у холодних хвилях. І серед них, відважних та суворих, він бачить обличчя свого сина. Ось так відповів його Анрі й тисячі таких, як він, синів Франції на наказ Гітлера здати французький флот Німеччині. «Франція втратила флот,— шепочуть уста старого,— а ми з Катрін сина. Але честі не загубили...»

Що б не робив Марат, а думав про сина. Все до дрібниць перебирав у пам'яті. Як Анрі було гарно в новому костюмі й синьому береті, що справили йому перед армією. Одяг його тричотири рази, не більше.

Із кожним спогадом нестерпним болем одзивалося Маратове серце. Він дуже хотів помститися фашистам за Анрі, але не знав як. Чув, що в містечку Дрокурі є франтір'єри, які мають свої «поштові ящики» в багатьох будинках. Та й хто його, старого, візьме в партизани. Повертаючись з роботи, Катрін кожного разу приносила новини про бойові дії партизанського загону Шарля Дебарже. Марат заздрих партизанам і тим, хто допомагав їм. Розповідали, що один селянин пас корову, як раптом недалеко од нього впав німецький літак. І коли через якийсь час сюди примчали есесівці і запитали селянина: «Де льотчик? Він же повинен був вибратись із літака», селянин спокійно відповів: «Я його, собаку, загнав у палаючий літак».

Марату аж сверблять руки взятися за зброю. Мало одних зітхань та слухання передач із Лондона. Треба роздобути гвинтівку і вбивати бошів та гітлерівців.

Розтривожений такими думками, Марат поправив пальто, встав і пішов до стодоли: вирішив, нагострити серпа. Тільки вийшов на подвір'я, як із-за сарая з'явилися облиті білим місячним маревом дві постаті. Придивившись, Марат упізнав Жана. Але позад нього йшов хтось у поліцейській формі. Холодний переляк пробіг у Марата по тілу: невже Жана, його знайомого шахтаря з Дрокура, арештували боші?

— Ми до вас, — озвався Жан.

— У таку пору дс дівчат ходять, а не з бошами до мене, — огризнувся господар.

— Це не бош. То наш.

— Нарешті згадали, — зрадив Марат. — Заходьте, заходьте.

— Він утік з табору Бомон і поки що залишиться у вас,— запропонував Жан.

— Буде, як удома.

У світлиці, де раніше спав Анрі, давно не жили.

— Роздягайся,— запросив Марат Порика, поправляючи на ліжку ковдру.

З фотографії на стіні дивився юнак у береті.

— Син? — поцікавився Василь.

— Синок,— зіткнув Марат.

Помовчали.

— Звати ж тебе як? — нарешті запитав Марат. Він розмовляв польською мовою (його дід був переселенцем із Галичини).

— Василем.

— Базіль, значить... А нашого,— перевів погляд на фотографію,— Анрі звали. Потонув разом із крейсером у Тулоні.

Не обертаючись, Марат пішов до дверей. Зачиняючи їх, прошепотів:

— На добраніч, сину!

Зачинивши за собою двері, Марат постояв на сходах, прислухаючись до ночі. Десь далеко в полі тріснув постріл. А тут було тихо. Місячна пороша посріблила все подвір'я.

Раптом йому здалося, що хтось промайнув за парканом. Марат нечутно наблизився до воріт — ні на дорозі, ні під парканом нікого не було. Обійшовши город і сад, обнесені цегляною стіною, завітав у дров'яну, взяв сокири і присів на дерев'яну сходинку. Витяг кисет і почав скручувати цигарку.

Уже зайнявся свитанок, як скригнули двері, і за плечима Марата почувся голос Катрін:

— Знову всю ніч просидів?

— Тихо,— господар посварився пальцем на Катрін, підвівся і повторив: — Тихо, а то розбудиш його.

— Кого? — здивовано прошепотіла Катрін.

Навшпиньки, щоб не заскрипіли двері, Марат підвів дружину до кімнати Анрі й обережно прочинив двері.

Катрін стояла біля кухонної плити, збуджена, схвильована. Вперше за багато днів вона готувала сніданок знову на трьох. Знадвору ввійшов Марат з оберемком дров, висипав їх біля грубки. Він теж був радісний, метушливий.

— А знаєш, люба,— звернувся Марат до дружини, яка вже й не пам'ятає, коли ось так називав її чоловік,— якось воно зле — у хлопця бошівський мундир. Там, у таборі, він змушений був його носити.

— Я про це теж думаю,— відповіла Катрін.

— Коли ж ти встигла побачити?

— А як ти дрова рубав. Не витерпіла. Він спав. І мені зда-лося, що це Анрі. Пам'ятаєш, наш хлопчик так само спав, по-клавши руку під голову?

Марат кивнув головою.

— І білизну треба йому світлу.

— Він ростом, як Анрі,— кашлянув Марат.— То, може, його новий костюм якраз підійде.

— А я вже і з шафи вийняла. Он на столі — костюм і чиста білизна... Не знаю, чи берет підійде?

...Прокинувшись уранці, Василь довго лежав з розплюще-ними очима, роздивляючись кожен закуток. Навіть помацав руками пружини ліжка. Таки не нари! Вийшов надвір. Огле-дівся. Пізня осінь переходила в зиму. Траву припорошувало білим інеєм. Вітер пах перемерзлим листям. Голі дерева, зда-валось, були вирубані з чорного каміння. Оглянувся на хату — освітлена скупим осіннім сонцем, вона немовби дихала родин-ним затишком. Біль пронизав серце: а як там його маленька Соломірка?..

Другого дня прийшов невідомий Маратові чоловік і кудись забрав Базіля. До вечора старий не міг знайти собі місця. По-вернувся Порик пізно вночі. Марат і Катрін не спали. Чекали його. І від того у Василя знову защеміло серце. Наче він повер-нувся додому.

— Усі кажуть, що я в цьому костюмі й береті дуже схожий на француза. Коли б ще мову трохи краще знав,— мовив він до Марата і Катрін.— Спасибі вам... мамо й тату.

Таких слів господарі не чули з того дня, як проводжали сина в армію. Несподіваною ніжністю огорнули ті речі їхні серця, пробудивши і біль, і ніжність.

— Ти їж, їж,— тихо мовила Катрін, підсовуючи Василеві тарілки.

— І вина чарочку випий, сину.— Марат дістав із буфета пляшку.— Його ще до окунації купували.— Він хотів сказати, що тримав на весілля Анрі, але, стрівшись поглядом із Катрін, замовк.

— Може, ще налити? — запитала Катрін.

— Не треба. Це ж не свято,— відмовився Василь.

— А для нас нині свято.

— Добре мені свято,— сьорбаючи суп, промовив Порик.— Зловлять мене у вас боші, знаєте, що може бути?

— Знаємо, сину,— підсів ближче Марат.— Ми із Катрін смерті вже не боїмося.

Ім обом було приємно дивитись, як Василь їсть.

— Ти в загоні наших фронтир'єрів? — поцікавився Марат.

— Ні.

— Як ні?

— У нас створюється свій, радянський, партизанський загін.

— Вони теж утекли з табору?

— Авжеж.

— А ти в них командиром?

Василь тільки посміхнувся, і вони все зрозуміли без слів.

Тиждень минув спокійно. Якось після полудня Марат вирішив привезти тачкою зжату кукурудзу. Дорога вела повз судську ферму сина бухгалтера Дрокурської шахти Антуана. Проходячи повз високі тесові ворота, що нагадували браму, Марат раптом застиг у подиві: він помітив на них листівку. З сірого аркуша паперу на Марата дивилось обличчя Базіля! Його Базіля... Від несподіванки у нього аж підкосилися ноги.

Швидко пробіг очима текст під фотографією, надрукований двома мовами: «Розшукується бандит-диверсант. Кожному, хто затримає його або викаже місце перебування, буде видана винагорода в мільйон франків».

Почуття гордості й тривоги змішалися у ньому. «Видно, добре насолоди окупантам Базіль, коли так розщедрилися і так дорого оцінили його голову»,— подумав Марат. Неспокійно стало на душі. І хоча в Дрокурі та й поблизу на фермах переходять макі, все-таки можуть знайтися такі, котрі спокусяться на гроші. Хоча б цей же бухгалтерів син.

«Ми люди маленькі, проти уряду гріх іти»,— не раз говорив він. Йому і в голову не приходить, що нинішній уряд Франції — це зрадники, які заради своєї вигоди віддали країну на пограбування фашистам.

«Коли такий побачить Базіля, зразу побіжить і донесе. А тут ще й мільйон обіцяють. Треба бути дуже обережним...» У Марата є сховище під підлогою у хаті, в stodолі й у сараї подвійний дах. Він наробив цих схронів, коли прийшли окупанти. Думав: «Анрі не дурень, у полон добровільно не піде. Втече з армії додому». Тепер ховатиме в них Базіля, поки об'яви шезнуть і забудуться.

А що з тією робити, на воротах? Треба її зняти і порвати. Марат оглянувся навколо, зірвав об'яву, запхав за пазуху і пішов до тачки. Скинувши кукурудзиння на подвір'ї, зайшов до хати, аби показати листівку Базілю. Може, буде обережнішим. А то кожного вечора кудись зникає, та й до нього без кінця навідується. Вчора навіть удень взяв велосипед Анрі і подався в Дрокур. Ні, так більше не можна.

У світлиці Марат застав Василя з двома незнайомими юнаками. Вони сиділи і, як здалося Маратові, безпечно розмовляли. Хіба нічого не знають?

— Це мої друзі, — представив Порик Доценка і Колесника. — Теж утекли з табору.

— Живуть у когось на фермі? — запитав Марат.

— Ні. У Дрокурі.

— Їм не треба сюди приходити.

— Чому?

Марат витяг із-за пазухи складений учетверо папір.

— Оце зірвав на воротах.

Порик швидко розгорнув листівку і побачив свою фотографію.

— Мільйон за мою голову? — промовив здивовано. — Хлопці, це багато чи мало? Ніколи таких грошей не тримав у руках.

Колесник і Доценка презирнулись.

— Виходить, чогось таки ми варті, — сказав Доценка. — Але тобі, Василю, деякий час не треба з'являтися.

— Правильно, — вихопилось у Марата.

— Торгують моєю головою, як капустиною! — обурився Порик. — Але, гадаю, це дешева ціна! Доведеться вам розкошлюватися на більше!

Відтоді Марат на день переводив Порика із світлиці на горище. Так було безпечніше — мало хто міг зайти на ферму.

А щоночі, накинувши на плечі пальто, сидів на сходах до ранку.

Деся на п'яту ніч почув, як скрипнули надвірні двері, і біля нього на сходинці присів Базіль.

— Не можу я більше так. Стільки роботи, а я байдикую на горищі.

— Не з своєї ж волі.

— Зараз на нашій совісті кожен день. За нас ніхто не воюватиме.

— Тільки на завдання ходи вночі, — попросив Марат, неначе батько.

— Мушу їхати зараз.

— Як... зараз? — не на жарти захвилювався Марат. — Може, завтра?

— Завтра буде пізно, — відказав Порик. — Велосипед би...

— Він у стодолі.

— Немає.

— Значить, Катрін переховала.

Велосипед знайшли за кукурудзою. А через кілька хвилин Порик уже мчав у нічний простір.

Марат довго стояв і дивився йому вслід. «Коли б усі такі, — думав він, — то Франція давно була б вільною». А в синьому береті Базіль дуже скидається на Анрі.

Вранці, складаючи постіль, Катрін побачила під подушкою листівку. Так і зайшлося серце. Тримала її в руках і не знала, що робити: чи куди викинути, чи покласти на місце? Василь, що збирався на горище відіспатися за ніч, помітив це і порадив:

— А ви, мамо, збережіть цю листівку, онукам колись покажу. Хай знають, яка дорога голова була в їхнього діда.

— Ти про внуків говориш... А дівчину хоч маєш?

— Маю,— відповів соромливо.

— Вона там, на Україні? — п'ятакнула Катрін.

— Ні,— зітхнув Порик,— у таборі.

— У таборі? — стривожилася Катрін, і її губи зломив жаль.

Уже лежачи на горищі, Василь думав про Галю. Перед очима враз постало її смагляве обличчя з ямочками на щоках. Йй Порик завдячує життям. Якби не вона...

Ще коли Василь був у таборі, то завжди старався сам навести чистоту і порядок у своїй кімнаті до приходу Галини, щоб їй нічого не залишилося робити. Хай відпочине кілька хвилин. Та Галина, наче на злість, одразу ж бралася за роботу — перемивала підлогу. Орудуючи ганчіркою, вона так кляла його, аж ставало моторошно. Сльози котилися з її завжди засмучених очей, а Василь від безсилля тільки скреготав зубами. І мовчав, заціпивши їх.

Він старався не звертати уваги на її прокльони. Йому було любо бачити дівчину, чути її голос. Тому лиш дивився на Галину й усміхався. Це ще більше сердило її:

— А йому хоч би що! Плюй в очі, а він гріє зуби на сонці.

— Ти клянеш, як моя бабуня,— зауважив якимсь Порик.

— А не думаєш, що коли б вона тебе отакого побачила, то задушила б власними руками.

— Ні, Галю, вона не така сердита.

— До чого ти дійшов: став капо, начальником поліції,— не вгамовувалася дівчина, давши волю обуренню.— Люди від голоду вмирають, а ти щовечора виграєш на гармошці та піснями розважаєш Климова.

— Не я, то хтось інший, ще гірший був би,— виправдовувався Василь.

— Гіршого вже не може бути! — виливала злість обурена Галя.

— Та вгамуйся, серденько моє.

— Не смій, не смій мене так називати! — в безсиллі закричала і, гримнувши дверима, вилетіла з кімнати.

І так повторювалося не раз.

А в той останній день, повертаючись у табір після зустрічі з П'єрраром, Василь побачив її ще здалеку. Галина мила вузький коридор прохідної. Двері в обидві вартові кімнати були зачинені. Рексисти в таку пору куняли чи грали в карти.

Галя ще здалеку помітила Василя і навмисне перекинула відро з водою, заливши весь прохід. Порик уже приготувався: зараз почне клясти. Та дівчина швидко підвелася, загородивши дорогу, і прошепотіла:

— Утікай! Утікай, Васильку!

— Що трапалося?

— У тебе в кімнаті склад зброї знайшли. Климов сидить із есесівцями.

Від несподіванки Порик розгубився.

— Утікай! Чого ж ти стоїш? — смикала його Галя, благаючи.

Отямившись, Порик миттю вискочив із прохідної і побіг у напрямку шахти.

А Галя, прихилившись до одвірка, дивилася йому вслід і тихо плакала: од пережитого страху, від щастя, що відвернула од коханого смерть...

Згодом французи й свої товариші, які втекли з табору, розповіли Порику, що схованку із зброєю вистежив Климов. А Галя, видно, прийшла прибирати кімнату і застала там Климова з есесівцями та побачила зірвану підлогу, льох, зброю... Ось чому вона й чекала Василя у коридорі.

КЛЯТВА

Старі arrasькі дуби, що всотали у себе навіть голос комунарів, здавалося, заслухались, вражені тим, що читав юнак із вогнистим чубом. Таких слів вони не чули ще з часів комуни. А тут, в Арраському лісі, звучала російська мова. Порик у костюмі французького юнака, в синьому береті стояв перед партизанським загоном. Вони зібралися сюди для того, щоб прийняти клятву, щоб віднині стати бойовою групою на французькій землі і боротися за її визволення од гітлерівських окупантів.

Порик показав на червоне полотнище, яке тріпотіло на високому деревку. Його міцно стискали партизанські руки.

— Це червоне полотно, на якому руками французької жінки Катрін вигалтуваний серп і молот, віднині стане бойовим прапором нашого партизанського загону. Для прийняття клятви, загін, стати струнко! — Порик вийняв із планшетки зошит і почав читати: — Я, Василь Порик, патріот Радянського Союзу,

вступаючи в ряди партизанів, беру на себе високе, відповідальне і почесне звання бійця партизанського фронту. Це звання я буду виправдовувати з честю і гідністю патріота Радянського Союзу. Підлі німецько-фашистські загарбники вчинили страхотливий злочин проти мого народу. Я обіцяю нещадно мстити кровожерливому ворогові до повного його розгрому, до остаточної перемоги Радянської Вітчизни над фашистською Німеччиною. Вступаючи в ряди партизанів, зобов'язуюсь бути чесним, мужнім і дисциплінованим бійцем-партизаном, точно і беззастережно виконувати всі бойові завдання, що мені доручатимуть. Я завжди готовий віддати життя за справедливу справу і за товаришів по зброї.

Виконуючи свій обов'язок перед Радянською Батьківщиною, буду також чесним і справедливим до французького народу, на землі якого я захищаю інтереси Батьківщини. Всіма силами підтримуватиму братів-французів у боротьбі проти спільного ворога — німецьких окупантів.

Якщо ж загину в боротьбі з ворогом, то вважайте, що я був вірним сином мого народу і поліг чесно за справедливу справу Радянської Батьківщини»...

Порик підступив до прапора, став на одне коліно, взяв кінчик полотнища і поцілував.

Потім на його місце по черзі ставали інші партизани. В лісовій тиші звучало:

— Я, Василь Колесник, патріот Радянського Союзу, вступаючи в ряди партизанів, беру на себе високе звання бійця...

— Я, Василь Доценко, патріот Радянського Союзу, вступаючи в ряди партизанів, беру на себе...

— Я, Іван Федорук, патріот Радянського Союзу, вступаючи в ряди партизанів...

— Я, Степан Петров...

— Я, Іраклій Саакадзе...

— Я, Йоан Лупан...

— Я, Едуард Вічкавічус...

Затамувавши подих, кожен підходив до прапора і цілував його.

Порик знав усіх партизанів, любив їх.

Василь Колесник якось квалливо став на коліно і схвилювано поцілував прапор. У його почорнілих руках, вузлуватих пальцях, навіки пропахлим духом солярки, кінчик червоного полотнища здавався ще яскравішим. Він завжди скаржився, що його видають руки. І от, потрапивши в табір, що б він про себе не казав, кожен здогадувався, що Колесник — тракторист. Хлопець він бідовий. Батька не пам'ятає. Мати сама ви-

ховувала і вчила. Після семи класів пішов у Хмільницьку МТС, закінчив курси трактористів. Коли почалася війна, його послали супроводжувати ешелон з машинами й обладнанням МТС у тил країни. Та в Козятині ешелон розбомбили і Колесник повернувся додому... Потім потрапив на фронт.

За Колесником клятву давав Василь Доценко. Від хвилювання аж заїкався. Він весь час нарікав, що тут, у Франції, вода не так пахне, як удома: «У нас, у Бруслинові, вода лісовою сунцею пахне».

Порик знав усе про кожного: звідки родом, за яких обставин сюди потрапив. Знав і те, що у всіх так само, як і в нього, кипить ненависть до фашистів. І ніякий час її не притупить.

— А тепер, хлопці,— звернувся Порик до загону, коли всі поклялися перед червоним знаменом,— щоб свято виконувати нашу клятву, треба нищити фашистів. А для цього потрібна зброя. І перед нами стоїть завдання роздобути її. Де?

— Як де! — вихопився Колесник.— У Шарля попросимо. Ми ж йому допомагали арсенал взяти.

— Він був би поганим партизаном, якби у нього лежала зайва зброя,— відповів Порик.— Нам самим треба добути її у ворога.

— Правильно,— погодився загін.

Порик розбив людей на чотири групи — по десять чоловік — і перед командирами груп поставив завдання: озброїти людей. Це зараз найголовніше.

Шляхом з Па-де-Кале на Париж часто пересувались військові колони. З ними рухалися танки, гармати. Порик вирішив: загін повинен напасти на одну з таких колон.

План розробили такий. Уся група Василя Колесника, перодягнена у німецьку форму, з самого ранку «займалась ремонтом» невеликого залізобетонного мосту. Інші три групи розташувались по обидва боки дороги, вздовж соснового лісу, що тягнувся кілометрів шість. До полудня дорогою пройшло кілька танків та автомашин. Нападати на танки було безглуздо. Треба чекати іншої колони.

— Так можна й місяць пролежати, — метушився Іван Кондратюк.— А чому б по танку не вдарити? Гранату під гусениці — і наш.

— Поспішність тут зайва,— заспокоїв хтось гарячковитого Кондратюка.

— Якщо потрібно,— втручається у розмову Порик,— то й місяць чекатимем...

І враз він побачив, як, насвистуючи, з дороги у ліс входив Василь Колесник. Порик, що лежав за кущами, насторожився: вони так і домовились, що Колесник подасться до лісу, як зав-

важить ворожку колону. Та не встиг іще Василь дістатися пагорба, порослого сосняком і терном, як Порик почув монотонне гудіння автомобілів. Гул то наростав, то зникав, а на повороті внизу нікого не видно.

Нарешті захеканий Колесник падає у зарослях біля Порика.

— Десять грузовиків звернули з дороги на лісову галявину, — передихнувши, доповідає він. — Зупинились. Автомобілі криті. В кабінах — шофер і автоматник. А що в кузовах — не знаю.

— Цікаво, чого вони тут зупинились? — уголос розмірковує Порик.

— Відпочивати, мабуть, збираються, — висловив припущення Колесник. — Погано, що звідси галявини не видно.

— А вона далеко від дороги?

— Метрів сто — двісті. Якщо проповзти пагорбом, то нас ніхто й не помітить, — пропонує Колесник.

— А тоді раптово скотитись на дорогу і впритул розстріляти гітлерівців...

Порик сподівався, що відпочиватимуть фрици гуртом, десь під деревом, в одному місці. Та коли партизани скотилися із пагорба на дорогу, то побачили зовсім іншу картину: біля кожної вантажівки сиділи чи стояли по два-три гітлерівці. Хто їв, хто курив, хто грав на губній гармошці, хто дрімав на осонні.

Стрімкий, раптовий наскок не дав ефекту. Кілька фашистів скосили, решта залягла за колесами машин і відкрила шалений вогонь. Порик із групою хутко перебігли дорогу, впали у рівчак. Тепер уся надія — на переодягнутих у німецьку форму партизанів групи Василя Колесника. В них був єдиний ручний кулемет. Треба чекати, поки хлопці зайдуть фашистам у тил й відкриють вогонь. Але кулемет мовчав.

Порик нервував, бо кожна хвилина була дорога. Якщо на дорозі загудуть німецькі автомобілі чи танки, тоді взагалі операція може зірватися.

Нарешті затріщав кулемет. Німці кинулися навтікача в глибину лісу. Порик підняв свою групу. Переслідувати їх у партизанів не було часу — кожної миті на дорозі могла з'явитись ворожа колона.

У кузовах деяких машин знайшли катушки телефонного дроту, бікфордівий шнур, і лише в двох — снаряди, гранати, патрони, гвинтівки, автомати. Для початку й це було непогано. Тепер кожен партизан отримав зброю.

Скинувши з кузова дві бочки бензину, облили ним автомобілі й підпалили. Червоне полум'я шугнуло високо в небо. Та

радість від успішного бою була все-таки затьмарена: загинуло три партизани, серед них Іван Кондратюк.

Так з'явилася братська могила радянських партизанів на французькій землі.

ДРУГА ЗУСТРІЧ ІЗ КРАМЕРОМ

В останньому вагоні військового ешелону з броньованими стінами їхав полковник Ганс Крамер. У двадцяти вагонах розмістилися дві роти солдат. На платформах були танки, міномети. Нарешті він, полковник Крамер, командир сухопутно-механізованої частини наведе порядок на півночі Франції, знищить і викурить усіх партизанів. Він не хлопчисько — враз покінчить з якимсь там рухом Опору. Розплодилось тут цих партизанів. І, як свідчать донесення, діють навіть радянські партизанські загони, утворені з утікачів із таборів для військово-полонених.

Крамер воював на Східному фронті і знає радянських людей. А тим більше партизанів. Їх треба всіх до одного переловити й повісити на телеграфних стовпах від Арраса до Парижа. За відомостями, які є в гестапо, головні сили французьких і радянських партизанів знаходяться в Арраському та Верденівському лісах. Нічого, прочеше Крамер ці ліси так, що від них і плями не залишиться.

Колеса вагонів безугавно калатали на стиках рейок. У вікно заглядав повний місяць. Було пізно, але Крамеру не спалося. Світло з електричної лампи заливало карту Півночі Франції. Крамер очима знайшов чорну цятку, над якою було написано «Аррас». Ось у цьому містечку й зупиниться ешелон. Звідси він почне наступ на партизанів. Найперше — оточить Арраський ліс. Та до Арраса ще далеко. Треба змусити себе заснути.

Крамер дістав піжаму, переодягнувся, вимкнув світло і забрався на залізне ліжко. Почував себе безпечно. Вагон броньований, а попереду ешелону йде п'ять платформ з піском і стільки ж порожніх вагонів. Позаду його вагона запасний паровоз. Крамер заплющує очі, але сон не приходить. Полковник згадує Східний фронт. Усі поразки, на його думку, йдуть від того, що мало сміливих командирів. Ось Гітлер підбере якомога більше хоробрих — і на фронті нарешті настане перелом.

Правильно він зробив, думає вже про себе, що після поранення під Харковом попросив дядька, який служив лісничим у головному лісництві Герінга, щоб той «вирвав» його із Східного фронту. І дядько допоміг. Після госпіталю, де Крамер

пролежав усього два тижні, його направили у Париж. Тут він одержав військову частину. Добре, що так сталося, бо його рота входила в армію Паулюса. І був би він тепер не тут, а в таборі військовополонених за Уралом або й гриз сиру землю... Нині він живий, у броньованому вагоні. А провести операцію по знищенню якихось бандитів — це для нього суцця прогулянка...

Наламавши кошик кукурудзяних качанів, Порик почав плести вінок. Та ось на стежині з'явилися зв'язківці. Іветта — від Андре П'єррара, його вродлива і безстрашна дружина, Жульєн — маленький, худорлявий юнак, у якого під піджаком завжди було два пістолети, — від Дюжардена Вуаре. Про мужність цього макі складали легенди. Серед білого дня Жульєн забрався на дах вагона ешелону, добігав до паровоза, кидав під колеса гранату і на ходу зіскакував на землю. Його дуже любили в загоні. А Дюжарден посилав хлопця до Порика з особливо важливими повідомленнями. У виняткових випадках від П'єррара приходила й Іветта. Тому, побачивши їх, Василь стривожився.

— Трапилось щось лихе? — першим запитав він.

— Ні, ще тільки має трапитись, — заговорив Жульєн.

Іветта насторожено глянула на Порика — Жульєн був їй незнайомий.

— Сідайте, — нарешті здогадався Василь.

— Дякую. У мене скоро відходить поїзд. Я принесла берет, який ви замовляли в мого чоловіка.

— Жульєн свій, Іветто, — пояснив Порик. — Розповідай.

Іветта й справді витягла з сумки берет, що прихопила на всяк випадок, і вони посміхнулись один одному.

— Уночі в Аррас прибуває ешелон карателів, — тихо сказала Іветта. — Ось і все.

— Присядьте хоч на хвилину, а то за мене ніяка дівчина заміж не вийде, — взяв її за руку Порик.

— Хіба що заради цього, — Іветта присіла на стілець і тут же підвелася.

Коли вона пішла, заговорив Жульєн.

— Як тільки смеркне, наш моторизований загін вирушить тобі на допомогу. Нападемо на ешелон карателів разом. Дюжарден наказав, щоб ви замінували на підході до міста залізницю... Ми постараємося прибути вчасно.

А через годину тут, у stodолі, вже були Доценко і Колесник.

— Карателі хочуть накинути нам зашморг на шию, — сказав Порик. — Посилають проти нас велику силу.

— Значить, ми не повинні їх чекати склавши руки, — озвався Колесник. — Потрібен хитрий маневр і тільки наступ.

— Як смеркне, твоя група, — звернувся Порик до Колесника, — замінює залізницю. За десять кілометрів від Арраса. Тут і дамо бій карателям. Там є невеличкий гайок, у ньому й засядемо.

Ще зеленіли плакучі верби, чекали першого приморозку ясени і дуби. Червоним полум'ям палахкотіла калина. Іншого року в таку пору вже крутить снігом, а нині стояла тепла погода.

Як тільки вечірні сутінки огорнули землю, Порик узяв автомат і подався з подвір'я ферми.

— Синку, ти вже йдеш? — почувся позаду голос Катрін.

— Іду, мамо, — відповів Василь у присмерк, що ховав стривожене обличчя Катрін.

— Ми чекатимемо.

— Добре, мамо, — відповів Василь, і його серце зацеміло від вдячного почуття. «Тепер Катрін і Марат світитимуть лампу до самого ранку», — подумав він.

Тиха осіння ніч чорною хустиною ураз зав'язала очі, і тільки коли місяць виліз на терикон, трохи розвиднилось. Нечутно снували постаті людей. Групами й поодинокі партизани поспішали до місця збору, на десятій кілометр залізниці. Озброєні були хто чим — автоматами, гвинтівками, кулеметами, пістолетами, гранатами. Метрів за двадцять від гайка сивів високий щепеневий насип залізниці.

Невеликий кілометровий гайок тягнувся уздовж залізниці, і партизани залягли на його околиці, у високій осоці, між копичками зеленого моху та кущами червонолозу. Вітру не було, і здавалось, що поодинокі листочки, які ще тримались на ліщині, з острахом чекали на легіт, що ось-ось зірве їх і понесе геть до сірих копрів, закопчених шахт.

Поволі місяць меншав, усе ще піднімаючись угору. Обриси дерев і людей ставали чіткішими. Видно було кожну стеблину осоки. На залізничному насипу можна було рахувати камінці. А від териконів сюди клубочився срібний туман.

Партизани терпеливо чекали на ешелон.

Хтось простягнув Порику жменю червоних ягід, половину він відсипав Василю Доценку. Той, покуштувавши, скривився.

— А брусниця така ж кисла, як і в нас.

— Ні, в нас трішки солодша.

Василь Колесник хвилювався, дивлячись на залізничний насип. Він закрив під рейки аж чотири міни. Для гарантії. Час від часу котрийсь із партизанів підповзав до залізниці, прикла-

дав вухо до рейки і слухав — чи не гуде далечінь, чи не йде ешелон. Та навкруги було тихо.

А Порик хвилювався — чи встигне вчасно прибути із своїм загonom Дюжарден. Без нього буде сутужно.

— Не знаєш Дюжардена, — помітивши хвилювання командира, заспокоював його Доценко. — Він десь по дорозі ловить бошів чи фриців. Та й з Верденівського лісу неблизько. Тим більше, що загін на колесах.

І то була правда. Дюжарден посадив свій загін на три вантажних і чотири легкових автомобілі й, мов скажений, носився по дорогах півночі Франції, наганяючи страх бошам та окупантам. Про нього тільки й було мови.

Раптом усі насторожено притихли. Здалеку, майже нечутно, донеслося тихе постукування коліс. Ешелон карателів наближався.

«А загону Дюжардена так і немає, — охопила тривога Порика. Тим часом гуркіт сильнішав. Але що це? З місячного мороку виринули чорні платформи, потім вагони, а за ними чахкав паровоз, підштовхуючи їх. — Отже, міни рознесуть порожні платформи й вагони, а ешелон залишиться цілим. Доведеться приймати нелегкий бій».

— Приготуватись до бою! — скомандував Порик, не спускаючи очей з ешелону.

На дахах вагонів чорніли фігури есесівців з ручними кулеметами. Все свідчило за те, що ешелон веде військовий офіцер, обстріляний і бувалий.

Состав наближався до замінованого місця. Ще мить — і сильні вибухи потрясли повітря. Увсєбіч полетіли вагони, колеса, дошки. Паровоз покотився під укіс, а на нього повзли і перекидалися платформи з танками. Ще кілька вагонів зіштовхнулись один з одним і зупинилися неподалік паровоза, по якому вже стрибало полум'я.

І тут Порик голосно скомандував:

— По гітлерівських посіпаках — вогонь!

Але, зрозумівши, що в такому гупі його не почують, скочив на ноги і, стріляючи з автомата, кинувся в атаку. Та тут же впав на землю. З вагонів ударили ворожі кулемети. Над головою Порика із свистом пролетів свинцевий рій і скопив ліщиновий куц. Із вагонів висгрибували гітлерівці, залягали під ними.

Несподівано запасний паровоз зашипів парою і почав набирати швидкість, тягнучи назад уцілілі вагони. Треба було негайно закидати його гранатами. Це розуміли всі. Але хто із партизанів не намагався підвестися, падав скошений кулеметною чергою. Злива свинцю трощила й ламала дерева. А паровоз разом з вагонами тим часом відходив усе далі й далі.

У Порика похололо всередині. Все. Вислизнули карателі. Вігти, переслідувати їх — безнадійна справа. Звичайно, добре, що не партизани відступають, а карателі. І все-таки. Порика розпікала досада.

Раптом на горизонті, саме там, куди просувався паровоз із вагонами, зачорніли три автомашини. З них вистрибнули чорні постаті і покотились до насипу залізниці.

— Та це ж загін Дюжардена! — скрикнув від радості Порик.

Удалині затріщали кулеметні черги, пролунали вибухи, піднімаючи вгору фонтани землі, перевертаючи шпали, рейки. Паровоз неначе захлинувся паром і зупинився.

...Полковник Крамер прокинувся від вибуху. Його вагон підстрибнув і осів, потім його сильно шарпонуло і кинуло вперед — Крамер випав з ліжка на підлогу і вдарився головою. Похоловши від страху, він лежав у кутку вагона, усвідомлюючи, що трапилось. Ешелон наїхав на міни?.. Але ж його броньований вагон стоїть на рейках. Перемагаючи біль у голові, полковник підвівся.

У другій половині вагона клекотіли кулемети — стріляла його охорона. Світла не було. Крамер навпомацки одягнувся, витяг з кобури пістолет. Відчинивши ногою двері, вискочив у другу половину вагона. Не розпитуючи ні про що, глянув у вузьку щілину в стіні над кулеметними гніздами і побачив гайок. Звідти поблискували вогники. Збагнув одразу: стріляють із гвинтівок. Значить, справа не така вже й безнадійна. Один його протитанковий кулемет не дозволить підвести голови жодному бандиту... А чому стоїть запасний паровоз?

Крамер хотів податися до машиністів, та двері щось заклинцювало. Тоді він почав з усієї сили барабанити по них кулаками. І машиністи, наче почувши його, шарпнули состав. Крамер полегшено зітхнув, витерши рукою спітніле чоло. Він вибереться звідси! Обов'язково вибереться!..

І в цей момент пролунав сильний вибух десь попереду паровоза. Кулеметники здивовано підняли голови, прислухаючись. По вагону ніхто не стріляв. Але паровоз більше не зрушив з місця. Полковник збагнув — партизани підірвали залізницю. Він раптово обм'як, шкіра на потилиці вкрилася червоними плямами. Невже кінець? Ні-ні, він повинен жити. Адже заради цього він тут, у Франції, а не на Східному фронті. Тільки не треба панікувати. Одне він чітко усвідомлював: зараз йому не можна залишатись у броньованому вагоні. Він повинен негайно вибратися надвір і пробиратись у найближче село чи містечко. В нього ж відділення охорони, два кулемети.

Квапливо зодягнувши шинелю, схопив автомат, відчинив

двері і, стрибнувши на землю, одразу ж розпластався, хоча по ньому ніхто не стріляв. За якихось півкілометра побачив живий ланцюжок чорних фігур, що повзли сюди, до паровоза. Зігнувшись, Крамер побіг туди, де чорніло селище. За ним подалися і солдати його охорони. Ноги підкошувалися, кілька разів він падав, уставав, біг і знову падав. Кулі, що свистіли навколо, вже не лякали. Попереду виднілась асфальтова дорога, а поруч рів. За ними починалися хати. Ускочивши в рів, інстинктивно оглянувся — позаду бігли лише кілька солдат з охорони. Інші були перебиті.

Крамер хотів схопитися на ноги й бігти далі, до селища, та в цей час хтось звалився йому на плечі і чийсь сильні руки почали пригинати голову до землі. А другий, упершись коліними в хребет, уже зв'язував ноги. Потім зв'язали ще й руки. «Кінець», — подумав Крамер, і це слово відібрало у нього рештки сил.

На дорозі загуркотів автомобіль. Не встиг Крамер отямитися, як його підхопили і понесли. Потім, розгойдавши, вкинули у кузов. Лежачи на спині із зв'язаними руками й ногами, полковник тремтів, як осиковий лист. Навколо була суха осока, на вітрі гойдалися голі вільхи. Крамер зрозумів — він у ліску, біля якого підірвали ешелон.

Полонений не бачив, але відчував, що неподалік нього, по обидва боки, стоять озброєні люди. Вони мовчать. Але чому його привезли сюди, в ліс? На допит? Ні, французькі бандити — люди практичні. Видно, вирішили вимінати його на своїх заложників, що перебувають у тюрмах. Це було б добре. Та оце мовчання непокоїло Крамера. Він повернув голову вбік і побачив, що люди дивляться кудись угору. Перевів туди погляд, зіп'явшись на лікті, й закам'янів: між двома вільхами була приладнана товста перекладина, на якій погойдувалася мотузка від парашута.

І в уяві побачив свій особняк у Мюнхені, з величезними кімнатами, басейном, світлою залогою для гостей, де все було вишукане і дороге, пригадав дружину в халаті з китайського шовку, двох білявик дочок. І йому так захотілося жити...

— Будемо починати.

Крамер знав французьку мову і зрозумів, що зараз його потягнуть до шибениці. А може, самому попросити, щоб його вимінjali на заложників? Вони просто про це не подумали... Та в цю мить Крамер почув і російську мову, яку теж знав.

— Коля, Петя, давайте...

До Крамера підійшли два хлопці, розв'язали його і поставили на ноги. Підступили ще два партизани і стали по боках. Зараз підштовхнуть і він опиниться біля перекладкини... Але

чому так прикипів до нього поглядом отой, у синьому береті, з розкосими очима? Ось він піднімає руку.

— Заждіть, — каже по-російському і, поправивши автомат, підходить до Крамера.

Той пильно дивиться в обличчя юнакові і силкується пригадати, де він його бачив? Ні, не пригадає. Хіба мало стрічав росіян за два роки...

Тим часом Порик пронизує поглядом Крамера. Злістю і ненавистю світається його очі. Повернувшись до Дюжардена, каже:

— Обличчя не пригадую. Але цей шрам на чолі... Стривай, стривай! Такий офіцер із шрамом у сорок першому році в Умані хотів зі мною сфотографуватись «на пам'ять»... Тільки щоб я був із піднятими руками. Невже це він?!

Тепер і Крамер пригадав. Ну, звичайно, це той самий перший його військовополонений офіцер. І зараз він бачить свою фотографію у газеті: він — на фоні понівеченого танка посеред українського поля. Правда, до повного сюжету бракувало військовополоненого з піднятими руками... Невже це він? Крамер щиро пошкодував, що він так мало розстріляв там, у Росії, тут, у Франції.

А Порик повернувся до Крамера.

— Шрам тоді у тебе був фіолетовий... від люті, а нині од страху... Зараз ми тебе судитимем, — налився суворістю голос Порики, — іменем Радянської Батьківщини!..

— Іменем вільної Франції, — додав Дюжарден.

Крамера підвели до шибениці.

— За наші спалені міста і села, за розстріляних матерів, дітей, старих, за загибель синів Росії і Франції...

«АТАНДЕ!»

З радістю зустріла П'єррара мадам Оог. Збираючись на пошту, де вона працювала, жінка кивнула головою на двері суміжної кімнати — мовляв, Михайло є і не сам.

Зайшовши до кімнати, П'єррар побачив, що Михайло Бойко квапливо ладнався у дорогу — якраз підв'язував пістолет. Під стіною сиділи три партизани у шахтарських формах. Михайло якось стримано привітався з П'єрраром. Той здогадався, що Бойко з хлопцями готується на якусь операцію, причому вдень. Але чому про це не знає він? Усі бойові операції — великі чи малі — командири партизанських загонів департаменту зобов'язані погоджувати з ним, П'єрраром. Для того він і уповноважений від ЦК Компартії Франції. Більшість завдань він дає їм сам, заздалегідь погодивши у штабі руху Опору департаменту чи в ЦК.

— Куди збираєшся? — ніби між іншим, запитав П'єррар.

— У гості,— забігали іскорки у Михайлових очах.— До одного свого знайомого. Він тут, поблизу. На тихій фермі, неподалік Дрокура.

— У гості йдуть, по-моєму, без пістолета,— зауважив П'єррар.— Чому я нічого не знаю?

— Та це в основному особиста справа,— став гаряче пояснювати Бойко.— Йдемо насправді в гості. Треба одного.. гада поставити до стінки.

— Кого? — з тривогою у голосі запитав П'єррар.— Може?..

— Що «може»?

— Може, Порика? — насторожився П'єррар.

— А ви як знаєте? — оторопів Бойко.

— Атанде! — зірвався голос П'єррара.

— Забороняєте? — переклав Михайло і позадкував від здивування.— Нічого не розумію.— І вибухнув гримом: — Та це ж оберт-капо! Я його знаю по табору. Був там трохи, коли він верховодив. А тепер об'явився у Дрокурі, командиром партизанського загону став. Цей агент гестапо хоче втертися до нас у довір'я і видати всіх окупантам.

— Старостою табору він став за завданням штабу руху Опору департаменту. І цим приніс велику користь Франції. Про це знають в ЦК. Я особисто доповідав про Порика.

— А я гадав...— перезирнувся Бойко з тими трьома, що сиділи.

— Скоро я тебе звезду з Пориком. Та й планується створити партизанське з'єднання, яке він очолить. А ти будеш у нього заступником. Але це потім. А тепер про інше, Михайле. Є оперативне завдання штабу руху Опору.

— Слухаю вас.

— Твоєму загону наказано сьогодні вночі зірвати залізничний міст неподалік Валансьєна.

— Зрозумів,— кивнув Бойко.

— За підрив мосту відповідаєш особисто,— П'єррар поклав йому руку на плече.

...Вечір видався місячним. П'ятеро партизанів із Михайлом Бойком на чолі лежали неподалік залізничного мосту. Вдалині за ним виднілось містечко Валансьєн. Був початок квітня. Срібні котики, мов бджолиний рій, обліпили кущі.

У Михайла Бойка було тверде правило: на бойову операцію брати не більше п'яти чоловік. Ця наука перейшла до нього відтоді, коли він перебував у загоні макі й очолював там групу підричників-мінерів. Він, Віктор Маликов, Валентин Тарасов вважалися найкращими спеціалістами-підричниками залізниць. Партизанський загін, яким командував француз Орі, пу-

стив під укіс двадцять ешелонів. І більшість з них без вибухівки, так званім тихим способом, з допомогою звичайних чотиригранних ключів. Партизани відкручували болти, внутрішній болт переставляли в гніздо зовнішнього, і розширювали колію.

В одній із операцій Віктор Маликов і Валентин Тарасов загинули.

Зараз Бойко очолював свій партизанський загін. Але за давньою звичкою на операцію узяв тільки п'ятьох. Усе було, як і колись, тільки хлопці інші.

Стояла холодна зоряна ніч, які бувають на початку квітня. У повітрі пахло розталім снігом. Михайло терпеливо чекав того часу, коли настане північ. Він ліг на спину, розслабився і побачив глибоке-глибоке небо. Зорі цвіли на ньому своїм першим весняним цвітом. Згадалось, як утівав із табору Бомон. Це було торік, улітку. Добігши до шосе, що вело в Дрокур, він заховався у кущак. І тут побачив групу поліцаїв, які переслідували його. Серед них був і Порик... Нині, знаючи про нього правду, Михайло співставляв факти. Тоді, не добігши до Михайла, Порик зупинився, махнув рукою у бік міста, направляючи туди поліцаїв, а сам пройшовся повз кущі, вдаючи, що оглядає їх. Михайлові навіть здалося, що вони зустрілися поглядами, але Порик відвернув голову і пішов геть. І аж тепер він зрозумів поведінку Порики.

Михайло дав знак — два хлопці з групи поповзли перерізувати телефонні дроти. Сам він подався до моста. Через метрів десять чагарник закінчився — далі він був вирубаний до самої залізниці. Михайло причаївся за вільховим пеньком. Звідси було добре видно міст. З обох його кінців маячили сторожові будки, а поряд із залізницею — барак, збитий нашвидкуруч. У ньому світилися два бічних вікна. Це було караульне приміщення, в якому знаходилось, як доповіла розвідка, не менше взводу солдат. Причаївшись, Михайло стежив за вартовим біля барака, роздумуючи, що робити далі. Йому не вперше знімати вартових, але ж той не один — ще двоє стовбичать на мосту.

На щастя заморосив дощ. Вартові, котрі походжали на мосту, заховались у будки. Михайло повернув голову до хлопців, махнув рукою. Ті без слів зрозуміли командира й поповзли — один у правий, другий у лівий бік. Вони мали прикривати Бойка. Тільки Сергій Пучихін із вибухівкою залишився на місці. Його міся в операції була завершальною.

Притискаючись до землі, Михайло поповз до барака. І хоч він знав, що на прицілі його друзів усі вартові, все-таки серце калатало від надмірного напруження. Бойко підрахував: поки

вартовий обходить барак, він встигає проповзти п'ять-шість кроків. До барака залишилось іще метрів двісті. Чи встигне? От-от почне розвиднятись.

Можна було, звичайно, закидати барак і вартових гранатами. Але вздовж залізниці були патрульні пости. Почують постріли — тоді справі кінець. Ризикувати не можна. Головна мета операції — міст. Він повинен злетіти в повітря. І коли до барака залишилось метрів сто, враз рипнули двері і надвір вийшло чотири гітлерівці. Зміна караулу. Почулась хрипка німецька мова. Дві фігури, зігнувшись, подалися до мосту, а двоє залишилось унизу. Діждавшись, поки за мосту спустилися вартові, четвертий німець повернувся разом з ними у барак.

Перед освітленими вікнами барака, солодко позіхаючи, стояв новий вартовий. Михайло розумів: далі повзти не можна. Помітять. Він згадав свого колишнього французького командира Орі. Цей сміливий шахтар, який завжди носив у нагрудній кишені намальований кимось тушкою портрет Леніна, любив повторювати: «Коли ти повзеш до фашистського вартового з фінкою у зубах, уявляй, що це Гітлер, — і розкотисто сміявся. — Тобі обов'язково захочеться покласти його на лопатки». «А що б він зробив ось у такій ситуації?» — питав себе Михайло. І не знаходив відповіді, що б придумав цей відважний і хитрий макі.

Треба відповзти трохи назад, добратись до насипу і звідти зайти до бічної стіни барака. Але ж на це піде багато часу... Тільки-но Михайло намірився позадкувати, як побачив, що вартовий швидко побіг кудись і зник за причілком барака. Роздумувати було ніколи: скочив на ноги і щодуху гайнув до протилежного причілка. За хвилину вже стояв за бічною стіною барака, звідки долітало хропіння німців. Бойко затамував подих. Потрібно було зібратися з духом. Адже з-за рогу ось-ось мав з'явитися вартовий.

Затиснувши в руці фінку, Михайло посунувся до краю стіни. Ось почулися кроки вартового, важке дихання. За мить з'явився його профіль: гітлерівець був насторожений, але гвинтівка висіла за плечима. Порівнявшись із Михайлом, він, видно, інтуїтивно відчув небезпеку, потягнувся руками до зброї. Та в цю ж мить Михайло з усього маху вдарив його фінкою. А сам подав знак двом товаришам. Усі троє вони тихо підійшли до насипу і, зігнувшись, полізли під міст.

Ще задовго до світанку міст злетів у повітря.

— А знаєте, — розповідав хлопцям по дорозі до загону збуджений Михайло Бойко, — мій колишній французький командир Орі говорив: «Коли ти повзеш із фінкою до вартового, то думай, що це Гітлер...»

ЕКСПЕРИМЕНТ

Коли Порик прокинувся, у кімнаті було повно сонця. На столику поряд з ліжком у кришталевій вазі світився букет синіх пролісків. Квіти пахли снігом — такі самі він збирав у Чорному лісі. Й ті, подільські, теж пахли снігом. Василь раптово уявив собі широке плесо розлитого Бугу, по правий бік якого — глухий Чорний ліс, а по ліву — срібло полів і ланцюжок сіл, що, наче пустотливі діти, розбіглися уздовж берега від Хмільника до Уладівки.

Милуючись пролісками, Василь згадав домівку, дитинство, матір. Він знав, що квіти ці — справа рук господині конспіративного будинку Катрін. Мимоволі подумалось: в однакову пору цвітуть проліски і на Поділлі, і тут, на півночі Франції. І весна приходить в один час. Зараз у його рідній хаті також повно сонця. З Соломірки німецьких окупантів вигнали ще на початку березня. То яка ж це радісна весна для його батьків та односельців! Мати, певно, теж назбирала пролісків, поставила в банці. На душі зробилося сонячно і радісно. Від чого б це? Невже тільки від того, що побачив проліски? Ні, не тільки. Сьогодні до нього з табору Бомон приїде зв'язкова від Жана. І нею буде Галя. Сьогодні він назве їй ту ніч, коли партизанський загін нападе на табір. Підпільна організація в'язнів повинна на цей час підняти в таборі повстання. Ось за чим іде до нього Галя Томченко. Вчора якраз з Центру по керівництву антифашистською боротьбою радянських громадян Порику повернули розроблений ним план нападу й розгрому Бомонського табору і визволення в'язнів із схвальною резолюцією. Василь пишався у душі. Адже це перша його самостійна розробка бойової операції, написана власною рукою. І жодної поправки. А там же немало здібних військових спеціалістів.

Порик встає з ліжка, вдягається і йде на кухню. Там на нього чекає сніданок і гостинна Катрін. Вона, як і її чоловік Марат, володіє польською мовою, тому розмовляти їм легко.

— Як спалося? — запитує Катрін.

— Снівся Буг і левади.

— Усе своя домівка сниться, — лагідно всміхнулася Катрін і, як малого, погладила по голові.

— У мене якісь дивні сни. Сниться моє село, але воно наче розміщене за подвір'ям вашого будинку.

Жінці стає приємно. Вона чомусь уперто вірить, що після закінчення війни Василь обов'язково залишиться жити у них.

Марат замітає подвір'я і спостерігає, чи ніхто підозрілий не стежить за його будинком. Так він робить щоранку.

— Мамо, незабаром до мене придуть гості,— каже за сніданком Василь.

Катрін розуміє — придуть на нараду партизани.

— Я, сину, піду допомагати старому прибирати подвір'я.

Це означає, що стерегтимуть будинок вони вдвох, поки Василь розмовлятиме тут із друзями.

— І ще,— зупиняє її вже на порозі.— Сьогодні прийде і дівчина. Можна, я їй проліски подарую?

— Не тільки можна, але й потрібно,— тепло посміхається Катрін.

О десятій годині дня завітали бойові побратими з партизанського загону імені Чапаєва — Василь Колесник, Іван Федорук, Василь Доценко і Дюжарден. Привітались і зразу до справи. За законами конспірації всяка нарада повинна проводитись не більше двадцяти хвилин. За цей час треба встигнути все вирішити і розійтись.

— Центр руху Опору схвалив план операції розгрому табору,— повідомив товаришам Порик.— Післязавтра о дванадцятій ночі загін виступає на Бомон. Давайте детальніше ознайомимося з планом,— і починає читати:— «Мета операції. Перше: розправа з гестапівцями, табірною поліцією і зрадниками; друге: знищення усієї табірної документації; третє: захоплення зброї та боєприпасів, обмундирування, грошей і продовольства; четверте: звільнення в'язнів, яким загрожує вигнання у концтабори Німеччини; п'яте: показати гітлерівцям та їх прибічникам, що й на французькій землі, як і на радянській, не вони, а народ є справжнім господарем життя. Загін розбивається на чотири групи: перша захоплює охорону табору з бельгійських рексистів, друга,— розшукує агентів, зрадників і виконує рішення військового трибуналу, третя — звільняє в'язнів, четверта — знищує документацію адміністрації табору. Всі групи після закінчення операції з захопленими трофеями і звільненими в'язнями повертаються у зарані намічені укриття в Дрокур, Арраський та Верденівський ліси».

У Порики були й особисті рахунки з Климовим. Ось із ким він хотів розквитатись. І за те, що він, не моргнувши оком, розстрілював в'язнів біля табірної ями, обов'язково при цьому дмухаючи на димок, що виходив із ствола пістолета; і за те, що морив людей голодом; і за витончені знущання, які він застосовував до Порики. Це знають тільки він, Климов і перекладач. У душі Климов ненавидів Порику. А те, що Василь став капо, затим начальником поліції, вважав своєю перемогою над цим зухвалим юнаком.

Якось п'яний Климов, вибивши тарілку з Порикових рук, закричав:

— Не смій більше доторкатися до посуду у моєму кабінеті. Я знаю, що ти більшовицький офіцер, — і вийняв пістолет. — На коліна, а ні — то розстріляю!

Порик був змушений стати навколішки — він не мав права викривати себе.

— О! Ти ще й боягуз! — знущально розсміявся Климов. — Боїшся смерті.

Невідомо, чим би все це скінчилось, коли б до кабінету не зайшов перекладач.

— Що я бачу! — здивовано вигукнув він. — Порик провипився?

— Ні, — ховаючи пістолет у кобуру, хвалився Климов. — Я проводжу експеримент. І дуже цікавий. Чув, що ти ведеш щоденник, занотовуєш усякі дурниці про цих свиней. Можеш записати й про мій експеримент над Пориком. Він — офіцер. Мене не обдуриш. Я психолог!.. Чого тільки я не чув про силу духу радянських офіцерів. А насправді — аби вижити, він став навіть на коліна.

— Запишу все у щоденник, якщо доведеш, що Порик радянський офіцер.

І Климов знову вихопив пістолет.

— Ану, признавайся, бо уб'ю!

Василь мовчав.

— Рахую до трьох...

— Перестань, — заступився за Порика перекладач. — Уб'єш його, а хто ж нам на гармошці гратиме? Я ж прийшов, щоб послухати свою улюблену мелодію. Запишу і так твій експеримент, додавши, що ця свиня нас розважала на гармошці.

— Щось і мені захотілося музики, — обм'як п'яний Климов. — А його я встигну продірявити, — і наказав: — Грай!

Зціпивши зуби, Порик узяв у руки гармошку, що постійно висіла на стіні в кабінеті Климова.

— Моєї улюбленій, — наливаючи в чарку вина, наказав перекладач і заспівав: «Ой, вспомним, братцы, мы, кубанцы, двадцать первое сентября...»

Порик заграв. Він мусив грати заради того, щоб невдовзі спіймати обох — Климова й перекладача — і згадати їм про експеримент. Тепер він скаже: так, вони не помилились, Василь Порик радянський офіцер. Тільки після цього думку про радянських офіцерів їм доведеться змінити.

...Порик обняв Галину. Вона була худенька і бліда. Притискаючи до грудей сині проліски, подаровані Василем, дівчина схлипувала.

— Ти ще раз підеш у це пекло, — шепотів Василь, витираючи їй сльози, що котилися по щоках і падали на його долоні. —

А через два дні будеш вільною. Після нападу на табір партизани виведуть в'язнів у надійні місця. А тебе, Галинко, я залишу в загоні. І ми будемо завжди разом.

— Ти мені простив? — заглядаючи Василеві в очі, питала дівчина. — Я так про тебе погано думала. Я ж нічого не знала.

— Я ніколи й не зєрдився на тебе. Чим більше ти мене лягла, тим більше я радів за тебе — отаку славну подолянку. — Василь ніжно гладив її волосся. — Бачиш, ненавиділа, а життя мені врятувала.

Галина стала навшпиньки, дотягнулася до Василевої щоки і поцілувала його.

— Васю, — зізналася вона, — я тебе кохаю. І тоді, коли сварилася з тобою... також кохала. — І вона заплакала.

— Не плач, рідненька, — розраджував її Василь, хоч знав, що їй треба виплакаться. Отак уперше щасливо виплакаться...

ВИРОК ВИКОНАНО

Німецький офіцер швидко скидав мундир, крутив головою, поглядаючи переляканими очима то на дула автоматів, то на партизанів, то на останній березневий сніг, який випав ще вчора. Йому було лячно! Він, лейтенант Кох, ладен був зробити все — віддати мундир, упасти на коліна, босими ногами стояти на снігу, — аби тільки не розстріляли. Він підтверджував це кожним жестом, поглядом. А віддаючи мундир Івану Федорук, благав: «Усе скажу, тільки не вбивайте».

Федорук, який знав німецьку мову, вже вкотре повторював, що він, радянський партизан, уміє дотримувати слова. Раз домовились — ти кажеш пароль, тобі даруємо життя — значить, так і буде.

Коху був підпорядкований взвод гітлерівців, що несли варту на сторожових вишках у таборі Бомон. Де дівся його попередник, високий капітан, якого ще пам'ятав Іван Федорук, він не знав, та й не було ні часу, ні потреби з'ясовувати.

З вигляду Коху не було й двадцяти. Він белькотів, що його проти волі недавно забрали з якогось інституту, одягли в офіцерську форму і прислали сюди на службу. Кох не був на Східному фронті. Його мотоцикл партизани перепинили на шляху з Арраса — їхав перевіряти вартових на вишках. Зрозумівши, що опиратися марно, почав відповідати на всі запитання.

— Який пароль для вартових на прохідній табору?

— «Книга спалена».

— А для тих, хто знаходиться на вишках?

— «У Йогана переламана рука», — пробелькотів німець і

плюхнувся на коліна: — В мене мати одна. Більше у неї нікого немає.

Федорук, поправляючи на собі німецький мундир, повторив: — Якщо не збрехав — житимеш. — Федорук кинув Коху плащ-накидку. — Накрийся. А то задубієш. — І до партизан: — Ми йому гарантуємо життя. Поки я не повернуся, щоб з його голови волосина не впала. Зрозуміли?

— Зрозуміли.

— Чекайте тут. До табору не підходити, щоб не помітили. Загуркотів мотоцикл. Довгий сніп світла, стрибаючи то вліво, то вправо, розсікав чорну темінь ночі. Федорук був у великих вітрових окулярах, і його важко було впізнати. Холодний вітер поколював лице.

Почуття безпечності, з яким одягав мундир і сідав на мотоцикл, поступово розвіювалося. Федорук, ясна річ, не належав до тих, хто тремтить за свою шкуру. Він боявся іншого: а що, як не вдасться здійснити задумане? Тоді він не тільки загине сам, а й підведе Порику, поставив під загрозу зриву всю операцію. Як старший групи, Федорук не мав права сам лізти на рожен, треба було послати у табір когось із партизанів. Але ніхто з них не володів німецькою мовою.

Ще в школі Іван захоплювався німецькою мовою, йому навіть радили вступати на факультет іноземних мов. Він вивчив напам'ять чимало німецьких віршів та пісень. Отже, мова — не підведе. Федорук кілька разів повторює паролі. В думках вважає кожне слово. Німецький мундир, мотоцикл, великі окуляри, почорніле од вітру обличчя, ніч, — усе нібито давало гарантію, що його на прохідній приймуть за Коха.

Ось світло фар вирвало з темноти високу залізну браму табору Бомон, прохідну, де знаходилося караульне приміщення. Усе це було знайоме Федоруку. Брама відчинилась автоматично з пульта прохідної. За нею Федорук побачив двох рексистів. Зупинив мотоцикл. Відчув, як під грудьми заворушився холодок.

— Хайль Гітлер! — голосно вигукнув він і тут же випалив пароль.

Брама скрипнула і відчинилась. Федорук в'їхав на подвір'я табору, звернув на бічну доріжку, що тяглася під колючою загорожею.

З того моменту, як він під'їхав мотоциклом до брами, й до того, як зупинив його біля вишки, все робив машинально, з великим напруженням нервів. Тепер, стоячи під вишкою, зрозумів: треба зняти напруження, розслабитись, інакше можна викликати підозру.

Будка на вищій знизу вимальовувалася не чітко. Підлізши

по драбині вгору, Федорук побачив у дерев'яному помості квадратний отвір. Вартового не було видно. Як не старався тихо ступати по залізних щаблях, драбина тремтіла. І чим вище піднімався, тим залізо тремтіло сильніше. Раптом над головою заскрипіли дошки помосту і Федорук почув:

— Хто йде? Стріляти буду!

Іван назвав пароль. Нагорі затихло. По сонному голосу Федорук зрозумів, що вартовий спав. І, видно, злякався, що його застукав командир. Федорук ступив на поміст у затіненому місці. Вартовий виструнчився, стукнувши каблуками. Та, видно, щось запідозрив, бо враз стрепенувся і хотів наставити автомат. Але Федорук не дозволив йому натиснути на гашетку — першим збив з ніг.

Через годину він виїхав із табору. Зупинивши мотоцикл біля лісу, побачив партизан, що бігли до нього.

— Поранили?

— Ні... Вартові вишки біля брами мовчатимуть. Передайте Порику.

Перелісками партизани рушили по мокрому березневому снігу до табору.

— А що з ним робити? — запитав той, хто охороняв Коха.

— Хай іде на всі чотири вітри, — махнув рукою Федорук.

— Він же побіжить у гестапо.

— У гестапо не побіжить. Бо знає, що його розстріляють. А нам допоміг здорово. Поки що із страху, а там, дивись, щось зрозуміє... Ти чуєш, Кох?

— Чую.

— То йди.

Німець позадував.

— Не задкуй. Обертайся і йди рівно. Може, це твоя справжня дорога починається.

Порик добре знав внутрішній розпорядок у таборі. Близько сотні реквізитів охороняли його цілодобово. Їхні патрульні загони снували по табору і навколо нього переважно вдень, стерегли прохідні, склади, харчоблок, адміністративне приміщення, шахту. Мінялися кожні чотири години. На чотирьох сторожових вишках несли службу есесівці, а також охороняли склад зброї та обмундирування. Гітлерівців було мало — не більше двадцяти. Вони мінялися на вишках через кожні шість годин. Взагалі фрици поводитися безпечно. Іноді навіть пиячили на вишках. То були в основному синки гітлерівських чиновників та офіцерів, які боялися фронту, Червоної Армії і нікого не боялися тут, за колючим дротом.

Комендант табору жив на території військової комендатури

міста Лїлля. У табір приїжджав уранці. А Климов ночував у спеціальному бараці разом з рексистами.

Після сигналу від Федорука Порик повів загін до табору. В темноті підійшли тихо, скрадливо. Рексисти куняли на прохідній.

— Уперед! На табір! — скомандував Порик і першим кинувся до брами.

Один за другим пролунали вибухи. Почалася стрілянина. Почувши вибухи, в'язні, як було домовлено, висипали з бараків на подвір'я. З ніжками від стільців, цеглинами в руках кинулися на рексистів, які у паніці метушилися біля адміністративного приміщення. Кулемети мовчали, сторожові вишки горіли. Побачивши, що на них наступає багатотисячний натовп в'язнів, а від брами обстрілюють партизани, рексисти кинулися навтікача. Більшість з них захвалася у будинку.

— Забити двері і підпалити! — скомандував Василь Колесник. — Щоб і попелу не залишилось од цієї погані!

— Зажди, — застеріг Порик. — Там же Климов. Його треба взяти живим. Зрозумів?

— Зрозумів, — кинув Колесник. — І я йому свій борг поверну.

Постріли розбудили Климова в постелі. Вхопивши автомат, він в одній сорочці вибіг у коридор, кинувся до вікна і навмання почав стріляти у в'язнів, що стіною сунули на барак. Вистрілявши диск, побіг до себе за пістолетом. Та в цей час Колесник через вікно забрався до кімнати Климова. Заставши порожню постіль, спересердя збив подушку і... побачив пістолет. У ту мить, коли він запихав зброю до кишені, швидко відчинилися двері й прямо на нього налетів Климов. Упізнавши Колесника, Климов так злякався, що йому відібрало мову. Скориставшись замішанням, Колесник рукояткою ударив Климова по голові...

А в цей час Порик із своєю групою добігав до жіночого барака у кінці подвір'я. Серце калатало неймовірно — адже там була Галя... Чи з нею нічого не трапилось за ці два дні?.. Ось і барак. Стривожені, злякані жінки та дівчата збилися у гурті, прислухалися до пострілів, не знаючи, що робити.

— Ви вільні! — ще здалеку крикнув Порик, шукаючи очима Галю. — Ідть до виходу спокійно, без метушни.

І враз у натовпі пролунав знайомий голос:

— Василю! Я тут!..

Упізнавши той голос, Василь кинувся до дівчини.

За брамою табору партизани квапливо формували із в'язнів колони і рушали в дорогу. А Порику здавалось, що все тягнеться надто поволі. Тут Порик перестрів Колесника. Той коротко доповів:

— Климов і перекладач чекають на свого... обер-капо, чи то пак, бери вище — начальника табірної поліції,— він і тут не втрачав почуття гумору.— А рексисти жаряться там,— кивнув на дерев'яний барак, що весь тріщав у полум'ї.

— Молодець,— похвалив його Порик.— Тепер бери у свою групу Галю і веди колони в район Дрокура. А я із своєю приватним відхід.

— Дозволь мені залишитися з тобою,— пошепки попросила Галя.

— Ні, дорогенька, не можу,— твердо сказав Порик.— А Климову і перекладачеві я зіграю прощальний марш.

Порик підійшов до Климова, який стояв під вартою. Їх погляди схрестились.

— Значить, я не помилився тоді? — важко дихаючи, першим озвався Климов.

— Ні, Климов, не помилився,— відповів Порик.— І коли я змушений був стати перед тобою на коліна, то насамперед думаю про сьогоднішній день.

Од люті Климов заскреготав зубами:

— Якби я міг повернути хоч секунду того часу, жодна куля не залишилася б у моєму пістолеті. А тепер... випадок на твоєму боці.

— Не випадок, Климов, а правда на нашому боці,— Порик повернувся до в'язнів, які оточили заступника коменданта щільним кільцем.— Їхнім іменем я й виконую рішення військового партизанського трибуналу!

Пролунав постріл.

— Перекладача теж до стінки! — гукнув Порик до партизанів.— І подався наздоганяти своїх.

СМЕРТЬ НА СВІТАННІ

Подаючи на прощання руку, Порик наказав Доценку:

— Як помітите карателів, піднімайте нас. Ми будемо в отому флігелі.

Після триденних боїв із карателями на околицях Дрокура в загоні були вбиті, важкопоранені. Треба було розмістити поранених на конспіративних квартирах. І хоч група карателів, залишивши три спалених грузовики на дорозі, подалась у бік Арраса, Порик не розпорядився переслідувати ворога. Партизани були вкрай стомлені, та найголовніше — вичерпались боеприпаси. Тим часом запасна база знаходилась далеко, аж в Арраському лісі. Отож було вирішено переночувати в Дрокурі, а вранці пробиратися до Верденівського лісу і там з'єднатися із загonom Шарля Дебарже.

Дорога туди була далека й небезпечна. У кінці квітня сорок четвертого року карателі наводнили всі райони півночі Франції. Криваві бої точилися скрізь. Сподіваючись на відкриття другого фронту, окупанти вирішили очистити тили від партизанів.

Розставивши навколо Дрокура пости, Доценко заскочив на хвилинку на конспіративну квартиру, щоб узяти дещо перекусити для хлопців, а насправді — щоб побачити Мері. Вони кохали одне одного.

На умовний сигнал вибігла Мері. Припала до його грудей:

— Не ходи, не ходи більше!

— Потерпи трішки,— заспокоював її Доценко.— Ось розіб'ємо карателів, і я повернуся.

— На скільки?

— Днів на три...

— Мало.

— Коли закінчиться війна...

— Тоді що? — терпне дівчина.

— Тоді завжди буду з тобою.

Затиснувши під полою вузлик з хлібиною, Доценко вийшов за ворота. За півгодини він уже був за містом. Ось і садок. За цим бузковим кущем його повинен зустріти вартовий Тарас Скала. Але чому так тихо, чому ніхто не питає пароля? Мабуть, упізнав... Доценко порівнявся з кущем і не встиг навіть огледітись, як на нього налетіли якісь люди, повалили на землю, чимось брудним зав'язали рот, скрутили руки, ноги й понесли. Кинули на землю біля автобуса. Зв'язаним пролежав, аж поки не почало світати. Весь цей час його стерегли два есеівці. Потім Доценка ввели в автобус. У салоні стояли три німецьких офіцери. Без усяких запитань — хто він, куди і звідки йшов? — перекладач звернувся до Доценка:

— Якщо покажеш конспіративні квартири партизан, то мانی офіцери гарантують тобі життя. Особливо цікавить та, де знаходиться командир загону. В іншому разі,— він грайливо підкинув на долоні пістолет,— сам розумієш...

Доценко зметикивав, що фашистів можна завести в кінець міста, до будинку французенки, син якої служить у бошах. Вулиця там глуха, вузенька. Може, вдасться втекти? Треба спробувати.

— Я покажу будинок командира загону, але якщо розв'яжете мене.

Його вивели надвір. Розв'язали руки. Офіцер з виряченими очима підштовхнув у плечі.

— Шнель! Шнель!..

Доценко оглянувся — цілий взвод гітлерівців рушив за ним. Отже, про втечу не могло бути й гадки. Зате він ще раз пройде тією вулицею, якою ходив до Мері...

З будинку, вказаного Доценком, гітлерівці вивели заспану жінку. Вона розмахувала руками і кричала, що син її служить у бошах. Офіцер підійшов до Доценка і з усієї сили вдарив його пістолетом по голові.

Опритомнів Василь у салоні того ж автобуса. Один з офіцерів сидів за низеньким столиком, а два стояли. Доценка посадили на залізному стільчику. Ті, хто вніс його, стали за спиною. По тому, як усі мегушилися, навіть забувши зв'язати йому руки, Доценко зрозумів, що гітлерівці поспішають. Офіцер, котрий сидів за столом, синіючи од люті, щось прокричав до перекладача:

— Ти, свиня, обдурив нас! — переказав той. — Але в мене заговориш. Я тобі надіну на голову залізний обруч...

— Скажи цьому гусакові, що я плював на його обруч і ча нього, — відповів Доценко перекладачеві.

Офіцер, мов ужалений, вискочив з-за столика і з розмаху вдарив Доценка в обличчя. Вдаючи, що падає, він миттю ухопив за ніжку стільчика і з усієї сили вперіщив ним офіцера по голові. Мов підкошений, той грюкнувся на підлогу. Есесівець, який стояв ззаду, потягнувся до кобури, але Доценко, спритно вивернувшись, із розмаху вгрів і його по голові.

Усі накинулись на непокороженого партизана.

— Якщо вмирати, то з музикою!.. — голосно і люто закричав Доценко і пішов із піднятою табуреткою на есесівців. Один з них, опинившись позаду, збив Василя з ніг.

— Розійдіться, розійдіться! — вигукнув інший офіцер. — Я його пристрелю!

Доценко відчув, що в нього ціляться.

— Не я, а ви смертники! — виніс він свій вирок. — Я не боюся ваших куль!..

І безжальна автоматна черга вдарила Василеві в груди.

У вікна заштореного автобуса вже зазірало виспане вранішнє сонце, нічого лихого не підозрюючи.

ОБЛАВА

Здалося, тільки що заснув, а хтось настійно смикає за рукав, намагаючись розбудити. Розплющив очі: у вікні світає, а біля ліжка стоїть перелякана господиня.

— Німці... Вони оточили все містечко. Розставили кулемети й танки. Буде облава. Одягайся, синку, і втікай.

— Тут, мабуть, не тікати доведеться,— Порик підійшов до вікна,— а автомат витягувати.

— Та їх же сила-силенна...

— Але ж і я не один — у містечку весь наш партизанський загін.

— Під мостом проходить каналізаційний тунель. Ним можна вибратися за місто. Він високий, підвода проїде.

Коли за умовним сигналом увесь загін був у зборі, на околицях міста вже лунали постріли. Розвідка доповіла:

— Одне коло німців стоїть оддалік, а друге суне сюди. Мають шість танків, десять кулеметів.

— Ого! — здивувався Порик. — Їм здається, що нас ціла дивізія.

— Налякали ми їх вибухами на коліях,— сказав хтось із партизанів.

— А де ж Василь Доценко? — непокоївся Порик, позираючи на дорогу.

— Поспішайте,— благала жінка.— Покажу люк, де спускається у канал.

— Слухайте мій наказ! — скомандував Порик. — Через люк спуститесь у каналізаційний канал і виберетесь з міста. Я з Колесником прикриваю відхід.

— Двох замало.

— Давайте ще двох добровольців, а решта — до люка!

Головний люк знаходився у центрі міста, в невеликому скверіку, обгородженому низенькими штахетами. Тому четвірка партизан залягла навколо нього. «Процедура відходу,— думалося Порику,— мала зайняти не більше години. За цей час партизани виберуться за місто. Якщо й буде погоня, то там значно краще оборонятись».

Група гітлерівців з'явилася на центральній площі раніше, ніж чекав Порик. Вони щось помітили на даху крамниці й застрочили з автоматів по вікнах. Раптом звідкись вискочив величезний пес і побіг прямісінько до люка. За ним подалося кілька фриців. Коли вони наблизились до загорожі, Порик натиснув на спусковий гачок: і живі й убиті попадали на майданчик.

Порик знав, що фашисти не підуть в атаку — надто вони берегли життя. А поки що час для відходу загону був виграний.

З усіх кінців по скверу строчили кулеметні черги. Кулі сікли стовбури дерев, ламали гілля, трошили штахети, оббивали цемент на стовпцях. Притулившись плечем до кам'яної огорожі, Василь якийсь час лежав нерухомо, прислухаючись до стрілянини. Раптом хтось із партизанів скрикнув — Калита чи Орлов. Порик поповз до них, та по дорозі побачив кількох

есесівців, які перебрались через загорожу і стріляли у нерухомих Калиту й Орлова. Порика вони не помітили, і він з-за куща розстріляв їх майже впритул.

І в цей момент на площі заревів танк. Снаряд із його гармати влучив прямісінько у гіпсове розп'яття Христа. Порик оторопів — він побачив, як ліворуч, скрадаючись за підмурком, назустріч танку повз Василь Колесник, затиснувши в руці в'язку гранат.

— Васю! Назад! До люка!.. — щосили крикнув Порик, але його голос потонув у ревіську.

Танк наблизився до огорожі — Колесник піднявся і жбурнув в'язку гранат під гусениці. Пролунав вибух. Танк зупинився.

Вибухова хвиля відкинула Колесника на кілька метрів од танка. Рій осколків пронісся над ним, але жоден не зачепив — він упав на бруківку перед темним під'їздом. Отямившись, скочив на ноги і шаснув у під'їзд. Позаду, на майдані, затріщали автомати. Кулі вдарили у стіну, й Колесника обдало пилюкою від штукатурки. Опинившись на підвір'ї, що впиралось у цегляні прибудови, Василь помітив дерев'яні сходи, що вели на довгу веранду будинку без даху. Піднімаючись сходами, оглянувся: постріли чулися близько, але гітлерівців ще не було видно. З веранди переліз на дах і, ховаючись за димарями, добрався до краю будинку. Глянув униз — площа аж кишіла гітлерівцями. «Отже, все, для відступу дороги нема», — подумалося. Присів за середнім димарем. На дерев'яних сходах уже гупали десятки ніг.

Чекав у напруженні. В отворі стелі з'явилась голова есесівця. Колесник вистрелив — той скотився по драбині. З миті на мить сподівався вибуху гранати. Але було тихо. Невже хочуть узяти живим? Вистромився ще один есесівець — і цього скосив влучним пострілом. Ще раз натиснув на курок і зрозумів: кінчаються патрони. Тим часом один із гітлерівців, піднявшись по ринві, заходив ззаду. У пістолеті залишився один патрон.

Стрибок — і Колесник опинився біля другого димаря. Та німець чекав його і першим ударив ногою. Падаючи, Василь схопив того за шию, і вони покотились. А коли опинився зверху, зібрав рештки сил і здавив ворога за горлянку, аж поки той не спустив дух. Треба було лише зняти з нього автомат, і тоді можна б укоротити віку ще хоч кільком фашистам. Та зробити цього Василь не встиг. Наставивши дула, з усіх боків до нього наближались гітлерівці. Раптом із даху сусіднього будинку заговорила автоматна черга. Фашисти попадали додолу. Колесник озирнувся на дах: невже Порик? Коротка надія ско-

лихнуласть у душі і згасла — його оточували вороги. «Не дж-детесь!» — прошепотів Колесник і підніс пістолет до скроні.

З сусіднього будинку справді стріляв Порик.

Він також побіг слідом за Колесником у під'їзд, але його випередили німці. Тоді командир сходами вибрався на дах і звідси побачив Колесника, що вже не стріляв. Порик поповз йому на виручку. Коли дах закінчився, хотів перестрибнути поближче до товариша, та в цей час страшений удар підкосив ноги. І Порик полетів униз.

ЧЕРВОНИЙ ДИЯВОЛ

Свідомість повернулася швидко. Було таке відчуття, наче прокинувся од важкого й страшного сну. Все тіло нило палючим болем. Поранена нога розпухла.

Пам'ять поволі відновлювала дійсність — він в Аррасській тюрмі Сен-Нікез. Увесь побитий, у синяках, закривавлений... Пригадався тригодинний допит. Може б, і довше знущалися та мордували фашисти, але Порик утратив свідомість...

Цікаво, котра зараз година? Здається, у нього залишилося часу тільки до сьомої. А там — мають розстріляти... Порик не знав, скільки він пролежав у камері непритомний. Може, сьома за кілька хвилин?

Невже доведеться віддати своє життя без бою? Прислухався: за відхиленими дверима у невеличкому коридорчику стояв напівтемний морок. Вартовий такий безпечний, що навіть камери не зачинив. А навіщо зачиняти? На руках окови, в носі куля. Спробуй виберися звідси.

У коридорі під стелею блимала лише одна лампочка. Кругом гнітюча тиша. Порик здогадувався, що знаходиться не в центральному казематі, а в якомусь її крилі, де в'язнів тримають під час допитів. Звідси їх відправляють чи то на розстріл, чи в камеру основного корпусу.

Уже шостий день Василь мовчить. Якщо не брати до уваги слів, що сказав нині на допиті: «Не марнуйте часу, зрозумійте — я радянський офіцер...» Налившись злістю, слідчий схопив пістолет і почав гамселити ним Порику по голові, вигукуючи: «Розстріляти цього бандита! О сьомій годині ранку...» Більше Порик не чув нічого.

Смерті він не боявся. Знав ради чого ризикує життям. Жаль було іншого — саме розгорнулася у Франції боротьба з окупантами. Скільки міг би ще принести користі тут заради визволення людства од фашизму...

Як завше у важкі хвилини, в уяві постала мати. Василь побачив її такою, якою запам'ятав, прощаючись. Довго й мов-

чазно тримала вона у своїх руках його руки і заглядала йому в очі. «Мамо, я вернуся,— пообіцяв він тоді.— Зі мною нічого не трапиться...» А вона тихо плакала і цілувала. Василь аж відчув солоний дотик материних потрісканих губ. Мабуть, відчувало материнське серце, що то була їхня остання зустріч. Невже він більше не зіп'є медового запаху лип, не почує рідного голосу?..

Ворухнувся. У зап'ясті вогнем запік біль. Наручники вгризлись до кісток. Що ось такому німечному та ще й у наручники можна вдіяти? Покірно чекати свого останнього часу... Обвів поглядом стіни. На одній з них стримів гак. Навіщо він тут? На такому лише вішатися добре. Мабуть, для цього тут його і забили, щоб в'язні самі накладали на себе руки. Та ні, не на такого натрапили! Порик не зависне на гаку, а зустріне смерть із високо піднятою головою. І кине ворогам у лице найдошкульніші слова.

Враз мозок пронизала несподівана думка: «А якщо цей гак витягнути?..» І коли прийдуть за ним, хоч одному кату провалити голову.

За дверима камери почувися кроки. Мабуть, вартовий пробудився і вирішив пройтися коридором. Порик трохи знав німецьку і французьку мови. Тож, як вартовий проходив мимо, запитав, котра година. Той сонно буркнув, що незабаром дванадцята. Василь зрадив: ще ж майже сім годин у його розпорядженні. Погляд мимоволі знову впав на гак.

Коли б не наручники, він би обов'язково витягнув його із стіни. А так — легкий порух і зубці впиваються у зап'ястя... Якось Порик чув, що хтось із в'язнів відімкнув наручники з допомогою звичайного сірника. А в нього в правій кишені коробка сірників. Треба попробувати.

Перемагаючи біль, Порик сів на нарах і почав витягати з кишені коробку. Пальці заціпили, і вона впала. Якусь мить Василь сидів непорушно, потім, зрештою, діставши сірник, двома пучками великих пальців устроїв його голим кінцем у зубці наручників. Легенько натиснув на головку, але сірник зламався. Почав усе спочатку. Зубами витягнув зламаного сірника і вставив нового. І знову злегка натиснув на головку. Ось половина його ввійшла між зубцями заціпки. Василь смикнув за обидві частини наручників, натискаючи пальцем на сірник. Зубці вгризлися у зап'ястя, виступила кров. Здалося, тисячі мурашок вп'ялися у тіло. Ще одне зусилля, і сірник поволі пішов у глибокі заціпки. Враз Порик мало не закричав од радості — наручники розімкнулися!.. І хоч зап'ястя лівої руки залишилося у кільці, права була вільна. Тепер він може орудувати нею.

Яксь підсвідома сила підвела й поставила його на коліна — Василь почав розхитувати гак. В очах попливли жовті кола, біль у нозі запік вогнем, але Порик, зібравши останні сили, тягнув гак на себе — і разом з ним упав на нари.

Ось він, квадратний, із загостреним кінцем, у його руці!..

Тим часом у коридорі знову чуються кроки. В камеру долітають голоси гітлерівців. Офіцер, який проводить зміну караулу, запитує:

— А чому це сьогодні руський бандит не співає «Інтернаціонал»? Невже від побоїв ще не оговтався?

— Мабуть, з переляку проковтнув язика. Відчуває, що йому капут.

— Ганс, не забудь о сьомій вивести його до ями, — нагадує офіцер.

— Яволь!

Ганс проходить повз двері камери, навіть не заглянувши, голосно позіхає і прямує у кінець коридора в караулку.

Порик заплющує очі. Треба спочити хоч кілька хвилин, щоб відійшла права рука. А тоді... Коли в його руці залізний гак — це вже зброя, хай і холодна. Нею, наприклад, можна вбити вартового і втекти. Порик аж сам злякався такої сміливої думки. Хіба вистачить у нього на це сили?.. І все-таки треба ризикнути... План втечі виник сам собою.

Тепер головне завдання заманити вартового в камеру. Відшукавши із свого словникового запасу кілька німецьких слів, Порик почав горлати:

— Води!.. Дайте води!.. Помираю!..

Однак він і сам не вірив у милосердність вартового. І не помилився. Гітлерівець не звернув на ці благання аніякісінької уваги. Лиш голосніше засвистів, проходячи біля камери. Тоді Порик почав грюкати здоровою ногою об нари, стогнати і кричати ще голосніше: «Води! Води!..» Не переступаючи порога, вартовий заглянув у камеру і, визвірившись, гаркнув: «Ферботен!» Він розлютився не на жарт, що Порик не дає йому спати. І, щоб утихомирити смертника, вирішив відлупцювати його. Зайшовши у камеру, зняв із плеча гвинтівку, заманувся прикладом і... завагався. Порик продовжував кричати і стогнати. Вартовий відкинув з нього ковдру. Поранену ногу Порик зумисне спустив із нар на цементову долівку. Ганс, видно, подумав, що тому й кричить цей поранений, бо підняти ногу не може. Він нагнувся, щоб закинути ногу на нари, та Порик рвучко підхопився і з усієї сили вдарив вартового гакком у тім'я. Той, схлипнувши, впав на підлогу. Порик швидко зсунувся з нар, ледве висадив на них неживе Гансове тіло.

Одірвавши шматок брудної ковдри, обмотав нею наручника на лівій руці, щоб не бряжчав, узяв гвинтівку з багнетом, підперезався ременем із патронташем і подався у порожню камеру, розташовану в кінці коридора. Шансів на те, щоб вибратися звідси, побільшало. Тепер, якщо навіть не вдасться видовбати отвір у стіні, Порик забарикадується у камері і відкриє вогонь. Останній патрон залишить для себе. Загине так, як його побратим Василь Колесник, — у бою.

Стіна тюремної прибудови виявилася цегляною. Зцементований розчин між цеглинами був крихкий. Від удару багета розсипався. Першу цеглину довелося розкришити. Так, перемагаючи біль, Порик видовбував цеглину за цеглиною. Піт котився градом. А Василь усе довбав і довбав, не відпочиваючи ані на мить. До ранку він повинен не тільки вибратися із тюрми, а й дістатися до ліска, що кілометрів чотири звідси.

Зрештою, у стіні засіріла щілина. Порик просовує руку і відчуває лоскіт вітерцю. Він і сам не може збагнути, звідки беруться сили. Навіть не відчуває болю у нозі. Прагнення жити і боротись, ненависть до тих, хто присудив його до страти, немовби потроїли сили.

Коли отвір засвітився мороком дощової ночі, Порика охопило нестримне бажання — негайно, ось зараз, вибратися звідси. Та він знав, що там, за стіною, лиш невеличка смужка тюремного подвір'я, що йому, аби відчутти себе вільним, треба подолати ще два кам'яних мури, якими обнесена ця фортеця. А там, уздовж загорожі, ходять вартові — і він легко може потрапити у їхні лапи.

Прислухався. Надворі тихо. Треба було приготувати «мотузок», щоб потім по ньому спуститись... Порик швидко скидає одяг, білизну і шматує на вузькі смужки. Зв'язує їх. Виходить довгий мотузок. Прив'язує до нього залізний гак. Тепер можна й вибратися із камери. Спершу через отвір виставляє гвинтівку, патронташ, затим ледве протискується сам. Об цеглу здає шкіру, кровоточить. Ось він руками вже впирається об землю.

На вузькій зацементованій площі між стіною тюрми і першою мурованою огорожею — нікого. Дме холодний вітер і січе дрібний травневий дощ. В одних трусах, підперезаний ременем із патронташем, з гвинтівкою за плечима, весь закривавлений, Порик був схожий більше на привида, ніж на людину.

А дощ усе дужчав і дужчав. Усі вартові заховались у теплі закутки. Муровані стіни вселяли впевненість, що нічого лихого скоїться не може. За всю історію існування цієї тюрми з неї ще ніхто не втік.

З першого розмаху гак не зачепився на вершині мурованої стіни. Лише за другим засів за якимсь виступом. З усієї сили Порик потягнув мотузок на себе: здається, міцний. І став підніматись угору. У військовому училищі Василь піднімався на канаті найшвидше. Звичайно, зараз не ті сили — поранена нога, руки покалічені, — але наполегливість і колишня виучка додавали впевненості. На ліву руку надія мала — нею можна лише притримувати мотузок, а видиратись угору доведеться однією, правою. Підтягнувшись кілька метрів, Василь відчує, що ліва рука мліє від болю — при кожному русі наручники впивалися до кістки. На одній же правій руці він міг лише висіти, а не підніматися. Потрібна була опора. Ось-ось зомліє і права рука, пальці самі розтуляться — і він полетить униз. Враз Порик учепився за мотузок зубами й одразу відчув полегшення. Отак, допомагаючи собі зубами, підтягувався сантиметр за сантиметром і додав висоту.

Верх муру був широкий. Усівшись на ньому, Порик підтягнув мотузок і вже хотів спустити його вниз, як раптом побачив двох гітлерівців. Вони йшли у протилежний бік, весело розмовляючи. Василь причаївся. Серце забилося шалено. Треба було зняти гвинтівку з плечей, але цей рух могли помітити. На щастя, вартові не оглянулись і зникли за рогом загорожі. Порик миттю опинився по другий бік муру. Перша удача дала сил. Ось він уже забрався на другу загорожу, вже навіть почав спускатися вниз, переповнений райдужною надією, нараз мотузок обірвався і Василь полетів додолу. Та замість удару об твердь відчув, що впав на щось м'яке. Торкнувшись рукою якогось лахміття, Василь сахнувся і обмер — це були трупи в'язнів, розстріляних напередодні. За все життя Порик не пам'ятає такого моторошного відчуття.

Рвучко підвівся. Серед лахміття знайшов якесь старезне пальто, накинув на закривавлене тіло і вибрався з ями. Ось де лунали постріли і крики кожного дня.

Загнавши у ствол патрон, Василь хутко зник у темряві дощової ночі, ще не вірячи в те, що він таки вирвався із тюремних застінків. Порик добре знав цю місцевість, не раз їздив тут велосипедом, ходив пішки. Зараз пішов до лісу. А за ним — містечко, там його конспіративна квартира. Але найголовніше — якнайшвидше добратися до лісу. Тоді погоня не страшна. А вона буде. О сьомій годині ранку прийдуть за ним у камеру і...

Порик відчував, як кожна клітина наливається утомою — важкою, м'ясною, аж нудною. Вона розтікалась по всьому тілу — від голови до покалічених ніг, які ледве ступали по грудкуватій ріллі. Почало паморочитись у голові. «Тільки б не

впасти, тільки б не впасти!» — наказував собі. Але щось гаряче запекло в колінах, і вони мимоволі підкосились — Василь упав на землю.

Йти далі не міг. Поранена нога так боліла, що Порик був неспроможний угамувати стогін. Намагався підвестися, але знову безсило падав. Лежачи горілиць на сирій землі, відчув, як від холоду почали цокотіти зуби. А дощ не вщухав ані на мить.

Вирішив спробувати повзти. Вийнявши багнет, затиснув у правій руці і загнав у землю, потім підтягнувся. Знову багнет у землю і знову підтягнувся...

Весняна земля, розіпріла за день, запахла чимось до болю знайомим. Житом!.. Воно дихнуло в обличчя таким рідним запахом, що Василеві аж перехопило подих. Яке це щастя — вдихати запах зеленого вруна! Порик не сплутав би ні з чим цей дощовий відпар землі... Так вона пахла йому в дитинстві, в Соломірці, і так пахла зараз, на півночі Франції.

На якусь мить навіть здалося, що він маленький лежить на соломірському полі. Та біль у рані повернув до дійсності. Порик знову почав повзти. А запах землі вже панував усюди. Він паморочив голову, проникав у тіло, набивався у волосся. Василь жадібно вдихав його серед цього нічного поля. Він жив. Він здійснив нездійсненне...

До ранку Порик повинен добратися до лісу. Мусить будь-що-будь. Адже вранці буде погоня і його можуть схопити. Схопити після того, як він знову на волі. Вибравшись із канави на шосейну дорогу, Порик здогадався, що вже недалеко ліс: перебратися через оцей гайок — і він у лісі. Ліс!.. Яке тепле і затишне слово.

Сірив ранок. У тюрмі, мабуть, уже підняли тривогу. Дощ перестав. Було холодно і мокро, зате безпечно, що собаки не візьмуть сліду.

У лісі Порик пролежав до вечора. А як стемніло, вирушив до найближчого містечка Еннен-Льстара. Тут у нього був знайомий шахтар Гастон. Той самий Гастон — кріпильник з вибою Жана. Буваючи у партизанських справах в містечку, Василь часто заходив у гості до цього шахтарського подружжя — Гастона й Емілії Оффр. Вони навіть радили перебиратися йому з дрокурівської ферми до них на квартиру. Емілія, як і Катрін, зразу почала його звати «синком». Які добрі, щирі й гостинні ці французи, наче подоляни. Добереться він до Еннен-Льстара і, вважай, врятований.

Біля першого шахтарського будинку Порик підвівся і, тримаючись за штаheti, подався до знайомого провулка.

ПОВЕРНЕННЯ З ТОГО СВІТУ

Ранок тільки пробуджувався, так що Порика ніхто не побачив. Він тихо відчинив хвірточку, ступив на подвір'я і безсило впав на землю. Уже лежачи, почув, як скрипнули сінешні двері й зарипіли під ногами дерев'яні східці. Над ним схилилися Емілія та Гастон. І Василь, який ніколи не плакав від найнестерпнішого болю, ураз заплакав. Тепер він знав, що житиме.

Уже в снігах Емілія прошепотіла ледь чутоно:

— Єзус Марія, ти весь у крові. Звідки це, синку?

— З тюрми, — ледве відповів Василь. І знепритомнів.

Коли відкрив очі, у хаті було повно сонця. Він лежав на канапі, з боків обкладений подушками. Щоб пораненій нозі було легше. Навпроти на стільчику сиділа Емілія. Побачивши, що Порик опритомнів, вона від радості аж сплеснула руками і перехрестилася.

— Усе буде добре, синку, — мовила лагідно, міняючи йому на чолі мокрий рушник.

Василь горів у гарячці. Рана, в якій засіла куля, загноїлась. Треба було негайно робити операцію. Ось уже третій день Гастон збився з ніг, шукаючи лікаря. Ще з ночі подався у Паде-Кале, до свого командира партизанського загону Дюжардена.

Василь то засинав, то прокидався. Лихоманка біла так, аж зубами цокотів.

Та цього разу, коли Василь прокинувся, Емілія помітила, що йому стало легше. Він не трусився, не скаржився на холод. Облизав пересохлі губи і попросив води. Навіть усміхнувся до Емілії. За цих три дні після втечі з тюрми він уперше почував себе так добре.

— Який сьогодні день? — запитав Емілію.

— Перше травня.

— Тоді із святом вас, мамо, — погладив жінку по руці.

— З яким святом? — здивувалася вона, не зрозумівши Василя.

— Та з Першим травнем...

— А-а, — і собі всміхнулась Емілія. — Нам було не до свят. Усе забули. А тепер... — вона підійшла до буфета, дістала пляшку вина, дві чарочки, налила, — будемо святкувати і Перше травня, і твоє повернення з того світу. Це тобі зараз корисно.

— Знаєте, як у нас на Поділлі кажуть: «Не такий чорт страшний, як його малюють...» А тюрма збоку така собі непоказна — ніби звичайна халабуда.

— Халабуда! — аж вигукнула Емілія. — Ти б почитав, що пишуть газети про твою втечу з цієї халабуди.

— Цікаво, що ж вони пишуть?

— Спершу вип'ємо,— запропонувала жінка.— За свято, за те, що ти знову у нас. Що ти такий мужній. Тепер я починаю розуміти, чому Гітлер програє війну і драпає з вашої землі. І Наполеон обікся на Росії. Такого народу, як ваш, не можна перемогти.

— Ми, мамо, зараз не ті, що були за Наполеона.

— Не ті, але трішки й ті, бо земля одна, що вас породила.

— І Наполеон, і Гітлер не захотіли послухатися святих слів Олександра Невського: «Хто з мечем до нас прийде, той від меча й загине».

— Правильні слова,— прошепотіла Емілія і підняла чарочку.— За таку країну, як ваша, за таких її синів, як ти!

Василь мовчки потиснув руку Емілії і поцілував.

Емілія довго сиділа, тримаючи в руках дві порожніх чарочки, і дивилася на Василя.

«Який прекрасний син,— думала вона.— Син, яким можуть пишатися дві країни — Росія і Франція».

А Василеві пригадувалось, як катували його в тюрмі, вимагаючи, щоб він назвав адресу конспіративної квартири. Та він швидше життя віддав би, аніж сказав їм правду. Адже у нього конспіративна квартира — то рідний дім, його мати і батько. Хіба він міг назвати адресу Катрін і Марата? Хіба колись назвав би Гастона й Емілію? Ніколи!

«Тобі що, якісь французи дорожчі за власне життя? — кричав слідчий.— То одержиш кулю... о сьомій годині!..»

«Чому о сьомій?» — подумалося тоді Василеві. Видно, слідчий ще сподівався, що Порик злякається і все розповість. Хіба йому зрозуміти, що життя тільки тоді має сенс, коли в ньому є вірність обов'язку, святість почуттів, боротьби...

Емілія повернулася з вологим рушником і покляла хворому на чоло. Він запитав:

— А де батько?

— Пішов до Дюжардена.

— До самого Дюжардена Вуаре?

— До нього.

— Славний хлопець.

— Проситиме, щоб прислав лікаря. Тобі треба негайно робити операцію.

— А чому до наших не пішов? — з тривогою запитав Василь.

— До ваших? Ти знаєш...

— Що?

— Різні вони бувають.

— Говоріть. Мені все треба знати.

— Приходив сьогодні вранці один ваш. Ти спав... Почав вимагати: «Я хочу з нього допит зняти...» Назвав себе Марком.

— Невже Марко Проклятий, цей авантюрист? — здогадався Порик.

— Але як він дізнався, що ти у нас?

— Тепер усе ясно. Він мене ще в таборі хотів розстріляти. Тоді не вийшло.

— Усе рвався до хати. А я взяла мітлу і вигнала. Отак мітлою і вигнала.

— А що він хотів від мене?

— Та все бурчав, що втекти з тюрми ти сам не міг, що тобі допомогли. Ти провокатор. І що тебе треба, як він сказав, усунути. Так і сказав, — перехрестилася Емілія. — Що ж тепер робити?

— Нічого. Добре, що не пустили його в кімнату. Прийде Дюжарден, я все йому розповім, — помовчав і запитав: — А що він іще вивідував?

— Він не вивідував, сину, а все погрожував, — заплакала Емілія.

Василь почав її заспокоювати:

— Мало вам без мене сліз...

Аж тепер він помітив, що за цих кілька днів Емілія дуже змінилася — посивіла, змарніла на обличчі, а сухенькі плечі ще більше загострилися. Почуття любові і жалю заворушилися до цієї звичайної француженки.

— Знайшли чим печалитися, — сказав Порик, щоб хоч якось розвіяти сум Емілії. — А цей, що приходив, — не товариш по зброї.

— Воно-то так, сину. Але не розумію одного, хто йому дав адресу?

— Про це я й сам думаю.

Почуте від Емілії гостро шпигонуло Порика в серце: цей бандит називає його провокатором... Почуття образи і злості завирувало в душі Василя.

Емілія відчула, що завдала Василеві неприємності, розповівши про візит отого Марка. Не відаючи, як розвіяти гнітючий настрій свого названого сина, принесла цілий стос газет і поклала біля ліжка. Вони рябіли заголовками: «Втеча із Сен-Нікеза», «Небачена в світі втеча», «Червоний диявол».

Поміж газетами була й листівка з Пориковою фотографією, яку Емілія сьогодні вранці зірвала із стіни будинку на розі вулиці. Такі листівки розклеєні по всіх містах і селах півночі Франції.

Василь учитувався у кожне слово. В листівці повідомлялось, що з тюрми Сен-Нікез утік небезпечний бандит Громов, він же

Базіль Порик, росіянин із Дрокура. Тому, хто доставить його — живого чи мертвого — німецьким властям, буде виплачено два мільйони франків.

Ого! Як підскочила на нього ціна. Ще рік тому давали лише мільйон. І за живого, й за мертвого — однаково. Такі гроші для будь-якого мерзотника — спокуса. Тепер його Емілія не випустить із хати. Добра і надійна в нього охорона: адже в кишені цієї тихої жінки завжди лежить пістолет. І стріляти вона вміє.

Якось Порик переносив у двох кошиках із бази вибухівку. Його супроводжувала Емілія. У Василя були зайняті обидві руки. Й нараз до нього причепився німець: «Що несеш?» Довелося зупинитись. Поставивши на землю кошики і нагнувшись нібито для того, щоб їх розв'язати, Порик обдумував, як напасти на фрица... І раптом — постріл. Гітлерівець упав. Емілія швидко заховала пістолет у кишеню, і вони побігли геть від того місця.

Звісно, що й тепер не мітлою пригрозила вона Марку, коли той наживав п'ятами.

Скоріше б повернувся Дюжарден, швидше б зробили операцію, допомогли стати на ноги. Тоді Василь сам усе з'ясує. І Марка розшукає.

Та найбільше втішало Порика те, що зберігся загін. А раз є загін, то й боротьба продовжуватиметься.

Василь ще раз поглянув на листівку, на свій портрет, що займав майже всю її площу, вкотре прочитав текст.

— Розщедрилися окупанти, — мовив уголос. — Стільки грошей я ніколи й не бачив. — І попросив Емілію: — Захуйте одну листівку. На пам'ять.

У цей час скригнули двері й на порозі з'явилися Гастон, Дюжарден та ще хтось невідомий Поріку. Дюжарден, обнявши Василя, зразу почав оглядати ногу.

— Кепські справи, друже, — сказав він. — Нога починає пухнути. — І Гастону з докором: — Чого ж ви зразу до мене не подалися? Адже гангрена може розвинути. Негайно потрібна операція.

Дюжарден підкликав чоловіка, з яким прибув.

— Знайомся, — звернувся до Порика, — це наш партизан Серж. Він тебе зараз відвезе до лікарні у містечко Сент-Барб. Звідси недалеко. Там тобі хірург Андре Люже, наша людина, зробить операцію.

На дверях лікарні ще красувалася ніким не знята листівка з портретом Порика. Хірург Андре Люже, готуючись до операції, навіть пожартував:

— Уперше доводиться робити операцію такому «дорогому» пацієнту. Ну що ж, постараємось усе «залатати» так, щоб через два-три тижні міг ходити і бити окупантів.

Василь із вдячністю дивився на Андре Люже. Адже той знав: видасть хтось — і його чекає розстріл. Госпіталь у Сент-Барб військовий. Порика привезли сюди передодягненого у німецьку форму з документами на якогось Грота Ключе, пораненого партизанами при охороні залізничного мосту. Серж теж був у німецькій формі, яку носили солдати медичної служби.

Операційний зал знаходився на першому поверсі. Під вікнами було чути кроки вартового, а біля дверей операційної стояв Серж із автоматом напоготові. За кам'яною стіною через дорогу навпроти госпіталю чекала підвода. А тротуаром прогулювалася четвірка передодягнених французьких партизанів із дівчатами під руки. У кожного були в кишенях гранати, на підводі лежали автомати, прикриті соломою.

Під час операції у зал не мав права заходити ніхто, крім гестапівців. Начальник госпіталю, майор медичної служби, який втратив ногу під Москвою, усі дні сидів у своєму кабінеті, пив шнапс і грав у карти із друзями. Всі справи він переклав на плечі хірурга Андре Люже. Отож Порик був прийнятий без усяких перепон. І все-таки перед операцією Люже запитав Сержа:

— У вас, крім автомата, більше нічого немає?

— Є. Гранати і пістолет.

— Мені дайте пістолет, а медичній сестрі гранату.

Операція пройшла благополучно. Коли свинцева куля лежала в залізній мисочці, хірург попросив медсестру прокип'ятити її.

— Дозвольте мені цю кулю залишити собі на пам'ять про такого пацієнта, — сказав він Сержу. — А зараз давайте виносити. Вартовим я скажу, що помер і веземо в трупарню на цвинтар. Це через дорогу. Їдьте прямо до воріт. Там охорони немає.

Андре Люже вийшов у коридор першим. За ним медсестри винесли на носилках накритого простирадлом Порика. Замикав процесію Серж. З похиленою головою він ішов за носилками, тримаючи автомат напоготові. Медсестри поспішали, думаючи про одне: щоб Порик завчасно не прийшов до тями, не ворухнувся, не застогнав. Та Василь лежав без усяких ознак життя.

Ось і брама цвинтаря з погнутим іржавим хрестом. У глибині квадратна будівля з невеличкою банею — це й є трупарня. Біля неї Серж переніс Порика з носилок на воза, і підвода зникла у вузькій вуличці.

ПАРАД НА ЧЕСТЬ КОМУНАРІВ

Рана на нозі помалу загоювалась. Порик видужував. Тепер у його кімнату поставили ще одне ліжко — на ньому вночі спав Гастон. А Емілія цілими днями не відходила од Василя. З тих пір, як об'явився Марко, вона стала ще дужче хвилюватись. Тепер на кожного, хто приходив до нього, дивилася з підозрою. Прокидалася серед ночі, виходила надвір, прислухалась і придивлялась, чи хто не причаївся під вікнами, не вистежує. Холла від страху, коли гілочка стукала у вікно.

Емілія плела Василеві светр, подавала йому ліки, вчила французької мови.

На початку червня Василь уже ходив без милиці. Якось він запитав Емілію:

— Мамо, чи не завалаялось у вас сукна?

— Ні, синку. А навіщо воно тобі?

— Та хочу попросити, щоб ви пошили мені форму радянського офіцера.

— Пошити можна, але не розумію — навіщо тобі такий одяг?

— Так треба, мамо, — заспокоював її Порик.

— Не на парад же, — сумно пожартувала Емілія.

— А чому б і не на парад? — і собі посміхнувся Василь.

— Не розумію.

— Хіба ж забули — 14 липня ваше свято, мінас 155 роковин узяття комунарками Бастілії.

— То велике свято для кожного чесного француза, але ж...

— От і я кажу, — обняв її за плечі Василь, — яке ж свято без параду, мітингів? Треба окупантам показати, що дух французьких комунарів живе у Франції й понині. І що це свято разом із французами святкують радянські люди. Уявляєте — загін радянських воїнів марширує містом, а біля пам'ятника комунарам лунає промова про Паризьку комуну, про те, як ми б'ємо фашистів.

Він ніжно-ніжно подивився на Емілію, і вона схвально закивала головою, хоч і не до кінця розуміла Василеву затію.

...Уся центральна площа невеличкого містечка Сент-ан-Гоеллі запружена людьми. Вони слухають промову місцевого священика. Він говорить про Французьку революцію, про комунарів, згадує тих, хто загинув за революцію 155 років тому в містечку Сент-ан-Гоеллі.

За традицією 14 липня — французьке національне свято. В цей день до пам'ятників загиблим революціонерам кладуть букети квітів, виступають з промовами. У деяких містечках

виступали навіть прогресивно настроєні священники. Центр руху Опору у департаменті Па-де-Кале вирішив використати це національне свято для підняття народу на боротьбу з окупантами, для вселення віри у те, що Франція не скорилась, що незабаром настане кінець загарбникам, що комуністи Франції — славні нащадки перших комунарів — продовжуватимуть боротьбу до переможного кінця. І в цій нелегкій справі французам активно допомагають радянські люди. Центр розіслав по селах і містах своїх людей, які повинні були виступати із закличними промовами перед народом — підняти його на боротьбу з фашизмом. Більшість представників, що мали брати участь у цій церемонії, були французи. Але так, як у центрі руху Опору добре знали Порику, то вирішили послати його у старовинне шахтарське містечко Сент-ан-Гоеллі виступити з промовою біля пам'ятника комунарам. Однак ніхто з керівників Центру навіть у гадці не мав, що Порик з'явиться у містечку із своїм загonom у формі червоноармійців, а сам одягне офіцерську форму і влаштує там цілий військовий парад. Цього він не сказав навіть П'єррару, якого заздалегідь ознайомив із текстом свого виступу. А не сказав тому, бо знав, що такого йому не дозволять робити. Назвуть це легковажністю, яка може коштувати життя Порику та й усьому загону. Адже окупанти, дізнавшись про те, що в місті партизани, неодмінно пошлють танки чи й літаки. Виголосити промову — то інша справа. Виступив і зник.

Порик і сам розумів, що, влаштовуючи парад у містечку, він ризикує. Тому на будинках, що з усіх боків оточують площу, було поставлено чотири кулемети, блоковано дороги до міста, замасковано протитанкові кулемети. Отже, партизани були готові не тільки до параду, але й до бою.

Не встиг священник закінчити свою проповідь, як побачив, що натовп дивиться не на нього, а на почесну варту у формі радянських воїнів, на червоне полетнище, яке тріпоче на вітрі, на офіцера. Священик позадукував від пам'ятника, і на його місце став Порик. Стиснувши автомат у руці і піднявши над головою, обвів поглядом майдан. Хвилювався. Адже вперше у своєму житті виступав перед французами. І хоч говорив він російською мовою, але говорив про їхніх комунарів, закликав до боротьби з гітлерівськими окупантами і по очах бачив, що його розуміють.

— Паризька комуна не вважає себе переможеною! — казав Порик. — Квіти, які ви поклали до пам'ятника, промовляють загиблим героям, що сини нинішньої Франції уміють боротись і вмирати так само, як їхні батьки. Нині вони борються за свободу своєї землі з ненависним ворогом...

Порик усвідомлював, що, виступаючи у формі офіцера, він виступає од імені своєї країни. Тому закінчив так:

— Дорогі товариші! Дозвольте мені від імені радянських патріотів у Франції передати вам у день вашого національного свята наш партизанський привіт! Ми, радянські патріоти, не стоїмо осторонь боротьби, яку веде наша Батьківщина. Разом із французькими патріотами ми б'ємо і будемо бити фашистів до кінця. Ми боремося за Радянську Батьківщину, за вільну Францію! Закликаємо вас допомагати нам у цьому і тим самим прискорити перемогу над фашистами. Хай живе вільна Франція! Хай живуть французькі і радянські патріоти!

І полетіли над майданом угорку кепки, капелюхи, пролунали вигуки: «Слава Червоній Армії!», «Радянським партизанам — слава!», «Смерть окупантам!» Кілька шахтарів кинулися до Порика і довго тиснули йому руки. Чулися захоплені речі: «Базіль! Базіль!..»

Коли майдан ушух, Порик знову звернувся до людей:

— Зараз у вашому містечку немає жодного окупанта. Були поліцаї — ми їх знищили. Телефонний зв'язок перерваний. Так що спокійно можете подивитися парад загону радянських партизанів на честь вашого національного свята.

Чітко карбуючи крок, загін пройшов військовим маршем. Французи привітно махали їм руками, сміялись і плакали, підбадьорюючи один одного.

Коли парад закінчився, Порик запропонував своїм товаришам:

— А тепер давайте сфотографуємось. Більше такої нагоди не буде.

— І то правда, — погодились усі. — Пішли до «фотографії».

Уся Франція заговорила про парад радянських партизанів у Сент-ан-Гоееллі. Усі були в захопленні від того, як відзначили 14 липня у шахтарському містечку. Ім'я «Базіль» передавалось із уст в уста, як символ сміливості, нескореності.

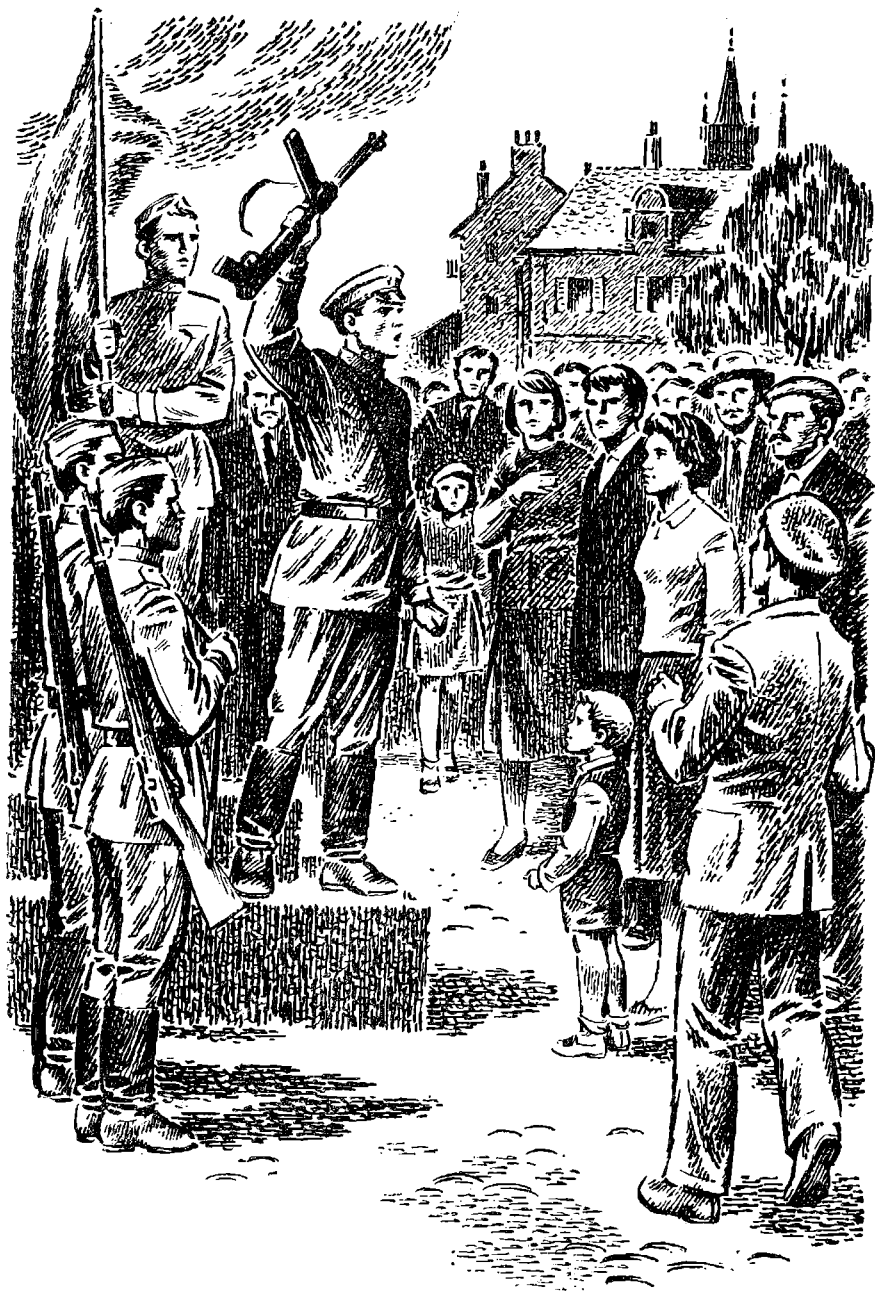
Але ні П'єррар, ні Центр руху Опору півночі Франції не схвалили вчинку Порика, кваліфікували його як «хлопчачу витівку». І на нараді командирів партизанських загонів, яку проводив П'єррар, гостро його критикували.

Емілія помітила, що Василь повернувся з наради сумним та пригніченим. Тому, підсівши до нього, заговорила:

— А ти, сину, ще кращий у військовій формі. Такий ладний і на фотографії. Весь день дивлюсь і не можу надивитись.

Василь тільки зітхнув.

— Я здогадуюсь, чому ти сумний, — і собі зітхнула Емілія. — Але не впадай у відчай. Якби Франція мала побільше ось таких, як ти, синів, окупанти давно були б вигнані з нашої землі.

Їхній цегляний будиночок на високому сірому підмурку з широкими вікнами і скляним ганком, оповитим лозою дикого винограду, нічим не нагадував Порику його рідну хату в Соломірці — під стріхою, з вузенькими сіньми, світлицею, коморою. Але кожної ночі, повертаючись із бойового завдання, він поспішав сюди, мов до рідного дому. І тут на нього завжди чекало тепло і ласка. Гастон та Емілія здавалися Василеві чимось схожими на його баб'яка й матір. Коли б він не повернувся, на столі завше чекала гаряча вечеря. А старий Гастон заходив до кімнати Василя і ділсвито питав:

— То як там, сину?

— Усе гаразд, тату,— заспокоював його Василь.— На один ешелон менше стало у фашистів.

— Молодці,— потирав руки Гастон, підсідаючи до нього, щоб дізнатися новини.

Хоча Василева рава давно затягнулась, одначе обличчя було ще блідим, під очима темніли синці. І це неабияк непокоїло Емілію.

— Рано ти, синку, зірвався. Відлежався б ще трохи,— докоряла вона щоразу, коли Порик вертався із завдання.

На це він лиш розводив руками.

— Роботи зараз, як у жнива.

А роботи й справді було чимало — створили штаб керівництва радянських партизанів на півночі Франції. На відзнаку звільнення Вінниці від фашистів організували партизанський загін, назвавши його «Вінницький». Розробили план звільнення в'язнів із табору Ду-Ляне. А попереду нові турботи: треба дістати друкарські машини, щоб випускати листівки, звернення до французького народу...

— Але ж у тебе ще болить нога,— хвилюється Емілія.

— Завтра, мамо, нікуди не піду,— обіцяє Порик.

Але Емілія знає напевно — вранці одягнеться, сяде на велосипед і знову поїде.

Так було й цього разу. Господиня ще спала, як Порик виїшов із дому. Поспішав на з'їзд командирів партизанських загонів. Тоді, в липні 1944 року, в департаментах Па-де-Кале, Нор, Ен, Арденни діяло п'ятнадцять радянських загонів. Отож було вирішено утворити з них з'єднання.

І очоловати його довірили Василю Порику, одночасно залишивши за ним право бути командиром загону імені Чапаєва. Він щиро подякував товаришам за довір'я.

Загін, очолюваний Порикум, почав діяти лише рік тому. Але на його рахунок багато знищених гітлерівців, пущених під укіс поїздів, підірваних залізничних мостів, спалених автомашин. Тому кожному близькі слова, які зараз злітають з уст Порики:

— Хоч ми й не завдаємо ворогові головного удару в серце, але й таким чином теж знесилюємо його, допомагаємо Червоній Армії бити фашистів. Нас ніхто не зможе звинуватити, що у важкі хвилини для нашої Батьківщини ми сиділи склавши руки. Ми боролися за волю двох народів — радянського і французького. Така нам винала доля. І нині, з'єднавши всі наші загони в один кулак, зможемо нищити фашистів ще енергійніше.

ЧУЖА ЗЕМЛЯ — РІДНА

Олександр Ткаченко повз у темноту, тягнучи бікфордівий шнур до бензинового бака. Другий його кінець, намотаний на товсту палицю, тримав Ковальов, боєць партизанського загону. Ковальов пишався тим, що саме його командир узяв із собою на таку відповідальну операцію. Ткаченко повз по аеродрому і згадував, як він випросив цей шнур у Порика.

— Прочиш у бідного злиднів, а вони в нього самого в латках,— відповів Порик Ткаченку.— Це ж тільки подумати: двісті метрів бікфордівого шнура!

— Робимо ж спільну справу,— наполягав Ткаченко.

— Ти мене не агітуй, Сашко, я агітований. А стільки шнура немає.

— А я знаю, що є. Твої ж хлопці хвалилися: «Не тільки зброю у колони відбили, але й десять котушок бікфордівого шнура».

— А навіщо тобі стільки шнура?

Ткаченко розповів про свій задум.

— Так би й одразу сказав,— зрадів Порик.— Для такого діла не шкода!

Олександра Порик любив за відчайдушність і винахідливість. У цьому він переконався ще тоді, коли разом визволяли з місцевої тюрми французьких заложників. Сашко зі своїми хлопцями без жодного пострілу зняв зовнішню охорону. А як пильно охороняли гітлерівці залізничний міст поблизу Еннен-Льєтара. І все-таки він злетів у повітря. Це зробив також загін сержанта Ткаченка.

Порик зійшовся із Ткаченком одразу. Їх об'єднувала спільна доля. Олександр був у сусідньому таборі, а влітку сорок третього втік. Потрапив до французьких партизанів. Згодом створив свій інтернаціональний загін, який не давав фашистам спокою.

І ось вони воюють разом, справді роблять спільну справу...

Військовий аеродром знаходився за кілька кілометрів од

села Барліубо. Сюди й пробралися Олександр Ткаченко з Дмитром Ковальовим. Ніч була темна-темна, хоч в око стрель. Злітні доріжки, де стояли бомбардувальники, освітлювалися прожекторами. Склади з паливом бовваніли ген у самому кутку аеродрому. Неподалік тягнувся довгий навіс із бочками. Біля нього на освітленій доріжці походжало двоє вартових.

Ткаченко і Ковальов нечутно підкрались до металевих баків.

Вправно орудуючи кліщами-кусачками, зробили прохід у загорожі з колючого дроту. Затим почали так само спиртно орудувати свердлом. Металева поверхня була слизька, і кінчик свердла весь час ковзався, не хотів буравити дірки. Ткаченко з усіх сил крутив ручкою, аж піт виступив на чолі. Та чим глибше занурювалося свердло, тим голосніше починало скрипіти. Ткаченко на мить завмирав у страху, прислухаючись до моторошної тиші й пильнуючи за вартовими.

Він ледве встиг відскочити, як сильний струмінь бензину, голосно засвистівши, вирвав із рук свердло. Діставши жмут клоччя, прив'язав його до кінця шнура і поклав туди, де на землю стікало пальне.

У повітрі різко запахло бензином. Треба було поспішати.

Сто метрів назад видалися нестерпно довгими. Нарешті шнур кінчився. Ось і Ковальов, що лежав у засідці, готовий у будь-яку хвилину прикрити вогнем свого командира. Ткаченко киває йому і підносить запальничку до шнура — грайливий вогник швидко побіг у темноту ночі.

Тепер їм треба, не гаючи ані секунди, добратися до канави, з якої вони вчора спостерігали за аеродромом. Враз Ткаченко почув, як застогнав Ковальов. Він спіткнувся і вивихнув ногу. Силкувався встати — і не зміг. Не роздумуючи, Ткаченко звалив його на плечі і поніс.

— Сашко, кинь мене... Сам ти ще встигнеш добігти до канави...

— Не панікуй, Дмитре. Я і з тобою доберуся, — заспокоював товариша Ткаченко, важко дихаючи, хоча добре знав, що до канави він не дійде. — Краще скажи, звідки ти родом? Усе не було часу запитати.

— Із Казані... А ти?

— А я з Черкащини... В бою під Кіровоградом контузило, от і потрапив у полон.

Ткаченко зупинився на хвилину, щоб передихнути. Попереду чорнів високий гребінь канави.

Нараз пролунав сильний вибух. Під ногами Ткаченка здригнулася земля. Стало світло-світло, аж засліпило очі... І вогняна хвиля міцно вдарила Сашка в плечі, збила з ніг. Падаючи, він не випускав товариша.

Один за одним вибухали бензобаки. Вогонь перескакував до заправних машин, літаків. У складах зривалися бомби. Висока скирта вогню палахкотіла над аеродромом. Чулися крики, постріли...

Опритомнів Ткаченко в лікарняній палаті. Весь забинтований. Нестерпний біль пашів у всьому тілі. Поряд із ліжком стояли два есесівських офіцери. Чекали.

Як тільки Олександр розплющив очі, перекладач запитав:

— Де загін диверсантів? Скільки чоловік? Хто командир?

— Скажи ліпше, де мій товариш.

— У сусідній палаті.

— А тепер переклади цьому бовдуру: ніякого загону не було, я сам спалив аеродром. Са-ам!..

Потім йому розрізали бинти, посипали обгоріле тіло сіллю, але Ткаченко мовчав. Від нещадного болю втрачав свідомість і знову приходив до тями...

Переконавшись у тому, що від цього партизана не добитися зізнань, гітлерівці винесли його за село, вкинули у яму і прикидали землею. Коли плечі були вже засипані, Олександр непомітно підігнув під себе коліна і руки. По якомусь часі опам'ятавшись, відчув на собі неймовірну вагу сирої землі. Але ще міг дихати — під животом і грудьми був невеликий простір.

Холодна земля неначе витягла біль. Ткаченко напружився кожним м'язом і почав розгрібати пісок над головою. Він набивався у рот, вуха, очі. Здавалось, серце от-от зупиниться, але Олександр не припиняв роботи — рив нору, неначе кріт... Ураз його обдав струмінь свіжого повітря. Голова виткнулася з землі, хоча випростати ніг ще не міг, бо по груди був у ямі.

Стоячи так, засипаний землею, Ткаченко жадібно ковтав повітря. Потім, стиснувши у кулаці грудку землі, погрозив у ніч: «Я ще з вами, гадами, повоюю!» Та в цей час із темноти блимнула цівка вогню і гримнув постріл. Куля просвистіла над головою Ткаченка. Він відчув, що той, хто стріляє, задкує, наче чогось боїться. І враз побачив, що збоку на нього летить вогняна траса. Тріскоту автомата він уже не чув...

ГАРЯЧИЙ ЛИПЕНЬ

Порик одразу впізнав цю стіну, облуплену, з почорнілими смужками цементу, старі цеглини, на яких, мов лишай, цвів зелений мох. Хіба давно він перелазив через неї?.. Тепер йому із зв'язаними руками й ногами, здається дивним — як він міг перелізти через отакий височенний мур. Правда, тоді його

саморобна мотузка не витримала, увірвалась і Василь упав прямо на трупи.

Значить, його знову привезли сюди, в Арраську тюрму Сен-Нікез. Тільки тоді небо було похмурим, а зараз синє-синє, немов проліски. Точнісінько такі, які мама любила ставити в хаті, примовляючи: «Березень пролісковий, ростить, синочки, здорові...» І Галина згадалася з пролісками в руках, які він подарував недавно...

Що з ними трапилося?.. Нині, здається, 22 липня. Вранці Порик їхав велосипедом із Льєвена в Еннен-Льетар, щоб підняти партизанський загін проти карателів, що об'явилися у містечку. Там була конспіративна квартира Галі. І він відвідав її. Скільки переговорено, перемріяно за цю ніч...

І ось коли Порик вертався додому, побачив на узбіччі кілька чоловік. У шахтарських піджаках і картузах, вони не викликали підозри, хоча він пригальмував велосипед, міркуючи, чи не повернути назад. Але ж і Василь був схожий на шахтаря. А в старенькому портфелі, прив'язаному до багажника, лежав ручний автомат, у кишені піджака — пістолет. І документи справні. Чого жаяхатися кожного стрічного?

Коли до перехрестя залишалось кроків десять, шість невідомих підвелися й перегородили йому дорогу, наче не помічаючи Порика. Він задзеленчав дзвінком, щоб зійшли з дороги, дали місце проїхати. Почувши дзвінок, вони розступились. А один з них, показуючи на цигарку, попросив у Порика запальнички. Василь розуміюче кивнув головою і зупинив велосипед. Не злязачи з нього, засунув руку в кишеню і... побачив, що з-під піджаків тих, хто його зупинив, виглядали дула автоматів. А за його плечима почулося: «Він... Порик...» Василь хотів вихопити пістолет, але не встиг — на нього накинуплись і вдарили по голові...

Але як він опинився тут? Берета вже немає, голова гуде. В густому чубі запеклася кров. І стара рана на нозі ніє.

Порик відчуває, що неподалік нього стоять німці. Вони по-змовницькому мовчать. Але як не крутити він головою — нікого не бачить. Чому ж така тиша?.. Може, він оглух від побоїв і нічого не чує? Щоб перевірити себе, Василь шепоче: «Сині проліски...» Ні, він чує! Але що?

— Здається, російський бандит щось пробурмотів.

— Здалося.

— Та ні, ворушить головою...

Зарипіли чоботи. До Порика підійшов довгов'язий есесівець в офіцерському мундирі й заслонив небо. Худе, з жовтими вилицями обличчя нахилилося над ним і розпливлося рідкозубою посмішкою.

— Що, червоний собако, попався?!

Зібравши всі сили, Порик підняв голову і плюнув у це безбарвне обличчя.

Мов ужалений, фашист закричав і ногами почав бити Порика.

— Вольф, ти його уб'єш! А шеф наказав...

Вольф зупинився, потім перевернув Порика обличчям донизу і крикнув комусь:

— Доповісти шефу, що очухався!..

Порик лежав із зв'язаними за спиною руками, впершись підборіддям об тверду, потріскану від липневого сонця землю. Між тріщинами росли кучки зеленої трави, у шпаринах снували комахи. Вже вкотре слабкий дух трав'яних корінців нагадав Василеві, що так пахла земля у Соломірці, коли він засинав на ній, пасучи корову. Тільки там вона ще віддавала половою і зерном.

— А хіба я сам одержу? Ви ж теж примаститесь.

Підійшов шеф гестапо, і в його грудях заклекотів хрипкий голос:

— Підвести і поставити обличчям до стіни!

Двоє гітлерівців схопили Порика за плечі, поставили на ноги і повели до стіни. Ихнувши на коліна, побігли назад.

«Вони хочуть стріляти в спину і щоб я стояв на колінах»,— здогадується Василь і, перемагаючи біль, зводиться на ноги, повертається до стіни спиною.

— Комуністи вмирають стоячи!..— чеканить кожне слово, що вогнем обпікає фашистів.

З перекошеними злістю обличчями, вони наставляють на нього холодні дула автоматів.

Василь набирає повні груди повітря, востаннє обіймає поглядом безкрає французьке небо, бачить там маленьку сіру пташину, й гаряча земля підхоплює його і несе назустріч зливі синіх пролісків...

ТЕПЛО РІДНОГО ПОРОГА

Катерина Сильвестрівна — низенька, сухорлява сімдесятирічна бабуся. Така, як стара тополя восени. А в глибоких сірих очах навіки застигли краплини болю. Здається, вони незмінні і в тихій радості, і в глибокій печалі.

Напрацювалася за свій вік, словна спила горя-туги за двома відібраними війною синами...

Осіній вечір заплітав сині сутінки в гущавиння верб. Сільською дорогою поверталася з паші худоба. Терпко пахло моло-

ком і прив'ялою буряковою гичкою. Із низин Південного Бугу, через левади, клубочився сизуватий туман.

— Зачекайте трішки, — вибачливо зітхнула Катерина Сильвестрівна. — Я проціджу молоко, а тоді вже погомонимо. — По хвилі додала: — Жаль, що Василь Карпович у лікарні. Фашистські побої і досі даються знаки. Як тільки катували та мордували його бузувіри. Не знали вони тоді про нашого сина, що він у Франції. І ми нічого не відали... А катували мого старого за те, що ненавидів окупантів. І до розстрілу були приставили... Все питали, де твій син-офіцер?

— Там, де й усі. Воює, б'є вас, гадів, — відповів Василь Карпович.

За ці слова й вирішили його розстріляти. Зв'язали мотузкою, обмотали, як снопа, перевеслом і кинули у льох. Та староста саме їх на вечерю покликав. Пообіцяли після вечері пустити йому кулю. А мій старий викотився зв'язаний по сходах із льоху на дорогу і докотився до самого дому... Я швидко мотузку перерізала, і подався він аж у ліс. Тільки-но я встигла мотузку закинути, як на подвір'ї — гітлерівці та поліцаї.

— Де старий пес? — горланять п'яні.

Я мовчу. Вдарив мене один чоботом по голові, я й знепритомніла. А чоловік мій zostався живим...

Вона поволеньки підвелася і пішла в хату. А через хвилину винесла велику кварту молока та скибку житнього хліба. Свіжого, із запахом теплої печі.

— Пригодітьесь, — запросила, — люблю в суботу пекти хліб... У неділю онука прибіжить...

Усього на три роки молодший від Василя його брат Павло. В 1941 році пішов в армію, а повернувся після перемоги в чині капітана. І з трьома ранами в грудях. Як не старалися лікарі, а врятувати не змогли.

А невдовзі колгоспниця села Лопатинці Людвіга Яківна Томченко передала листа своїй дочки Галі, яка була у партизанському загоні разом з Василем. У ньому сповіщалося, що 22 липня 1944 року фашисти розстріляли її старшого сина...

— Отак я в один рік похоронила двох своїх синочків, — каже Катерина Сильвестрівна і скрушно похитує головою. — Відтоді й посивіла та почорніла. І така мене туга взяла, що й жити не хотілось. А потім подумала: я ж не бачила своїми очима мертвого Василя. Он з фронту похоронки приходили, а потім чоловіки повертались живі... І посіялась у душі віра, яка й досі держить мене на світі.

Катерина Сильвестрівна довго мовчить, потім пропонує:

— Давайте підемо в хату. Почитаєте мені листи. Багато їх нам пишуть.

Заходимо до хати. Широкі сіни. По правий бік — двері у світлицю, по лівий — у кімнату, де є піч і ванькир. Долівка в світлиці вимазана жовтою глиною, притрушена прив'ялою лепехою. Довга скриня уздовж стіни, стіл. На ньому стосики листів, фотографії.

Катерина Сильвестрівна підводить до скрині. Тут Василеві речі. Я дивлюся на одяг, кашкет, гармошку, портфель. Катерина Сильвестрівна бере листи й кладе переді мною. Сама сідає на лаву під вікном і заплющує очі. Розглядаю адреси — вони з ріаних куточків нашої країни.

— Василь любив такі вечори, — тихо озивається Катерина Сильвестрівна. — Він приносив мені з Бугу воду, коли прала білизну, пахучу лепеху, як мазала долівку, — вона дивиться у вікно на левади, на срібне плесо ріки.

Про що думає старенька мати? Може, уявляє, як її син набирає у річці воду. Ось він несе її подвір'ям. Зараз відчиняться двері... Мати навіть повертає у той бік голову, вся у напруженому чеканні. Ні, не зайде!

Кинувши останні промені на вікна, сонце сідає у левади.

— Читайте вголос, — просить Катерина Сильвестрівна.

«Здрастуйте, шановна Катерино Сильвестрівно!

Пише Вам капітан танкера «Василь Порик». Наш екіпаж пишається Вами, матір'ю, що виховала і виростила такого відважного сина. Його життя стало для нас легендою. На подвигах Вашого сина ми виховуємо молодь.

Дорога Катерино Сильвестрівно, приїжджайте до нас. Ми будемо дуже раді зустрітися з вами.

*З глибокою повагою
капітан теплохода «Василь Порик» Олександр
Опанасович Уперенко».*

У Катерини Сильвестрівни тихо здригаються плечі. Замовкаю. А вона шепоче:

— Згадала, як Василь дві тоненьких берізки приніс із лісу і посадив на шкільному подвір'ї. Ще лопату зламав, просив, щоб я не сварилась... — Помовчавши, сказала: — Кожен лист — наче розмова з сином.

«Дорога Катерино Сильвестрівно! Пам'ятаємо і любимо Вас. Бо Ваш син виборів нам щастя. Бажаємо радості, щастя, доброго здоров'я.

Франція. Олена і Миша де Сервіль».

«Ось уже чимало років я роблю все, щоб ім'я Вашого сина-героя було увічне. Мабуть, Ви знаєте, що ім'я Вашого сина згадується у книзі «Велика Вітчизняна війна Радянського Союзу».

Як тільки випадала нагода, я говорив і писав про Василя Порика, зокрема в газеті «Красная звезда». Зараз закінчив велику статтю про Вашого сина, яка друкуватиметься в українських газетах.

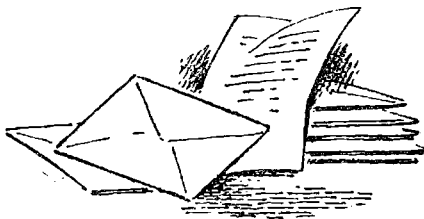
Вам, мабуть, відомо од товаришів Василя, що я був під час війни відповідальним від ЦК Комуністичної партії Франції за радянський сектор.

*З дружнім привітом Гаєтон Лярош.
Франція».*

«Дорога Катерино Сильвестрівно, Вам пише піонерка московської 144-ї школи Валя Вороніна. Ім'я Героя Радянського Союзу Василя Порика носить наш піонерський загін. Юні художники школи намалювали його портрет. З ним ми ходимо на першотравневу демонстрацію. Напишіть нам, як Василь учився, яким був піонером. Ми хочемо стати такими, як Василь Порик...»

Катерина Сильвестрівна кладе свої натруджені руки на столик листів, ніжно гладить їх.

— Може, кому здається це дивним, — мовить вона стиха, — але не могу я уявити Василя неживим. Ляжу вночі й довго не сплю, усе думаю і думаю про нього. І здається мені, що десь мій син поспішає полями до рідної хати...

ХЛОПЕЦЬ ІЗ СОЛОМІРКИ

Казка про цвіт папороті	4
На крижині	8
Подорож до Кармалюкової криниці	10
«Гаврош»	13
Прапор на «барикаді»	15
Важливе доручення	19
Смерть комсомольця Олексія	21
Портфель	22
Гармошка	23
Останні канікули	26
Курсант	28
Жити, щоб боротись	30
Фотознімка не буде	34
Таїна Калинівського гаю	36
Пістолет у буханці хліба	40

ЧЕРВОНИЙ ДИЯВОЛ

Гра вартістю в життя	42
Похмурий ранок	50
Бійка	56
Вибійник Жан	61
Мертвий сезон	67
У масці капо	71
Втеча	74
Врятувати друга	76
Листівка	78
Вибух на залізниці	83
Третє завдання — особливе	86
Дюжарден наказує	94
Начальник поліції	97
Салют Жовтню	103

Диверсія	106
Радісна новина	110
Берет для сина	111
Клятва	118
Друга зустріч із Крамером	122
«Атанде!»	129
Експеримент	133
Вирок виконано	137
Смерть на світанні	142
Облава	144
Червоний диявол	147
Повернення з того світу	153
Парад на честь комунарів	158
Чужа земля — рідна	163
Гарячий липень	165
Тепло рідного порога	167

Л53 Лис В. М. Сині проліски: Повість. Для серед. та ст. шкiл. в. / Худож. оформл. Є. Є. Котляра. — К.: Веселка, 1983. — 172 с., іл.

У художньо-документальній книжці українського радянського письменника розповідається про національного героя Франції радянського патріота Василя Порика. У роки Великої Вітчизняної війни лейтенант Базиль, як його називали французи, хоробро і мужньо воював проти фашистів, організувавши партизанський загін.

За героїзм, проявлений у боях, Василю Поріку посмертно присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Л 4803010200—215 БЗ—7—32.83.
М206(04)—83

У2

Васи́лій Миха́йлович Лис
СИНИЕ ПОДСНЕЖНИКИ

Повесть

(На українском языкѣ)

Для среднего и старшего
школьного возраста

Художественное оформление
Евгения Евгеньевича Котляра

Рецензенты:

Борис Никитович Гурьев,
Виктор Савич Коваль

Киев «Веселка»

Редактори Г. С. Микитенко, С. Т. Рудик
Художній редактор В. Ю. Тернавський
Технічні редактори К. П. Дворська, Л. В. Маслова
Коректори З. В. Лещенко, С. В. Гордіюк

Інформ. бланк № 2842

Здано на виробництво 16.04.83. Підписано до друку 13.09.83. БФ 54185.
Формат 60×84/16. Папір друк. № 2. Гарнітура шкільна. Друк високий.
Умовн. друк. арк. 10,23. Умовн. фарб-відб. 10,57. Офл.-вид. арк. 10,57.
Тираж 65 000 пр. Зам. № 3-147. Ціна 50 к.

Видавництво «Веселка», 252050, Київ-50, Мельникова, 63.
Книжкова фабрика ім. М. В. Фрунзе. 310057, Харків-57, вул. Донець-
Захаржевського, 6/8.

50k.

11

COMMERCIAL

PRINTING

11